

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
ҒЫЛЫМ КОМИТЕТІ
ФИЛОСОФИЯ, САЯСАТТАНУ ЖӘНЕ ДІНТАНУ ИНСТИТУТЫ
ҚАЗАҚСТАН ӘЛЕУМЕТТАНУШЫЛАРЫНЫҢ ҚАУЫМДАСТЫҒЫ

ХАЯТИ ТУФЕКЧИОҒЛУ

**КОММУНИКАЦИЯ
ӘЛЕУМЕТТАНУЫНА КІРІСПЕ**

Алматы, 2024

ӘОЖ 316
ҚБЖ 60.5
К 53

Коммуникация әлеуметтануына кіріспе. – Алматы: ҚР ҒЖБМ ҒК
Философия, саясаттану және дінтану институты, 2024. - 176 б.

ISBN - 978-601-304-140-7

«Коммуникация әлеуметтануына кіріспе» кітабы – Хаяти
Туфекчиоглудың 30 жыл бұрын жазған «İletişim Sosyolojisine Başlangıç»
атты еңбегінің аудармасы.

Автор еңбекті жазу барысында коммуникация теориялары мен
мәселелері туралы кең көлемде ақпарат ұсынуды мақсат етпеген. Оның
монографиясының ерекшелігі зерттелетін мәселелерге деген автордың
өзіндік теориялық көзқарасы болып табылады. Мұндағы негізгі мақсат
– тарихтың шектеулі уақыт кезеңін мысалға ала отырып, осы мәселені
зерттеудің нақты тәсілін көрсететін түсіндірме үлгіні құру болды.

Бұл ғылыми еңбектің тақырыбына қызығушылық қанша уақыт
өтсе де өзектілігін жоймай, керісінше, сұранысқа ие болып отыр. Кітап
кәсіпқой мамандарға, сондай-ақ кәсіби салада білікті маман болуға
дайындалып жүрген барлық адамдарға арналады.

ӘОЖ 316
ҚБЖ 60.5

ISBN - 978-601-304-140-7

© ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану
және дінтану институты, 2024

© Қазақстан әлеуметтанушыларының
қауымдастығы, 2024

МАЗМҰНЫ

Басылымға алғы сөз - Зарема Шәукенова.....5

КОММУНИКАЦИЯ ӘЛЕУМЕТТАНУЫНА КІРІСПЕ

Алғы сөз - Байқан Сезер.....12

Кіріспе 18

Коммуникация зерттеулері мен теориялары 21

А. Коммуникациялар тарихы 24

Б. Академиялық институттардың қысқаша тарихы.....45

В. Коммуникациялар теориясы.....50

Тарихи және әлеуметтік контексттегі коммуникация 79

А. Қоғам және Коммуникация.....79

Б. Ортағасырлық батыс қоғамдардағы және Ежелгі Римдегі коммуникация түрлері.....87

Қорытынды.....107

Библиография.....109

ҚОСЫМША

1950-жылдардағы түрік-американ қатынастарының қоғамда қабылдануы.....113

БАСЫЛЫМҒА АЛҒЫ СӨЗ

1994 жылы профессор **Хаяти Тюфекчиоглу** Ыстамбұл университетінің Гуманитарлық факультеті социология кафедрасында коммуникация әлеуметтануы пәнінен дәріс бере бастады. Бұл курс Түркиядағы алғашқы осындай курстардың бірі болды. Дәл осы курстың арқасында 1997 жылы профессордың лекцияларының нәтижесінде **«Бұқаралық коммуникация әлеуметтануының негіздері»** атты кітабы жарық көрді. Шағын көлемді болғанымен, бұл кітап осы саладағы бар олқылықтың орнын толтырып, тек социология кафедраларында ғана емес, сонымен қатар журналистика факультеттерінде де осы тақырыптағы негізгі дереккөз ретінде қолданыла бастады.

Бұл еңбектің жарыққа шығуында Ыстамбұл университетінің профессоры **Байкан Сезердің** еңбегі елеулі болды. Ол шәкіртінің кітабына алғы сөз жазып, оны *«Жастар дұрыс бағытта. Оқырман қолындағы кітап – Тюфекчиоглудың алғашқы еңбектерінің бірі. Мен көп нәрсе күтетін жас зерттеушілердің бірі ретінде оның осы жұмысы менің үмітімнің ақталғанын дәлелдейді»* деп аяқтады.

Профессор Сезер 2002 жылы өмірден өтті. Ол қазіргі уақытта өзінің ізбасарының жетістіктеріне одан да көбірек қуанар еді, өйткені бүгінгі таңда ол Түркияның беделді әлеуметтанушысы болып табылады. Хаяти Тюфекчиоглу академиялық ортада да, мемлекеттік қызметте де үлкен жетістіктерге қол жеткізді.

2005 жылы Түркияда (Коджаэли қаласында) түркітілдес елдердің Бірінші әлеуметтанушылар Конгресі өтті, онда Түркі әлемінің әлеуметтанушылар одағы құрылып, оның

президенті болып Ыстамбұл университетінің Гуманитарлық факультетінің деканы, профессор **Коркут Туна** сайланды. Сол уақыттан бастап 2002 жылы Қазақстан әлеуметтанушыларының бірінші Конгресінде құрылған кәсіби бірлестігі - Қазақстан әлеуметтанушылар қауымдастығының (ҚӘҚ) түрік әлеуметтанушыларымен, соның ішінде Хаяти Туфекчиоғлумен тығыз ынтымақтастығы басталды.

Доктор Туфекчиоғлу Түркия Республикасының Қазақстан Республикасындағы Елшісінің Мәдениет және ақпарат жөніндегі кеңесшісі қызметін атқарды. Оның дипломатиялық қызметі мәдениет, білім, ғылым және жалпы гуманитарлық ынтымақтастық салаларындағы қазақ-түрік қатынастарының дамуына баға жетпес үлес қосты. Сонымен қатар ол түркітілдес елдер әлеуметтанушыларының кәсіби одағының дамуы мен нығаюына ықпал етті. Ол Қазақстан әлеуметтанушылары қауымдастығы өткізген барлық форумдарға белсене қатысты, өз кезегінде Ыстамбұл университетінде жоғары деңгейдегі конференциялар ұйымдастырды. 2010 жылы Түркітілдес елдер әлеуметтанушылары одағының президенті болып сайланып, бұл қызметті 2014 жылға дейін атқарды.

2014 жылы Қазақстанның Алматы қаласында өткен Түркітілдес елдер әлеуметтанушыларының V Конгресінде Түркітілдес елдер әлеуметтанушылары одағының президенті болып Қазақстан әлеуметтанушылары қауымдастығының президенті, Қазақстан Республикасының Ұлттық ғылым академиясының академигі, әлеуметтану ғылымдарының докторы, профессор **М.М. Тәжин** сайланды. Осы Конгресте Х. Туфекчиоғлуға Қазақстан әлеуметтану академиясының құрметті академигі атағы беріліп, белгісі табысталды.

Қазақстан әлеуметтанушылары қауымдастығының президенті Марат Мұханбетқазиевич Тәжин және вице-

президенттер Кеңес Өмбетжанович Биекенов, Серік Тұрарович Сейдуманов 2007 жылы Түркітілдес елдер әлеуметтанушыларының II Конгресі қарсаңында (Қазақстан, Алматы, 2008 ж.) Х. Туфекчиоғлуның «Бұқаралық коммуникация әлеуметтануының негіздері» кітабын қазақ тілінде аудару және басып шығару бастамасын қолдады. Кітаптың орысша аудармасы Баку қаласында жасалды. Аудармаға автордың бұрынғы студенті, Әзірбайжаннан келген әлеуметтанушы *Әбульфаз Сүлейманов* үлкен үлес қосты. Басылымның бас редакторы қазақстандық әлеуметтанушы *Ботагөз Ракишева* болды. Хаяти Туфекчиоғлуның айтуынша, терминологияны бейімдеу және тілді өңдеу барысында олардың табандылығы мен шыдамдылығына қандай да бір алғыс жеткіліксіз еді. Сол сияқты, кітаптың аударылып, басылуына мүмкіндік берген Қазақстан әлеуметтанушылары қауымдастығының басшылығына да шексіз алғыс білдірілді.

2023 жылы «Бұқаралық коммуникация әлеуметтануының негіздері» кітабының орыс тіліндегі нұсқасы Халықаралық әлеуметтану кітап сериясында – «Sociologica International» (Ыстамбұл қ., Түркия) қайта басылып шығарылды. Бұл басылымға автор өзінің 1993 жылы Ыстамбұл университетінде ұйымдастырылған халықаралық конференцияда жасаған «1950 жылы Түркияның кең ауқымды қоғамдастығы үшін түрік-американ қатынастарын таныстыру» баяндамасын қосты. Онда ХХ ғасырдың 50-жылдарындағы американдық баспасөз материалдарының талдауы ұсынылған.

2024 жылдың тамыз айында Философия, саясаттану және дінтану институтының бас директоры, Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясының академигі **С.Т. Сейдумановпен** бірге Ыстамбұл да Түркітілдес елдер әлеуметтанушылары одағының вице-президенті Хаяти

Туфекчиоғлумен кездесуіміз барысында, алдағы күзде өтетін VIII Қазақстан әлеуметтанушылар конгресі және VIII Түркітілдес елдер әлеуметтанушылары конгресі (Қазақстан, Алматы, 2024 ж.) туралы мәселені талқылау кезінде біздің қадірлі досымыз және әріптесіміз өзінің алғашқы еңбегінің қазақ тіліне аударылып, басылып шығарылуын көптен армандап жүргенін айтты. Әрине, біз бұл жүректен шыққан өтінішке үнсіз қала алмадық. Қазақстанға оралған соң, бұл істі жүзеге асыруға бірден ФСДИ қызметкерлері – философия ғылымдарының кандидаты *Күлсия Қоңырбаева* мен әлеуметтанушы *Әсем Ибраимованы* тарттық. Автор оларға және осы жұмысқа зор үлесін қосқан философия ғылымдарының докторы, профессор *Серік Нұрмұратовқа* қысқа мерзімде атқарған жұмыстары үшін терең ризашылығын білдіреді.

2007 жылы кітаптың орыс тіліндегі аудармасы басылып шыққан кезде автор 1997 жылы жарық көрген түпнұсқалық түрік басылымына сақтап қалу ниетін білдірді. «Бұқаралық коммуникация әлеуметтануының негіздері» кітабының қазақ тіліндегі нұсқасы Хаяти Туфекчиоғлуның осыдан 30 жыл бұрын жазған еңбегінің аудармасы болып табылады.

Ол кезде автордың мақсаты коммуникация теориялары мен мәселелері туралы оқырманға кең көлемді ақпарат беру емес еді. Оның монографиясының ерекшелігі – зерттеліп отырған мәселеге қатысты автордың өзіндік түпнұсқалық теориясының болуы. Х. Туфекчиоғлу үшін маңызды мақсат осы мәселені зерттеуге арналған ерекше көзқарасты көрсететін түсіндірмелік үлгі құру болды. Осы үлгіні сипаттай отырып, ол оның қолданылу мүмкіндігін белгілі бір тарихи кезеңнің мысалында бағалауға тырысты. Дәл осы себептен ол кітабын «Бұқаралық коммуникация әлеуметтануының негіздері» деп атады.

Дәл осы себептен бұл ғылыми жұмыстың тақырыбына деген қызығушылық уақыт өте келе жоғалмаған, керісінше, ол кәсіби мамандар мен болашақта осы салада жұмыс істеуге дайындалып жатқан адамдар арасында одан да өзекті және сұранысқа ие болды.

Бүгінде Қазақстан ғалымдарының қатарын Қазақстан әлеуметтанушылар қауымдастығы біріктірген жас әлеуметтанушылардың жаңа буыны толықтырып отыр. Біз олардың ғылымда, саясатта, мемлекеттік қызметте өз орындарын табатынына сенімдіміз. Сонымен қатар олар бұл жетістіктерге қазақстандық жетекші жоғары оқу орындарында алған білімдерінің арқасында қол жеткізеді деп ойлаймыз.

Отандағы әлеуметтану білімінің институционализациясы 1971 жылы С.М. Киров атындағы ҚазМУ-дың философия-экономика факультетінде (қазіргі әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың философия және саясаттану факультеті) алғашқы әлеуметтану зерттеулерінің зертханасының ашылуымен және ХХ ғасырдың 70-жылдарының соңында алғашқы жоғары оқу орындары аралық әлеуметтану зертханаларының құрылуымен, сондай-ақ 1988 жылы Қазақ мемлекеттік университетінде әлеуметтану бөлімі мен кафедрасының ашылуымен тығыз байланысты. Кейіннен тәуелсіздік алғаннан кейін Қазақстандағы әлеуметтану ғылымы айтарлықтай серпін алды. Қазақстан әлеуметтануының оң динамикасының себептерінің бірі оның елдің жетекші университетінің қабырғасында бастау алуы және эмпирикалық зерттеулердің үнемі күшейіп отыратын толқынына ықпал етуі болды.

Әлеуметтануды мемлекеттік тілде оқыту үздіксіз динамикалық үдеріс болды. Осы тұрғыдан алғанда, әлеуметтану ғылымдарының докторы, профессор Хаяти Туфекчиоғлу кітабының қазақ тілінде жарық көруі Қазақстанның жаңа әлеуметтанушылар буынын даярлауға

ХАЯТИ ТУФЕКЧИОҒЛУ

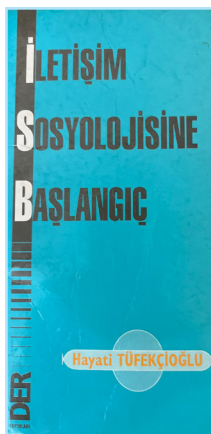

баға жетпес үлес қосып, коммуникация мәселелеріне қызығушылық танытатын кең ауқымды мамандар арасында өз орнын табары сөзсіз.

Қазақстан әлеуметтанушыларының қауымдастығы Хаяти Туфекчиоғлуға көпжылдық бірлескен жұмысы үшін терең алғысын білдіріп, кәсіби қызметінде әрі қарай табыстар мен жаңа ғылыми жетістіктер тілейді.

Шәукенова Зарема Кәукенқызы

Қазақстан әлеуметтанушылары қауымдастығының ғылыми жетекшісі, Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясының академигі, әлеуметтану ғылымдарының докторы, профессор

“Коммуникация бүгінгі күні өзекті және пікірталас тудыратын тақырыптардың бірі болып табылады, және бұл сала көптеген таңқаларлық технологиялық инновациялар жинақтағандықтан, осы пікірталастарда коммуникация қазіргі қоғамды анықтайтын негізгі факторлардың біріне айналып отыр деген тұжырымға тоғысады.

Коммуникацияның негізгі ерекшеліктері оның қоғамдық дамумен байланысының контекстінде пайда болады. Біз коммуникацияның негізінде қоғамдық үрдістер жатыр деген қорытындыға келдік. Қоғамдар өздері тап болған мәселелердің нәтижесінде құрылымдалып, ұйымдастырылады, және әрбір қоғамның ұйымдық формасы оның қажеттіліктеріне жауап беретін коммуникация формасын анықтайды”.

Хаяти Туфекчиоглу

БАЙКАН СЕЗЕР (1939-2002 жжс.)

Түрік әлеуметтануының көрнекті өкілі. 1960-1965 жылдары Парижде кино, әдебиет, тарих және әлеуметтану мамандықтары бойынша білім алған. Түркияға оралғаннан кейін Ыстамбұл университетінің әлеуметтану факультетіне оқуға түсті. Оның диссертациялық тақырыптары: «Азия тарихындағы су далалары мен дала өркениеттері» және «Әлеуметтік дифференциация және діни оқиғалар». 1982 жылы

Ыстамбұл университетінің әдебиет факультетінде әлеуметтану кафедрасының меңгерушісі болып сайланды. Зейнетке шыққаннан кейін де ғылыми жұмысын жалғастырды.

АЛҒЫ СӨЗ

Әлем ұзақ уақыттан бері жаңа жаһандық үдерістерге жақындап келеді. Әлеуметтану - осы үдерістермен тығыз байланысты ғылым. XIX ғасырда бұл ғылым пайда болғанда, ол жаңа әлемдік үдерістерге бағыт беріп, анықтай алатын мүмкіндіктері бар екенін байқатты. Сондықтан әлеуметтанушылар осы үдерістердің дамуын мұқият бақылап отырды. Бірақ бұл байланыс біржақты болды, және әлеуметтану тек оқиғалар барысын анықтай алған жоқ, сонымен қатар осы жаңа ғылымның дамуы да онымен шартталды. Нәтижесінде әлеуметтанушылар бақылаушылар рөлін атқаруға қанағаттанатын, тек өткен уақытта болған оқиғаларды ғана айтатын ахуал туындады. Бұдан басқа, бақылау нысандары мен зерттелетін мәселелер көбінесе

істің сыртқы көрінісін ғана бейнелейді. Сонымен қатар әлеуметтанулық зерттеулер стандартталған, біржақты сипатта болып, әлеуметтанудың белгілеген орны мен рөлі шеңберінде жүргізіледі. Осы кезеңде Түркияда әлеуметтану одан сайын артта қалады, себебі ол басқа елдерде таралған мәселелермен айналысуға ұмтылумен болады. Сонымен бірге, бұл мәселелердің зерттелуі белгілі бір пішінге ие болғандықтан, біздің пассивті бақылаушы рөліміз одан әрі күшейеді.

Әлемдегі бақыланып отырылған үдерістер және олармен байланысқан әлеуметтану жаңа өзгерістер кезеңінде тұр. Әлеуметтану ХІХ ғасырда Батыста бұқара халықтың қоғамдағы оқиғаларға әсер етуінің күшеюі нәтижесінде пайда болды. Ықпал ету мүмкіндігіне ие болумен қатар, болашақ өзгерістер осы әсердің негізінде анықталады деген үміт пайда болды. Әлеуметтану бұқара халықтың болашақты құрудағы көмекшісі және бағыттаушысы болатын зияткерлік бастау рөлін иемденді. Дегенмен, бүгінгі әлемде қазіргі тәртіп пен күштер теңгерімін түбегейлі өзгерту мүмкіндігіне деген үміт қалмады. Оның орнына, болашақ өзгерістер бұқара халықтың еркіне емес, белгілі бір топтардың қалауларына байланысты болады деген идея пайда болды және тарады. Бұл топтар болашақты анықтау мәртебесіне ие болғанымен, оны бұқара халықпен бөліскісі келмейді. Бұл оқиғалар, өз кезегінде қазіргі ықпалды топтардың әрекеттеріне әсер етіп, өзінің өмір сүруін жалғастыруға талпынған әлеуметтанудың имиджіне нұқсан келтіреді.

Алайда Түркияда әлеуметтану мол мүмкіндіктерге ие. Бұл жерде ол бастапқыда белгілі бір топтардың мүдделерін білдіріп, осылайша ықпал ету мәртебесіне жетуге тырысты. Түрік әлеуметтануындағы өзгерістер түбегейлі жаңалықтар әкелген жоқ, және ол өз еркімен ықпалды топтардың

мүдделерін білдіруді жалғастыруда. Әлеуметтану өз мәселелерін осы топтардың тар талаптарымен шектеп, дәстүрлі даму жолын жалғастырды. Сондықтан, тіпті аса түріктік мәселелерді қарастырған жағдайда да, шетел әдебиеттерін қолдану қажеттілігі туындады.

Жоғарыда айтылғандай осы кезеңнің ерекшелігіне орай жаңа мәселелердің туындауы байқалған 1970-жылдардың соңынан 1980-жылдардың басына дейін және бүгінгі күнге дейін әлеуметтанудың жаңа даму кезеңіне аяқ басқанның алғашқы белгілері көріне бастады. Жалпы барлық осы жаңа тақырыпқа тән белгілер көбінесе жаңа тәсілдермен шартталған. Сонымен бірге, зерттеу тақырыптары Батыс мәселелері шеңберімен шектелген жалпы сипаттамаларға ие болды. Кең таралған көзқарас бойынша, Батыстың негізгі мәселелерінің барлығы шешілген деп есептеледі, және олардың ешқайсысы түбегейлі сипатта емес. Осылайша, ықтимал мәселелерді терең зерттеу қажеттілігі жоққа шығарылады. Пікірталастарға арналған тақырыптар маңызды деп танылғанымен, олар көбінесе жекеленген оқиғаларға негізделді. Мұндай тәсілмен зерттеу үстірт сипатта болды, ол қандай да бір жеке құбылысты жалпы шолу және сипаттаумен шектелді. Осы зерттеулердің құндылығы олардың өзінде болды және осылайша бір-біріне сүйенетін зерттеулердің бір қатары жүргізілді. Оларда жанашылдық мүлдем жоқ еді. Бұл зерттеулерді жүргізу барысы бұрыннан зерттелген мәселелер үшін жетілдірілген түсіндіру үлгілерін іздеу және оларға әлеуметтанулық сипат берумен ғана қанағаттанылды.

Бұл жерде 1980-жылдардың басынан бастап бірқатар мәселелер өзекті бола бастағанын байқауға болады. Олардың арасында қоршаған орта, ислам жағдайы, гендерлік зерттеулер, отбасы мәселесі және, әрине, исламдағы әйелдер мәселесі бар. Бұл жерде алғашында бірден ойға келетін

тақырыптардың біразы ғана келтірілді. Бұл тақырыптардың қатарында коммуникация мәселесі де күн тәртібіне енді. Алайда, бұл мәселелердің кенеттен танымал болу себептерін талдамастан бұрын, олар тиісті назарға алынбағанын атап өткен жөн.

Хаяти Туфекчиоғлу осы мәселелердің бірі - коммуникация тақырыбын зерттейді. Ол бұл мәселені тек схема түрінде зерттеумен шектелмейді. Бір жағынан, бұл мәселелерге тым үлкен маңыз беру, ал екінші жағынан, оларды тек өз шеңберінде зерттеу үрдісі көптеген зерттеулерді схемалық сипатта болуға мәжбүр етті, ал Туфекчиоғлу осы шеңберден асып түсуге тырысады. Ол бірінші кезекте, осы зерттеулерді сынға алып, зерттеулерді жаңа деңгейге көтеруді ұсынады. Бұл мәселені зерделеуде жаңа тәсілдерді іздеу, оны тарихи қырынан зерттеу қажет деген ойға әкеледі. Тарихи бастауларды анықтау, қарастырылып отырған мәселені жете түсіну үшін қажетті фактор болып табылады. Бірақ, тарихи негіздерді зерттеу қажеттілігінің тағы бір түсіндірмесі бар. Ретроспективті талдау қазіргі жағдайдың өткен тарихи даму үдерісінің болмай қалмайтын нәтижесі емес екенін және қазіргі оқиғалар контекстінде тарихи үрдісті еңсеруге болатындығын көрсетуге мүмкіндік береді. Қазіргі әлемдегі жағдайды ескере отырып, біздің амбициясыз қоғамымыз үшін өзгерістердің тарихи негіздеріне жүгіну ғана пайдалы болып қала береді деп тағы да атап көрсетеміз.

Мәселені тарихи болашаққа ретроспективті көшіру, бар тарихи білімдер мен тарихи үдерістің белгілі бір көрінісіне жаңа контексті енгізу емес. Мұндай тәсіл бізден тарихи оқиғаларды талдап, қазіргі үдерістерді түсіну үшін қажетті жаңа сабақ алуды талап етеді. Туфекчиоғлу дәл осы тәсілді қолданды. Бұл қарастырылып отырған мәселені әлеуметтанулық тәсілмен талдау болып табылады. Онымен

негізделген әлеуметтанулық дискурс бізге коммуникация мәселесін техникалық тұрғыдан емес, оның шынайы мәнін анықтау тұрғысынан зерттеуге мүмкіндік береді. Осылайша, жаңаша нәрселерді көру мүмкіндігі туындайды. Тарихтың берген жаңа сабақтары мен мәселені зерттеудің жаңартылған талдауы түрік әлеуметтануы үшін өте маңызды мүмкіндік болып табылады. Мұндай бағалау автордың тек түрік әлеуметтануы туралы ғана емес, сонымен қатар Түркияның қоғамдық өміріндегі маңызды оқиғалар туралы да айтары бар екенін көрсетеді. Кітап Түркияның адамзат тарихындағы орнын және елдің стратегиялық маңыздылығын баяндайды. Осы айтылғандардың барлығы бізге жаңашыл тәсілдерді әзірлеуге мүмкіндік бермесе, олардың өзектілігі туралы пікір айту қажеттілігі туындайды.

Бүгінгі таңда әлеуметтану шешуші кезеңді өткеруде. Оның батыстық нұсқасы күн сайын өз өзектілігін жоғалтуда. Ол өз тартымдылығын жоғалтуымен қатар, бұрынғы ықпалынан да айрылуда. Сонымен қатар, түрік әлеуметтануына зерттеулерге жаңашылдық енгізуге ұмтылған жалынды жастар келуде. Осылайша, бұл кезең түрік әлеуметтануында жаңа тақырыптар үшін өте өнімді болды. Өткір пікірталас пен талқылаулар тудыратын тақырыптардың бірі – эмпирикалық әлеуметтану. Іс жүзінде Туфекчиоғлу зерттеуі қолданбалы әлеуметтануда үлгілі жұмыс деп танылады. Ол өз зерттеуіндегі өзекті мәселені негіздей отырып, нәтижесінде бірқатар қорытындылар жасайды. Бұл қорытындыларды күнделікті тәжірибеге енгізу мүмкіндігін ескере отырып, ұсынған позициясы пікірталасқа ашық болуы керек.

Әлеуметтанудың нысаны – қоғам және Батыста да әлеуметтану саяси партиялар мен кәсіподақ ұйымдарымен тығыз байланыста болады. Түркияда бұл жағдай байқалмайды.

КОММУНИКАЦИЯ ӘЛЕУМЕТТАНУЫНА КІРІСПЕ

Сондықтан түрік әлеуметтанушылары саяси жауапкершілікті өздеріне жүктемей, таза ғылым үшін инновациялық тәсілдерді әзірлеуге ұмтылуда. Әрине, мамандарға алынған мәліметтерді қалай қолдануға болады деген сұрақты қоюға болады. Басқа жағынан алғанда, эмпирикалық зерттеулердің өзі де пікірталас тудыруы мүмкін. Бұл жерде біздің қайнар көздерді таңдау еркіндігіміздің бар екенін атап өткен жөн. Зерттеушіге шектеу қойылмаған жөн. Егер қолда бар деректер жеткіліксіз болса, жиналған эмпирикалық мәліметтер шын мәнінде бәсекеге қабілетсіз болады. Алайда, біздің елде эмпирикалық деректерді жалғыз мүмкін болатын дереккөз ретінде пайдалану үрдісі байқалуда. Бұл жағдайды тек қолданыстағы дереккөздерге сенімсіздік танытып, олардың жаңартылуын қажет деп санаған кезде ғана дұрыс деп қабылдауға болады. Алайда, мұндай позиция әзірше байқалмайды. Сонымен қатар, эмпирикалық материалдарды қайда және қалай қолдану қажеттілігіне қатысты маңызды аспектіні естен шығармау керек. Егер жұмыстың нәтижесінде алынған мәліметтер талданбаса және жарияланбаса, онда барлық күш-жігердің босқа кеткенін мойындауға тура келеді. Мысалы, Мумтаз Тұрханның «Мәдени өзгерістер» кітабы осындай жағдайды көрсетеді. Автор зерттеу барысында эмпирикалық материалды жинаса да, алынған нәтижелерді теориялық жұмыстарын растау үшін қолдануды қажет деп санамаған.

Жастар дұрыс бағытты ұстануда. Оқырмандардың қолдарындағы кітап Туфекчиоғлудың алғашқы еңбектерінің бірі. Мен осы жас зерттеушіден көп нәрсе күткен едім, және бұл жұмыс менің үмітімнің негізсіз еместігін көрсетті. Осы еңбек үшін оны құттықтауға мүмкіндік алғаным үшін өте қуаныштымын.

КІРІСПЕ

Бұл жұмыста біз көптеген ғылым салаларының зерттеу нысаны болған және жан-жақты сипаттағы тақырыпты, яғни коммуникация мәселесінің әлеуметтанулық қырларын зерттейміз.

Коммуникация қазіргі уақытта өзекті және талқыланатын тақырыптардың бірі, әрі бұл сала көптеген ғажайып технологиялық инновацияларды өзінде жинақталуымен байланысты. Осы пікір сайыстарда коммуникация қазіргі қоғамды анықтайтын негізгі факторлардың бірі деген тоқтамға келуде.

Осы тұрғыдан алғанда, біз үшін бұл тақырып ерекше қызығушылық тудырады. Біз осы мәселенің әлеуметтанулық тұрғыдан маңыздылығы қоғамның негізгі параметрлерін сипаттауға және маңызды қорытындыларға келуге мүмкіндік береді деп есептейміз.

Алайда коммуникация мәселесінің өзектілігін мойындай отырып, біз коммуникацияға қазіргі қоғамды түсіндірудегі негізгі рөлді телудің қажеттілігіне күмәнмен қараймыз және олардың әсерінің дәрежесін қайта қарастырамыз.

Керісінше, біз қоғамдағы болып жатқан үдерістер қазіргі коммуникациялардың күйі мен формасын анықтайды деп есептейміз. Осылайша, бұл жұмыстың мақсаты – аталған мәселе бойынша пікір сайысқа қатысу.

Коммуникацияның әртүрлі анықтамалары бар екендігін атап өткен жөн. Біз «коммуникация» ұғымын «байланыс» ұғымының орнына қолданамыз, ал «байланыс» ұғымын әлеуметтанулық контексте сипаттай отырып жүйелі түрде құрылған қоғамдық институт ретінде зерттейтін боламыз.

Біз зерттейтін тақырыпты «қоғам – коммуникация» тұрғысында нақтылаймыз және мұндай бағытта зерттеу жүргізудің зерттеліп жатқан құбылысқа терең талдау жасауға мүмкіндік беретініне сенеміз. Сонымен қатар, коммуникация арқылы біз қоғамның құрылу принциптері мен даму жағдайларын айқынырақ анықтай аламыз.

Коммуникацияның ерекшеліктерін ескере отырып, бұл құбылысты тек оның өзіне тән ерекшеліктерін ескерусіз түсіну мүмкін емес. Коммуникация әрқашан қоғаммен үздіксіз байланыста болды және қазіргі уақытта өзектілігі дәл осы байланыстың арқасында сақталуда. Сондықтан зерттеу осы байланыс контексінде жүргізілуі тиіс. Бұл мәселенің әлеуметтану үшін өзектілігі тек осы тәсілде ғана.

Талдауға көшу алдында, біз бұл тақырып бойынша қолда бар әдебиеттерге шолу қажет деп санаймыз. Біз қайнар көздерді шолуда, зерттеліп жатқан құбылысқа қарама-қайшы анықтамаларды табуды мақсат етпейтіндігімізді атап өтеміз. Дегенмен, қолда бар дереккөздерді зерттеу, бізге олардың кемшіліктері мен шектеулілігін анықтауды ғана емес, сондай-ақ мәселені өзіндік тұрғыдан сипаттауға негіз болады. Сонымен бұрынғы көзқарастарды талдау біздің осы мәселені зерттеуге деген қызығушылығымыздың себептерін нақтырақ айқындауға көмектеседі.

Біз коммуникация теориясының негізгі сипаттамаларын және бұл саладағы соңғы жаңалықтарды түсіну үшін тек қазіргі жағдайды сипаттау ғана емес, сонымен қатар бұл құбылысты адамзат және қоғам тарихымен байланысы тұрғысынан талдау қажет деп санаймыз. Сондықтан біз осы құбылысты қоғаммен өзара байланысының бастауларынан бастап талқылауды мақсатымыз ретінде қоямыз және барлық қарастырылып отырған кезеңдер, соның ішінде қазіргі кезең үшін де өзекті қорытындыларға келуге тырысамыз. Жоғарыда

жалпы жоспармен сипатталған өз көзқарасымызды біз екінші тараудың басында «Қоғам және коммуникациялар» деп аталатын бөлімде нақтылаймыз.

Негізгі зерттеу екі тараудан тұрады. Бірінші тарауда зерттеудің эволюциясы талданып сипатталады және осы тақырып бойынша жүргізілген зерттеулердің жалпы сипаттамасы беріледі. Содан кейін, біз қазіргі ғылыми бағыттардың тарихын және коммуникация теориясын қысқаша баяндап береміз.

Екінші тарау өз гипотезамызды және зерттеліп жатқан құбылысқа қатысты көзқарасымызды негіздеуге арналған. Таңдалған әдістің дұрыстығын дәлелдеу мақсатында біз коммуникациялардың дамуындағы түрлі тарихи кезеңдерді сипаттай отырып, оны сынақтан өткіземіз.

Соңында, біз осы тақырып жөніндегі пікірталасты ерекше көзқараспенталқылауға талпыныстар жасағанымызды аңғаруға болады. Коммуникация құбылысын зерттеу үшін, таңдалған тәсілдің аясында Байкан Сезердің теориялық жұмыстарын негіз ретінде пайдаландық. Зерттеу Байкан Сезермен бірлесіп жүргізілді және оның жүзеге асырылуы оның үлкен еңбегінің нәтижесі болып табылады.

КОММУНИКАЦИЯ ЗЕРТТЕУЛЕРІ МЕН ТЕОРИЯЛАРЫ

Бұл бөлімде біз академиялық ғылымның осы мәселеге қызығушылығының себептеріне тоқталамыз. Адамзат қоғамының бастауынан бері коммуникация құбылысының тарихы өте ұзақ болғанымен, оны ғылыми әдіснамамен зерттеу тек соңғы уақыттарда басталды.

Сондықтан ең алдымен коммуникация саласындағы зерттеулердің қашан және қандай жағдайда басталғанын анықтап, оларға тән жалпы ерекшеліктерді анықтаудың маңызы зор. Осыдан кейін, мәтінде негізгі тұстарды тақырыпшалармен белгілеу арқылы біз осы теорияларды талдауға кірісеміз.

Жүргізілетін зерттеудің сұрақтар шеңберін, олардың өзектілігін, жалпы ерекшеліктерін және зерттеушілердің қорытындыларын сипаттай келе, алдымен коммуникация мәселесімен айналысқан академиялық орталықтардың тарихына қысқаша шолу жасау қажет. Егер белгілі бір уақытта осы мәселені зерттеуге арналған академиялық құрылымдар сұранысқа ие болып пайда болса, онда біздің зерттеуімізге олар жинаған ақпарат жақсы негіз бола алады.

Коммуникация мәселелерін зерттеу арнайы академиялық құрылымдар пайда болардан бұрын басталған. Бірінші қарағанда, зерттеулердің бастапқы кезеңінде қажетті құрылымдардың қалыптасып, тек содан кейін зерттеулердің жүргізілуі керек сияқты көрінуі мүмкін. Бірақ іс жүзінде ғылыми зерттеулер академиялық құрылымдар құрылмай тұрып әртүрлі пәндік салаларда жүзеге асырылды.

Екінші қайшылықты сипаттаған ерекшелік – арнайы құрылымдар жинақтаған ақпараттың коммуникация құбылысы туралы кеңінен танылған түсініктер жүйесінде маңызды рөл атқармауы. Бұл қарама-қайшылықтың себебі – баспасөздің алғашқы зерттеулері академиялық сипатта емес еді. Осы құрылымдар ғылыми зерттеулер жүргізу және коммуникация мәселесін терең зерттеу мақсатында емес, басқа функцияларды орындау үшін құрылды (бұл туралы біз кейінірек сөз қозғаймыз).

Академиялық құрылымдардың айтарлықтай рөл атқармауының тағы бір себебі мәселенің пәнаралық сипатында. Коммуникация, ғылыми қауымдастық үшін салыстырмалы түрде жаңа зерттеу саласы болғанымен, оның әлеуметтік ғылымдар жүйесінде нақты қай жерде орналасуы туралы біртұтас пікір қалыптасқан жоқ. Коммуникация құбылысы антропология, әлеуметтану, лингвистика, психология, әлеуметтік психология, педагогика, құқықтану, экономика, менеджмент, саяси ғылымдар және тарих сияқты әртүрлі әлеуметтік ғылымдар зерттейді. Осы пәндер аясында жүргізілген тар шеңберлі пәндік зерттеулер нәтижесінде көптеген әртүрлі мәліметтер жинақталды.

Коммуникацияны зерттеу саласындағы ғылымдардың кең ауқымы өз кезегінде басқа бір мәселені де туындатады. Біріншіден, негізгі ұғымдар бойынша консенсус жоқ. Бірақ, консенсустың болмауын ескермеген жағдайдың өзінде, мәселенің пәнаралық сипаты әртүрлі үлгілер мен теорияларды емес, олардың қарама-қайшылықтарын тудыратыны байқауға болады. Қазіргі уақытта бұл салада көптеген өзгермелі теориялар мен үлгілер бар, сондықтан біз олардың әрқайсысын жалпы ерекшеліктеріне негізделген түрде жүйелеуге тырысамыз.

Коммуникацияны анықтау мәселесінде қарама-қайшылық та, консенсус та барлық зерттеулерде назар аударатын ең айқын мысал болып табылады. F. E. X. Dance 4 650 әртүрлі ғылым салалары мен әртүрлі авторлардан алынған түрлі анықтаманы жинағанын атап көрсетуге болады. Кейін ол бұл анықтамаларды 2 612-ге дейін қысқартып, соңында негізгі ұғымдардың мәні бойынша 15 негізгі анықтамаға тоқталады¹.

Орхан Гекче басқа бір авторға сілтеме жасап, коммуникацияның 160 түрлі анықтамасы бар екенін көрсетеді².

Көріп отырғанымыздай бұл құбылысты анықтауда кең ауқымды әртүрлі әдістер бар. Осынша көп әр түрлілікке байланысты қиындықты еңсеру кезеңін анықтап көрсетудің маңызы зор. Бұл жерде бәрінен бұрын зерттеулер жүргізілген кезеңді және олардың жүргізілуі кезінде болған жасырын қысымдарға көңіл аудару қажет, оларсыз жұмысқа баға беру қиын болады. Біз қысым туралы айтқан кезде осы тақырыпқа қызығушылықтың пайда болуына әсер еткен факторлар мен сол кезеңнің әлеуметтік жағдайлары деп түсінеміз. Біз белгілі бір уақыт кезеңінде әлеуметтік жағдайлар коммуникация мәселесін пәнаралық зерттеулер аясында жіктемелеуге және талдауға ықпал етті деп есептейміз. Бізге кезеңдік жағдайларды ескергенде әртүрлі үлгілерді түсіну, оларды жүйелеу және нақты қорытындылар жасау оңайырақ болады.

---

¹F. E. X. Dance, The “Concept of Communication”, Journal of Communication, 20-том (1970), 201-210 бб. Осы дереккөзден алынған 15 анықтама туралы толығырақ қараңыз: Үнсал Оскай, «XIX ғасырдан бүгінгі күнге дейін коммуникацияның мәдени функциясының теориялық аспектісі», Анкара, Саяси ғылымдар факультеті, 1982, 309 б.

² Орхан Гекче, «Коммуникацияға кіріспе», Анкара, Турхан баспасы, 1993, 4-б.

А. Коммуникациялар тарихы

Коммуникация тарихын және әртүрлі білім салаларында жасалған теориялар ды сипаттауға және түсіндіруге бағытталған бірқатарын атап өтуге болады¹.

Осы тәсілдерді сипаттау мақсатында біз Коджа Юмлудің «Коммуникацияны зерттеу» атты еңбегіне жүгіндік². Сонымен қатар, коммуникация зерттеулерінің тарихына қатысты екі негізгі жұмысты таңдадық. Біріншісі – түрік тіліне Рашид Кайа аударған Роббер Браунның зерттеуі «Коммуникация зерттеулерінің тарихы» атты еңбек^{3,4}. Екіншісі – Зейнаб Алимдар мен Рашид Кайа түрік тіліне аударған Денис Маккуэйлдың⁵ «Бұқаралық ақпарат құралдарының әсері» деп аталатын еңбегі осы жинақта жарияланды⁶.

Ең алдымен, біз бұқаралық коммуникация ғылыми зерттеулердің объектісі бола бастаған кезеңге тән бірнеше маңызды сәттерді атап өтуді жөн көрдік. Бұл кезең ерекше, себебі ол коммуникацияға қатысты алғашқы академиялық зерттеулердің басталуымен және осы мәселеге байланысты үлгілер мен теориялардың жасалуымен ерекшеленеді.

---

¹ Түрік тіліне аударылған еңбектердің ішінде қараңыз: В. Дж. Северин және Джеймс В. Танкард, «Коммуникация теориясы: БАҚ-тағы бастаулар, әдіснама және қолдану». Түрік тіліне аударған Али Атыф,

² Коджа Юмлу, «Коммуникацияны зерттеу». Неша баспасы, Измир, 1990.

³ Коркмаз Алемдар және Рашид Кайа, «Бұқаралық коммуникацияны зерттеудің негізгі тәсілдері», Саваш баспасы, Ыстамбұл, 1983, 21-43 бб.

⁴ Koger L. Brown. Approaches to the Historical Development of Mass Media Studies. Media Sociology, Jeremy Tunstall (ed.) University of Illinois Press, 1970, 41-57 бб.

⁵ Сонда, 45-83 бб.

⁶ Denis McQuail, “The Influence and Effects of Mass Media”, Mass Media Communication and Society, James Curran, Michael Gurvitch and Janet Woolcott (ed.), Edward Arnold, London, 1979, 70-9466.

Аталған уақыт аралығы ХХ ғасырдың алғашқы жылдарына, яғни қазіргі қоғам негіздерінің қалыптасу тарихында ерекше маңызы бар кезеңге жатады. Бұл кезеңге бұрқ еткен әлемдік соғыс айрықша әсер етті. Оның екінші ерекшелігі Бірінші дүниежүзілік соғыстан кейінгі кезеңде екінші дүниежүзілік соғыс басталды, одан соң Қырғи қабақ соғыс кезеңі басталды. ХХ ғасырдың тағы бір маңызды оқиғасы – большевиктер революциясы болды. Содан кейін, Қызыл Әскердің тәжірибесін, Германия мен Венгриядағы оқиғаларды бақылауға болады. Германияда Гитлердің, Италияда Муссолинидің билікке келуі, көптеген елдерде тоталитарлық режимдердің орнауы біздің тақырыппен байланысты негізгі мәселелерді өзекті етті. Аталған саяси оқиғалармен қатар, коммуникация зерттеулеріне маңызды әсер еткен тағы бір оқиға – 1929 жылғы Экономикалық дағдарыс. Айтылғандардан байқағанымыздай, біздің тақырыптың өзекті кезеңі көптеген экономикалық және саяси дағдарыстар кезеңімен сәйкес келетінін көреміз.

Алайда, біздің тақырыпқа қызығушылыққа қарамастан, эмпирикалық әдістерді қолданатын зерттеулер тек 1930-жылдардың басында басталды, және бұл салада АҚШ жетекші орында болды. Коммуникацияны зерттеу ХХ ғасырдың басында, Бірінші дүниежүзілік соғыс жағдайында басталды. Соғыстан кейін АҚШ-та алдымен соғыс кезеңіне қатысты зерттеулер, содан кейін радио аясындағы зерттеулер, одан әрі теледидардың таралуы мен қолданылуына қатысты зерттеулер жүргізілді, сондай-ақ үгіт-насихаттық науқандардың әсерін зерттеуге талпыныстар болды. Сонымен қатар, фильмдер мен кітаптардың жастарға және тұтынушыларға әсерін зерттейтін арнайы зерттеу орталықтарына сұраныс пайда болды¹.

---

¹ Алимдар Кайа, сонда, 3-4 бб.

Коммуникация тарихын қарастыруда көзқарастардың бірлігін байқататын маңызды бір сәтті атап өту керек, бұл – БАҚ-тың қоғамға әсер ету күшіне деген кең тараған сенім.

Коммуникация мәселесін зерттеу тарихы үш кезеңге бөлінеді. Бірінші кезеңде бұқаралық ақпарат құралдары адамдардың көзқарастары мен сенімдерін қалыптастыруда, күнделікті өмірді өзгертуге, адамдардың таңдауларына әсер етуге және саяси режимдерді орнату (немесе нығайту) барысында елеулі кедергілерге қарамастан үлкен рөл атқаратыны қарастырылды¹.

Бұл БАҚ бұқараны алдап-арбап басқарудың қуатты құралы деген сенім орныққан кезең болды. Сондықтан, билік әсіресе тоталитарлық режимдер кезінде барлық күшімен БАҚ-ына жүгініп, үгіт жүргізу мақсатында саяси кампанияларда қолданды.

Екінші кезең 1940-жылдардан бастап, әлеуметтануда функционализмнің үстемдік еткен кезеңімен сәйкес келеді. Осы кезеңде БАҚ-ның жеке адамдардың мінез-құлқына әсерін өлшеуге бағытталған эмпирикалық зерттеулер жүргізілді. Бұл зерттеулер БАҚ-ның адам мінез-құлқына әсер ету деңгейі туралы бұрынғы жоғары бағаланған түсініктер мен гипотезаларды негізінен теріске шығарды.

Үшінші кезең 1960-жылдардан басталады және бұл кезеңде алдыңғы кезеңдердің қорытындыларына сын айтылды. Бұнда мәселені зерттеуде әлеуметтік және талдау тәсілдері басым болды. Соңында, 1980-жылдары бұрынғы пікірлерге қайта оралып, БАҚ-ның адамдардың мінез-құлқына жоғары деңгейде әсер ететіні туралы пікір қайтадан кең тарала бастады. Коммуникацияны зерттеудің бірінші кезеңде, әсіресе XX ғасырдың басынан Екінші дүниежүзілік соғысқа дейін, БАҚ-ның бұқараға үлкен ықпал ететіні туралы түсінік басым болды.

---

¹ McQuail, сонда, 48 б.

1920-жылдары жарық көрген кітаптар Бірінші дүниежүзілік соғыс және оның кейінгі кезеңінде үгіт-насихаттың зор әсерін сезіне жарияланды және осы үгіт-насихат науқандарын күшті державалардың жүзеге асырғанын баяндайды. Бұл кезеңдегі еске түсетін жұмыстардың бірі ретінде Липпманның «Қоғамдық пікір» атты кітабын атап өтуге болады¹.

Липпманн өзінің «Санадағы бейнелер жөнінде» теориясының контекстінде біздің назарымызды БАҚ-ның ғажайып күші мен әсеріне аударады.

Тағы бір маңызды еңбек – Лассвелдің «Дүниежүзілік соғыстағы үгіт-насихат әдістері» деп аталатын кітабы². Лассвел өзінің жүйелендірілген зерттеуінде, соғыс кезеңіндегі Англия, Франция, АҚШ және Германияда қолданылған үгіт-насихат технологияларын әскери іс-қимылдарды жүргізу тәжірибесіне сүйене отырып сипаттайды. Бұл саладағы тағы бір типтік зерттеу – А. Ж. Маккензидің белгілі жұмысы³.

Коммуникация зерттеулеріндегі үгіт-насихат мәселесі, Екінші дүниежүзілік соғыс және Қырғи қабақ соғыс кезеңіндегі жағдайларды ескере отырып, өз маңыздылығын жоғалтқан жоқ. Мұнда Гитлердің билік құрған жылдарындағы үгіт-насихат саласындағы әсіресе Геббельстің жетістіктерін еске түсіру керек. Геббельс үгіт-насихатты бұқара халықты бағыттау үшін қару ретінде пайдаланды. Бірінші дүниежүзілік соғыс кезінде және одан кейін үгіт-насихаттың күшіне деген сенімнің кең таралғанын дәлелдейтін бірнеше басқа да белгілер бар. Германиядағы ұлтшылдардың билікке келуі және елді бақылауға алуы олардың үгіт-насихат машиналарын халыққа

---

¹ Lippmann, Public Opinion, New York, 1922.

² Harold D. Lasswell, Propaganda Technique in the World War, New-York, 1927

³ A. J. Mackenzie, Propaganda Boom, London, Right Book Club, 1938

билік жүргізуде тиімді қолдануымен байланыстырылады, ал Кеңес Одағындағы Сталиндік гегемония мен оның әсерінің кенеюі де үгіт-насихаттың күшіне тікелей байланысты деп қарастыруға болады. Осылайша, тоталитарлық режимдер мен үгіт-насихат арасында өте күшті байланыс орнайды, және бұл режимдер ішкі үгіт-насихат арқылы табысты болуымен қатар халықаралық үгіт-насихат әсерін алуы бұл зерттеулерді алдыңғы қатарға шығарады¹.

Үгіт-насихаттың күшті әсері қалыптасқан кезеңде БАҚ негізгі табысқа жетудің және ықпал етудің басты тірегі ретінде қабылданды, және осы құралдар мақсаттарға жету үшін тікелей жауапты болды².

Сонымен, осы кезеңде БАҚ-ның ғажайып және даусыз күшіне деген сенім «үгіт-насихатқа жауапты шенеуніктер, түрлі елдердің тоталитарлы көсемдері, газет иелері мен жарнама дилерлері, сондай-ақ қалыптасқан жағдайда бәріне бірден-бір дұрыс көзқарас деп қабылданды³.

Сол кезеңде радионы пайдалану ең тиімді болды. Геббельстің есімі радио хабарларымен сәйкестендіріліп, оның тірідей көрінісі ретінде қабылданды. Радионың сол кездегі әсерін көрсететін тағы бір мысал – 1938 жылы Герберт Уэллстің «Соғыс және бейбітшілік» радио пьесасының қойылуы. Бұл хабардың эфирге шығуынан кейін дүрбелең басталып, адамдар жаппай көшеге шықты, себебі радиодан Марс тұрғындарының Жерді басып алғаны туралы ақпарат таратылды.

Үгіт-насихаттың және БАҚ-ның зор күшіне деген сенім кейінгі жылдары тоталитарлық режимдермен күрес-те және үгіт-насихатқа қарсы кампанияларда дәл сол

---

¹ Brown, сонда, 27 б.

² Коркмаз Алимдар, Рашид Кая, сонда, 8 б.

³ McQuail, сонда, 49 б.

технологиялардың қолданылуына әкелді. Демократиялық режимдердің тоталитарлық режимдерге қарсы табысты болуы үшін жағдайлардың өзгеруімен, демократиялық құндылықтарды қорғауда «барлық БАҚ-ның қатысуы тиіс» деген мәселе ерекше маңызға ие болды¹.

Коммуникация мен БАҚ-ның бұқара халықты басқарудағы әлеуеті осы контексте басты назардағы объекті болса, жетілдірілген жүйелі зерттеулер жүргізуге қызмет етеді.

«Әсіресе екінші дүниежүзілік соғыс кезінде жүргізілген эмпирикалық зерттеулер, алға қойған мақсаттарға жетуде бұл құралдарды дұрыс қолданудың жолдары екендігін көрсетеді. БАҚ-тың әділетті мақсаттарда қолданылу жағдайында олар арқылы қызмет көрсету жолдары да сипатталған»².

Сол кезеңде радиомен қатар теледидар да кеңінен қолданыла бастады. Экономикалық және саяси дағдарыстарды жеңу жылдарында, көрінетін тұрақтылық кезеңінде «нақты теңгерімді орнатуда БАҚ-қа да белгілі бір рөл берілді»³. БАҚ-ның қызметінен максималды пайда алу үшін әсер ету механизмдерін жетілдіруге бағытталған зерттеулер жүргізілді. 1930-жылдардан кейін жүргізілген эмпирикалық зерттеулер үгіт-насихат әзірлеуге тартылған әскери мамандар мен шенеуніктер, саяси партиялар мен педагогтардың назарын аударды⁴.

Зерттеулерді жүргізуге себеп болатын және коммуникацияны зерттеуге бағыттайтын басқа да бірқатар ниеттер бар. Сол ниеттердің бірі – «БАҚ индустриясының, әсіресе жарнама саласындағы қажеттіліктерінің өсуі мен оның ықпалын кеңейту»⁵.

---

¹ Коркмаз Алимдар, Пашид Кая, сонда, 8 б.

² Сонда.

³ Сонда.

⁴ Brown, сонда, 37 б.

⁵ McQuail, сонда, 48 б.

БАҚ индустриясының дамуымен оның иелері көрермен аудиториясының құрамына деген қызығушылықты арттырды. Жарнаманың көрермендерге әсерін болжауға ұмтылу, жарнама дилерлерінің осы зерттеулерге назар аударуына себеп болды. Браунның атап өткеніндей, осы контексте, БАҚ индустриясы мен басқа да пайдаланушылардың қажеттілігіне жауап беретін зерттеулер басты орынға шықты¹.

Осы айтылғандардан, бұл зерттеулердің күнделікті мәселелерді түсіндіруге бағытталған үздіксіз күш-жігердің нәтижесі екендігін атап көрсетуге болады. «Бұл зерттеулер әлеуметтік мәселелерге және БАҚ өндірушілерінің практикалық сұраныстарына жауап ретінде жүргізілді. Олар белгілі бір мақсаттарға қол жеткізу немесе агрессия, түрлі қылмыстар, мәдени және моральдық деградация сияқты зиянды үрдістерді болдырмау үшін, сондай-ақ БАҚ-ын миды айналдыру мен идеологиялық өңдеу үшін қолдану мақсатында жасалды. БАҚ-ның басқа салаларға әсері, көп жағдайда, мұқият талданбады»².

Қысқаша айтқанда, барлық зерттеушілер екінші кезең деп атайтын уақыт ішінде жүргізілген коммуникацияның сансыз эмпирикалық зерттеулері «ақпаратты қабылдаудағы мінез-құлықтағы өзгерістерді өлшеуді» мақсат етті³.

Осыған байланысты, эмпирикалық зерттеулер мен техникалық өлшеу құралдарына көп көңіл бөлінді. Маккуэйдің атап өткеніндей, екінші кезең АҚШ-да коммуникация зерттеулерінің дамуымен, сондай-ақ коммуникацияның әсері және осы әсерге байланысты мәселелерді зерттеуде эмпирикалық әдістердің енгізілуімен сипатталды⁴.

---

¹ Brown, сонда, 21 б.

² McQuail, сонда, 48 б.

³ Brown, 37 б.

⁴ McQuail, 49 б.

Тіпті зерттеулерді жүргізу кезінде болған қысымды елемегенде, олардың нәтижелері таңқаларлықтай болатын еді. Алғашында БАҚ-ның әсер ету күші айтарлықтай деген нұсқа болғанмен, кейінгі зерттеулер олардың әсерінің мәні аз және шектеулі екенін көрсетті.

Енді БАҚ-ры әсерінің шектеулі екендігі туралы үрдіс басымдық таныта бастады, оның бастаулары П. Лазарсфельд, Бернард Берелсон және Карл И. Ховландтың зерттеулерімен байланыстырылады.

Лазарсфельдтің 1940 және 1948 жылдардағы президенттік сайлауларды зерттеуі БАҚ-тың сайлаушылардың мінез-құлқына ықпалының шектеулі екенін және олардың тек сайлаушылардың санасында бұрыннан бар идеяларды бекітетінін көрсетті¹.

Осыған ұқсас нәтижелер Берелсон мен оның командасының жүргізген өте маңызды зерттеулерінде де алынған болатын². Бұл нәтижелер Ховланд пен оның тобы жүргізген фильмдердегі индоктринация және американдық әскери қызметкерлерді даярлау жөніндегі зерттеулерде де расталды³.

Карл Ховланд пен оның әріптестері 1949 жылы мыңдаған американдық әскери қызметкерлерді қамтыған бірнеше эмпирикалық зерттеу жүргізді, олар Йель зерттеулері деп аталды. Бұл зерттеулердің барысында үгіт-насихат фильмдерінің әскери қызметкерлердің оқу кезеңінде дұрыс бағыт алуға және қызметке тез бейімделуге көмектесуі

---

¹ P. F. Lazarsfeld, B., Berelson and H., Gaudet, *The people's Choice*. Columbia University Press, 1944

² B., Berelson, P. F. Lazarsfeld, and W., McPhee, *Voting*, University of Chicago Press, 1954

³ C. I., Hovland, A., Lumsdain and F. Sheffield, *Experiments in Mass Communication*, Princeton University Press, 1950

тиіс ақпараттық ағыммен қамтамасыз ететін фильмдердің күтілгендей әсер етпейтіндігі анықталды.

Минималды ықпал ету теориясы негізінен Джозеф Т. Клаппердің атымен байланысты¹. Клаппердің әйгілі қорытындысы бойынша, «көрермендерді көптеп тарту мүмкіндігі БАҚ-тың әсерін толық түсіндіруге жеткіліксіз, себебі бұл жағдайда басқа факторлар да рөл атқарады», - деген тұжырым екінші кезеңнің зерттеу нәтижелерін қорытындылаудың өте сәтті мысалы болып табылады².

Үшінші кезең, көптеген зерттеушілердің пікірінше, 1960-жылдардың соңынан басталады және бұл алдыңғы кезеңде қалыптасқан дәстүрлер, яғни БАҚ-тың қысқа мерзімді әсерін эмпирикалық зерттеулер арқылы өлшеу әдісі сынға алынған. Бұл кезеңде БАҚ-ның әлеуметтік функцияларын зерттеуге баса назар аудару үрдісі пайда болды. Эмпирикалық және мінез-құлықтық тәсілдер өз орнын сыншылдық және әлеуметтанулық тәсілдерге берді³. Маккуэйлдің пікірінше, бұл кезеңде БАҚ-ның әсер ету мәселесі қайтадан өзектіленіп, әсіресе теледидар мен газеттердің әсері қайта қаралып жатқанын, олардың ұзақ уақыт бойы назардан тыс қалғанын, айтарлықтай өзгерген контексте зерттеліп жатқанын атап көрсетті. Ол бұл тұжырымды бірнеше мысалмен суреттейді⁴.

Барлық осы зерттеулерге қарамастан, Маккуэйл осы кезеңде БАҚ-тың қоғамға әсері қайтадан әлеуметтік ғылымдардың зерттеу объектісіне айналғанын байқайды және БАҚ-тың әсер ету күшімен байланысты әртүрлі

---

¹ Клаппердің “The Effects of Mass Communications” (Нью-Йорк: The Free Press, 1960) зерттеуінде сол кезеңде жүргізілген зерттеулерде бұқаралық ақпарат құралдарының ықпалының төмендігі туралы тезис келтірілді.

² McQuail, сонда, 50 б.

³ Юмлу, сонда, 53 б.

⁴ McQuail, сонда, 50 б.

қырлары жеткілікті зерттелмегенін, қазіргі уақытта әлі де бастапқы кезеңде екенімізді атап көрсетеді.

Көріп отырғанымыздай, коммуникацияларды зерттеу саласында бірқатар шектеулер бар. Соңғы жылдары осы салада жүргізілген зерттеулер үлкен сынға ұшырады. Біз бұл жерде тек осы сынға тоқталып, зерттеулердің жеткіліксіздігі туралы өз пікірімізді білдіреміз.

Коммуникация зерттеулерінің шеңберін анықтаған қажеттіліктер осы мәселені әлеуметтік қатынастарды тарихи болашағы контекстінде қарастыру мүмкіндігін шектеді. Нәтижесінде, теориялық зерттеулерге аз көңіл бөлінгендіктен, бір-бірімен байланыссыз жеке күнделікті мәселелерді зерттеумен айналысатын эмпирикалық зерттеулер таралды.

Осыған байланысты, Рожер Браунның (Roger Brown) жасаған бірнеше сын-пікірлерді атап өту қажет. Браун осы зерттеулердің қоғамдағы маңызды мәселелермен байланыспайтынын және оларды тек теориялық деп сипаттай отырып, зерттеу аясын қалыптастырудағы әлеуметтік қысымның сапасы мен тиімділігіне назар аударады¹.

Ол коммуникациямен байланысты теориялық зерттеулердің жеткіліксіздігіне назар аудара отырып, «ең алдымен, эмпирикалық технологиялардың дамуы бұл салада теорияның қалыптасуына кедергі келтіретінін» атап көрсетеді².

Оның пікірінше, зерттеу әдісін таңдауға әсер ететін факторлардың бірі — академиялық орта, әсіресе университеттердің даму формасы, табыстың көрсеткіші ретінде жарияланымдардың санын есептейтін академиялық зерттеушілер³, осы салада даңққа жетудің жолы әдістемелерді жетілдіруге арналған жұмыстар арқылы өтетінін байқады⁴.

---

¹ Браун, сонда, 216.

² Сонда, 31 б.

³ Сонда, 32 б.

⁴ Сонда, 31 б.

Браунның пікірінше, «осындай зерттеулер жиі өзіндік мақсат болып, ең маңыздысы, әдістемелік тұрғыдан мінсіз болғанымен, олар шағын, өз-өзіне жеткілікті арнайы жобаларға айналады, араларын біріктіруге тырысқанмен, байланыс табу мүмкін емес»¹.

«Қысқа мерзім ішінде жүзеге асырылған зертханалық жұмыстардың таңдаулы жобалары» осындай зерттеулердің мысалы болып табылады².

Браун зерттеушілерді теориялық зерттеулерде эмпирикалық технологияларды қолдануға итермелейтін тағы бір маңызды себепті атап көрсетеді: «Академиялық зерттеушілер коммуникация индустриясының қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін ұғымдық негіздерді анықтаудың орнына, олар әдіснаманы жетілдірумен шұғылданды»³. Сондай-ақ, «социологиялық зерттеушілердің эмпирикалық деректер жинауға бағытталған күш-жігерін жақсы түсіну үшін, БАҚ-тың үлкен қаржылық мүмкіндіктері мен зерттеулерге тапсырыстар беруі маңызды екенін ескеру керек»⁴.

Бір маңызды ерекшеліктердің бірі ретіндегі коммуникация зерттеулерінің жалпы қасиетін сипаттауға тырысатын болсақ, онда коммуникацияның мәнін теориялық зерттеудің назардан тыс қалуын атап өткен жөн. Бұл дерек кейде қызықты талдау объектісіне айналады: «Маклахан (McLuhan) сияқты мистикалық тұлғаларға, назар аудару тек қарапайым адамдар емес, теориялық зерттеулердің жеткіліксіздігімен тікелей байланысты»⁵.

Біз барлық түрлі көзқарастарға қарамастан бұл зерттеулердің шектеулі екендігін атап өтуіміз керек. Мәселе,

---

¹ Сонда, 31 б.

² Сонда, 32 б.

³ Сонда, 33 б.

⁴ Сонда, 35 б.

⁵ Сонда, 39 б.

әсіресе екі дүниежүзілік соғыс арасындағы кезеңде Батыста академиялық салада өзекті болды. Біз бұл мәселенің тарихын адамзат өркениетінің бастауынан бастап қарастыруға болатындығын айттық. Осылайша, коммуникацияның ұзақ тарихын ескеретін болсақ, бұл әлеуметтік құбылыс ғылыми зерттеудің жаңа тақырыбы болатыны сөзсіз.

Осыдан біз басқаша қорытынды шығарамыз. Бұл әлеуметтік зерттеулерде жаңа тақырып болып саналса да, БАҚ-ның жаңа түрлері мен олардың әсері зерттелгенімен, мәселенің мәні мен тарихи тамырлары жеткілікті назарға алынбағаны көрінеді. Коммуникация қазіргі жағдайында ғана қарастырылып, оның тарихи контексті ескерілмей келеді. Осылайша, коммуникация жаңа құбылыс ретінде қарастырылып, соңғы уақыттары анықталған ерекшеліктеріне көп көңіл бөлінуде. Мұндай жағдайда зерттеулердің жалпы көрінісі анықталса да, коммуникацияның тарихи контекстіндегі ерекшеліктерін түсіну мен анықтау өте қиын болып отыр.

Қазіргі жағдайда коммуникация жаңа құбылыс ретінде қабылданады және негізінен оның қазіргі күйі мен соңғы уақытта алға шыққан бағыттар тұрғысынан анықталады. Нақ осы жағдай өткен кезеңдердің ерекшеліктерін сипаттау мен зерттеуде қиындық туғызады.

Коммуникация нақты бір кезеңнің нәтижесі ретінде, әлеуметтік ғылымдардың зерттеу тақырыбына айналды. Сондықтан, коммуникация теориялары мен үлгілерінің осы кезеңнің ерекшеліктерімен шартталмағанын негіздей алмаймыз. Мұндай жағдай бастапқы кезеңнің өзінде коммуникацияның анықтамасын және осы мәселені кең ауқымда зерттеуді қиындататын шектеуші факторға айналды.

Біз коммуникация мәселесінің нақты тарихи кезеңнің нәтижесі екенін атап өткен едік. Бұл зерттеулердің негізінде

әскери және саяси сұраныстар жатыр. Егер зерттеулердің алғашқы кезеңінде мұндай жағдай байқалса, кейінірек коммерциялық қызығушылықтың тұрақты түрде артуын көруге болады. Осы салада көшбасшы ел АҚШ-та эмпирикалық зерттеулердің көпшілігі әскери білім беру және ақпарат департаменті арқылы жүргізілгені мәселенің осы жағын көрсетеді¹.

Коммуникация мәселесі ХХ ғасырдың басында өзекте-не бастады. Бұл кезең ерекше маңызды және көрсеткіштік құбылыстармен сипатталады. Бұл құбылыстардың жалпы ерекшелігі, оның саяси құрамдас бөлігімен қатар, бұқара халықты қызықтырған аспектілерін қамтуында. Бұқара халық маңызды қоғамдық, саяси және әскери оқиғаларға немесе осы құбылыстардың саяси контекстіне тікелей қатысты. Бұқара халықты ақылмен басқару, бақылау және тіпті манипуляциялау көзделді. Сондықтан, баспасөзбен қатар, осы кезеңде халыққа кеңінен қолжетімді жаңа сапалы бұқаралық ақпарат құралдары, әсіресе радио мен теледидар дамып, коммуникация ғылыми қызығушылықтар мен зерттеулердің саласына айналды.

Мұндай әскери және саяси алаңдаушылықтар үшін заңды себептер бар. Біз бұған дейін бұл мәселенің Бірінші Дүниежүзілік соғыс кезінде өзекті болғанын көрсеткен болатынбыз. Бұл соғыстың ерекшелігі бұқара халықтың қатысуында болды. Осы соғысты әлемдік деп сипаттаудың себебі – алғаш рет жанжалдың осындай көп тараптардың қатысуымен өткендігі. Сонымен қатар, соғыс 4 жылға созылды және оған өте көп бұқара халық қатысты.

Осы ерекшеліктер миллиондаған адамдарға, тек фронттағы әскери әрекеттерге қатысушыларға ғана емес, сонымен қатар фабрикалар мен зауыттардағы жұмысшыларға

---

¹ Brown, сонда, 29 б.

да қатаң бақылау жүргізу қажеттілігін алға тартты. Осы оқиғаларға бұқара халықтың жаппай қатысуы және оларға бақылау жүргізу қажеттілігі жаңа ақпарат құралдарының пайда болуына әкелді.

БАҚ саласындағы ғылыми зерттеулер жүргізілген сол кезеңдегі тағы бір маңызды ерекшелікті ескерген жөн. ХХ ғасырдың басындағы бірқатар оқиғалар бұқара халықтың үлкен тобырын басқару мүмкіндігін және осы салада қажетті нәтижелерге қол жеткізу мүмкіндігін көрсетті.

Мұнда Ресейдегі большевиктер қозғалысынан бастап Германия мен Венгриядағы жаппай халықтық қозғалыстарға дейінгі жағдайлар қарастырылып отыр. Германия Спартак қозғалысын бастан кешірді. Спартак қозғалысы – Бірінші дүниежүзілік соғыс кезінде Германияда белсенді болған көтерілісшілердің қозғалысы, бірақ бұл көтеріліс басылып, күйреді. Венгрия да саяси қақтығыстар мен өзгерістер кезеңін бастан өткізді.

Осы кезеңнің ең маңызды саяси қозғалысы Ресейдегі большевиктер революциясы болды. Бұл революцияның ерекше белгілері оған тек бұқара халықтың жаппай қатысуы ғана емес, сонымен қатар бұқара халықты басқару арқылы олардың энергиясын қажетті арнаға бағыттау мүмкіндігі де атап өтілді. Бұл революция соғыстың нәтижесі болып табылады. Революция жетекшілері өз әрекеттерін белсенді насихаттау арқылы, көтерілістің ең ауыр кезеңінде патша әскерлерін майдан алаңынан аластататын жағдайды жасай алды. Большевиктердің фронттағы белсенді насихаттық науқаны әскери әрекеттер алаңындағы күштер тепе-теңдігін өзгертіп, патша режимін жоюда маңызды рөл атқарды. Большевиктердің жұмысшылар мен солдаттарға бағытталған насихаттық әдістері ерекше табысты болды. Большевиктер революциясының маңызды ерекшелігі – бұқара халықты

алаңға шығару ғана емес, сонымен қатар олардың энергиясын нақты мақсаттарға бағыттау болды.

Большевиктер партиясы тек саяси басқару органы ғана емес, сонымен қатар бұқара халықты бақылауға бағытталған насихат құралына айналды. Бұқара халықтың жаңа режимді қабылдау қажеттілігі большевиктерді бұқаралық ақпарат құралдарын белсенді түрде пайдалануға мәжбүр етті.

Бұл тәжірибедегі басқа маңызды құбылыс – Қызыл әскер болды. Қазан төңкерісінен кейін Троцкий құрған бұл әскер тез арада шаруалар мен жұмысшыларды оқытуға негізделді. Әскерді құрған адамның халық комиссары атағына ие болуы большевиктердің қоғамды әскери ұйымға ұйыстыруға үлкен көңіл бөлгендігін көрсетеді. Троцкий әскерді құру барысында патша офицерлерінің тәжірибесін пайдаланды. Қызықтысы, аздаған офицерлерден басқалары жаңа режимге жоғары деңгейде адал екендіктерін көрсетті. Қызыл әскердің жетістіктері комиссарлар институтының арқасында мүмкін болды, олар офицерлерді қатал бақылауда ұстады және қатардағы сарбаздар арасында белсенді насихат жүргізді. бұқара халықты идеологиялық рухтандыру және бақылауға ерекше көңіл бөлу, тіпті Азаматтық соғыс кезінде де, армия мен идеологиялық институттарды біріктіруге арналған мақсатты әрекеттерді көрсетеді.

Большевиктер жаңа режимді насихаттау және оны халық арасында орнықтыру үшін киноны кеңінен қолданды. Кеңестік кино большевиктердің билігін халық арасында заңдастыру рөлін атқарды. Сонымен қатар, кино бұқара халықты бақылау және бағыттау функцияларын да өзіне жүктеді. Кеңестік билік кезінде кинотеатрлар шіркеу мен қоғамдық үйлердің орнын басып, жаңа көзқарастар жүйесін қалыптастыратын қоғамдық алаңға айналдыру қажет деген тезис алға тартылды. «Троцкий кинотеатрлар жаңа режимнің

шіркеу мен алкогольдің адамдардың ой-санасына теріс әсерін жеңуде маңызды құрал деген пікірді ұстанды»¹.

Кино арқылы «кеңестік адамның» жаңа бірегейлігін орнықтыру бағдарламасы жүзеге асырылды, бұл жаңа адамды бұрынғы қоғамға тән орындардан, атап айтқанда қоғамдық үйлер мен шіркеулерден алыстату арқылы жүзеге асырылды. Басқаша айтқанда, кино КСРО-да бұқара халықты қалыптастыру мен үгіт-насихаттың маңызды бөлігіне айналды.

Гитлер, Геббельс және Сталин сияқты диктатура лидерлері киноны тек үгіт-насихат құралы ретінде ғана емес, сонымен қатар ақпараттық ресурс ретінде де пайдаланды. Фашистік Германия лидерлері мен Сталиндік Ресей көрнекі және дыбыстық БАҚ-рын әлемге өздерінде концлагерлердің жоқтығын көрсету және халықтың осы режимдерге адалдығын дәлелдеу үшін қолданды. Кино, сондай-ақ, АҚШ пен КСРО арасындағы идеологиялық бәсекелестік кезінде, екі дүниежүзілік соғыстың аралығында және әсіресе 1945 жылдан кейін маңызды идеологиялық ресурсқа айналды. Осылайша, киноматография қоғамдағы процестерді басқару құралы ғана емес, сондай-ақ әртүрлі қоғамдар арасындағы қарым-қатынастарды бағыттау құралы ретінде де қабылданды.

Сталин кеңестік типтегі адамды қалыптастырудағы бұқаралық ағартудың күшін байқады. Осы мақсатта Кеңес Одағында фашистік Германия сияқты арнайы мектептерде жүз мыңдаған үгітшілер мен насихатшылар тәрбиеленді². Олар тек фабрикалар мен зауыттарға, олардың өнімділігін арттыру үшін ғана емес, сонымен қатар қалалар мен ауылдарға, жастар арасында мәдениет, білім және спорт саласында

---

¹ Ферро М. Кино и история, Кесит, Ыстамбұл, 1995, 119 б.

² 1937 жылы АҚШ-та үгіт-насихатты талдау институты құрылды. Қараңыз: Северин, Танкард, сол дереккөз, 157 б.

насихат жүргізуге көптеп тартылды «Жас коммунистер жедел топтарға ұйымдасып қысқа уақытқа әскерилер арасына және ауылдарға барып, түрлі ойындар, концерттер және саяси диспуттар өткізді. Осылайша, баспасөз, театр, кино, өңірлік және фабрика газеттері, конференциялар, көрсетілімдер және т.б. арқылы елдің ең шалғай аймақтарына дейін жететін ұзын тізбек қалыптасты»¹.

Бұл кезеңнің тағы бір маңызды құбылысы – бұқара халықтың күш пен ықпалға ие болғандығының белгісі ретінде олардың өндірістегі қызметін белгілі бір салаларға бағыттау. АҚШ-та, төменде сипаттайтынымыздай, бұл құбылыс басқаша контексте көрініс тапты. Сталин билік құрған жылдары Ресейде кең ауқымды өнеркәсіптік дағбырт басталды. Индустриализацияландыру бұқара халықты сауаттандыру қажеттілігін арттырды, бұл өз кезегінде білікті кадрлық әлеуетті, кейіннен оны өндіріске тарту мақсатында қалыптастыруды талап етті. Кеңестік фабрикалар жүйесі Фордизм принциптері бойынша құрылды. Осы принципке сәйкес, жұмысшылар өндірістің өнімділігін арттыру мақсатында механикалық орындаушыларға айналдырылды, ал «өнімділік» құбылысы мифологияланды. Осылайша, бұқара халықтың күшін өндіріс саласына көшіру әрекеті жасалды.

Қорытындылай келе, 1930-жылдардан бастап бұқара халықты белгілі бір саяси мақсаттар үшін жұмылдыру үлкен маңызға ие болды деп айтуға болады. Мұндай жағдай өз әсерін сақтап, Екінші дүниежүзілік соғыс кезінде де жалғасты. Гитлер мен оның шенеуніктері үгіт-насихат әдістерін сәтті пайдаланып, билікке келген жағдайда әр неміс әйеліне бір күйеуден болатынына уәде етті. Германиядағы фашистік режимнің жетекшілерінің бірі Геббельс, осы салада ең

¹ Жан-Мари Доменаш, «Саясат және насихат», аударған Тахсин Юджень, Варлык баспасы, Ыстамбұл, 1969, 36 б.

белсенді қызметкері болды. Сондай-ақ, өте тиімді журналист және жақсы насихатшы ретінде танымал болған Италиядағы фашистік лидер Муссолиниді де еске түсірген жөн.

Коммуникация саласындағы үдерістерді демеуші тағы бір маңызды оқиға 1929 жылғы дағдарыс болды. Бұл дүниежүзілік экономикалық дағдарыс, екі дүниежүзілік соғыс аралығында орын алған, көптеген оқиғаларды қозғауға түрткі болған құбылыс. АҚШ-та басталған дағдарыс әлем бойынша таралып, қор биржасы, банктік жүйе және сауда сияқты экономика салаларын ауыртпалыққа ұшыратты, бұл өз кезегінде жаппай жұмыссыздыққа алып келді.

XX ғасырдағы бұл оқиға капиталистік жүйе үшін ең ауыр соққыға айналды. Дағдарысты жеңу мақсатында АҚШ басқа елдермен бірге бұрын-соңды болмаған шараларға баруға мәжбүр болды. Дағдарыстың басталуымен АҚШ үкіметі «New Deal» деп аталатын ауқымды бағдарламаны іске асыруға кірісті.

“New Deal” – жаңа жүйенің белгісі. Бұл бағдарлама 1933 пен 1939 жылдар арасында жүзеге асырылып, дағдарыстың жағымсыз салдарын азайту және капиталистік жүйенің алдында тұрған қиындықтарды жеңу мақсатында жасалды. Алдымен, әлеуметтік теңсіздікті төмендету, тұрақсыздықты жою және әртүрлі экономикалық күш орталықтары арасында теңгерімді қамтамасыз етуге бағытталған шаралар қабылданды.

Қабылданған ең маңызды шешімдердің бірі – жаппай өріс алған жұмыссыздықпен күресу болды. Бұл мақсатта еңбек нарығын ұйымдастыру, еңбек құқықтарын қорғауға арналған үкіметтік емес ұйымдарды құру және ұлттық индустрияны дамыту туралы заңды қабылдау сияқты шаралар қабылданды. Экономикадағы жаңа мәселелер классикалық либерализмнің теориялық қағидаларынан, яғни *Laissez-faire*

(қол сұқпайтын) көзқарасынан бас тартуға және мемлекеттің экономикаға араласуына басымдық берілді¹.

Кейінстің дағдарысты жеңу үшін «жұмыспен қамту мақсатында жыраға миллиондаған адамдарды түсіру керек» деген пікіріне сүйене отырып, АҚШ-та жаппай еңбекке орналастыру науқандары жүргізілді. 1933 жылы басталған және жеті ірі штатқа қамтылған «Теннесси жағалауын ұйымдастыру» атты ауқымды құрылыс жобасы көптеген адамдарды жұмыспен қамтамасыз етуге бағытталды. Үкімет жаңа жолдар, көпірлер, автожолдар, су қоймалары және теміржолдар салу үшін бюджеттен үлкен қаражат бөлді. Осы кезеңде еңбек шарттары қайта қаралып, жалақы саясаты жақсартылды. Елдегі әлеуметтік дағдарысты жеңу үшін жұмыссыздық пен жарақат алған жағдайда сақтандыру сияқты шаралар енгізілді.

Осы шаралардың бәрі АҚШ-тың әлемдегі жетекші мемлекет ретінде КСРО- мен әлеуметтік саясат саласында бәсекеге түсе алатын қабілетін көрсетуі керек болды. АҚШ-тағы барлық осы процесстерді жинақтай келе, капиталистік жүйенің социалистік жүйенің сын-қатерлеріне қарсы тұра алатынын және капитализмнің табиғатынан туындайтын мәселелерді шешу мүмкіндігін көрсетті.

Біз үшін бұл процестердің жаңалығы осы жағдайда бұқаралық қоғам құбылысы алғаш рет АҚШ-та көрініс тапты және бұл біздің тақырыпты қайта өзектендірді. «Бұқаралық қоғам», «мәдениет», «тұтынушы қоғам» және «жалпы әл-ауқат» ұғымдары 1945 жылдан кейін АҚШ жағдайын сипаттауда кеңінен қолданылды. АҚШ 1930-жылдардан

---

¹ Алайда, мемлекеттің араласуы тек осы салалармен шектелмеді және қоғамдық жауапкершілік теориясы контекстінде байқалғандай, бұл әрекеттер коммуникация теориясына әсер етіп, мемлекет бұқаралық ақпарат құралдарының қызметіне араласуға құқылы деген көзқарастардың таралуына әкелді.

бастап әлеуметтік жүйені өзгерту арқылы Батыста жетекші орынға ие болды. Халықтың басым көпшілігіне әсер ету үшін АҚШ ең жана БАҚ технологияларын қолданды, ал олардың мүмкіндіктерін максималды түрде пайдалану үшін АҚШ БАҚ ғылыми зерттеулер саласында көшбасшы болды.

Біздің көріп отырғанымыздай, Бірінші дүниежүзілік соғыстан кейін Батыс қоғамдары кездестірген мәселелер коммуникация жүйелерінің жылдам дамуына әсер етті. Соғыстың аяқталуымен техникалық жаңалықтар мен олардың практикалық қолданылуы тез қарқынмен дамыды. Басқаша айтқанда, көзге көрінбейтін факт ретінде әскери мақсаттар коммуникациялардың дамуына ықпал етті. Алайда, әскери мақсаттар үшін жасалған техникалық жаңалықтар өмір салтын қалыптастыруда да пайдаланылатын болады. Осы тұрғыдан қарағанда, Интернет секілді заманауи жүйелердің Бірінші Парсы шығанағы соғысы кезінде қолданылуы таңқаларлық емес.

Коммуникация мәселесі жоғарыда атап өткеніміздей, ерекше жағдайларда өзектілікке ие болды. Осы кезеңнің маңызды ерекшеліктерінің бірі – бұқара халықтың белсенділігінің артуы және осы жағдаймен байланысты оларды басқару мен бағыттаудың қажеттілігінің туындауы.

Мұндай жағдай коммуникацияны зерттеудің алғашқы кезеңінде үгіт-насихат мәселесінің алға шығуына әкелді.

Уақыт өте келе, өткен соғыстарда сапалық өзгерістер орын алды. Қажетті жағдайлардың қалыптасуымен коммуникация мүмкіндіктерін барынша пайдалану үрдісі кең таралды. Мұндай жағдай жаңа талқылаулардың пайда болуына және осы саладағы зерттеулердің бағыттарын нақтылауға ықпал етті. Коммуникация құралдарын пайдалану тиімділігін арттыру мақсатында, әрі қарай нақты нәтижелерге қол жеткізуді көздейтін, осы зерттеулерді белгілі

бір ұғымдық контексте орналастыру қажеттілігі туындады. Мәселенің түйіні коммуникация құралдарының әсер ету механизмін мүмкіндігінше анық сипаттау қажеттілігінде болды. Осы мақсатта тәжірибелік зерттеулер жүргізуге, олардың негізінде қазіргі талаптарға жауап беретін сәйкес қорытынды тұжырымдаулар жасауға қадам басты.

Бұл зерттеулердің белсенді кезеңінде екі негізгі күш орталығының болғанын атап өткен жөн. Осыған байланысты мәселенің мәні саяси үгіт-насихат аясында қарастырылды. Орталықтарды бірінің жойылуымен үгіт-насихат аспектісі бұрынғы өзектілігін жоғалтты, және осы кезеңде коммуникацияны тек саясатсыздандырылған ақпаратты алу және тарату құралы ретінде қарастыруға тырысты. Бір ғана орталық болған жағдайда ақпараттық қоғам құбылысы туралы пікірталастар басталды.

Бұл жолы таратылған ақпарат жаһандық маңызға ие болып, сын мен пікірден жоғары қойылды, сондай-ақ барлық әлеуметтік және саяси қатынастар мен функциялардан бөлектенді¹.

Осылайша, БАҚ «Батыста айтылғандай, адамдардың бүкіл әлемдік ғылым мен білім қажеттіліктерін қанағаттандыратын құралдар»² ретінде ұсынылды, сондай-ақ ақпарат пен ғылыми жетістіктерді бұқара халыққа кең көлемде таратудың маңызды құралдарының бірі ретінде қарастырылды. Мұндай жағдайда коммуникацияларға деген күдік ғылымға деген күдік ретінде түсінілетін еді, және бұл жол бастапқыда тапсырысталған.

Дегенмен, «Батыс өз байлықтарын, орны мен гегемониясының артықшылықтарын әлеммен бөлісуге ниет

---

¹ Толығырақ ақпарат алу үшін Қорқыт Тунадың «Батыс ғылымын сынауға арналған» еңбегін қараңыз, Ыстамбұл университетінің Филология факультеті баспасы, Ыстамбұл, 1993.

² Сонда, 89 б.

білдірмейтін жағдайларда, әлемде үстемдік орнын алған ақпаратты, тіпті жүйелендірілген түрде, бөлісуге деген мәлімдемелер»¹ жасады. Басқаша айтқанда, Батыстың не нәрсемен бөлісуді қалайтыны үнемі таңданыс тудыратын объектіге айналды.

Қорытындылай келе, коммуникацияны зерттеу ерекшеліктерінің барлығы өз дәуірінің ерекшеліктерімен байланысып, шектелгенін атап өту қажет.

Осы ерекшеліктердің бәрі бір кезеңде жинақталғандықтан, барлық анықтамалардың да шектеулі сипаты болатыны анық.

Коммуникацияның ерекшеліктері белгілі бір мәселелермен жағдайларды жеңуге деген ұмтылыстың нәтижесінде пайда болғандықтан, олар ауқымды анықтамалардың қалыптасу болашағын едәуір шектейді. Мұндай жағдайда түсіндірмелер коммуникация құбылысының негізінен емес, соның нәтижесінде шектеулі болады және макропроцестерді түсіндіруде тұрақсыздықты тудыруы мүмкін.

Тек бір кезеңнің коммуникациялық ерекшеліктерімен шектелу арқылы сол кезеңнің толық көрінісін жоғалтумен қатар, мәселенің тереңіне үңілу мүмкіндігі болмайды. Дегенмен, коммуникацияның маңыздылығы сақталады. Сондықтан, барлық процестерді түсіну үшін және мәселенің қайнар көзін түсіндіруде тарихи жағынан кең ауқымды контексте дискурс жүргізудің тиімділігін көреміз.

В. Академиялық институттардың тарихы

Біздің тақырыбымыздың аясында университеттердегі коммуникация саласындағы зерттеулердің институционализациялану үдерісін бақылау өте маңызды. Бұл бізге осы

---

¹ Сонда, 10 б.

феноменге қатысты анықтамалар мен зерттеулердің шектеулі екенін көруге мүмкіндік береді. Төменде көрсеткеніміздей, олар шынайы зерттеулер жүргізуден гөрі, газеттерге, содан кейін басқа да БАҚ түрлеріне білікті мамандар даярлау орталықтары болып табылды.

Коммуникация феноменінің әлеуметтік білімнің арнайы пәні ретінде қалыптасуы – өте жаңа құбылыс. Бұл академиялық институттардың пайда болған жылдарынан айқын көрінеді. Құрылған академиялық мекемелер тікелей коммуникациямен байланысты болмаған, олардың қызметі тек баспасөзді зерттеумен шектелген. Алғашқы уақытта негізінен баспасөзді зерттейтін кафедралар құрылып, кейінірек олардың кеңеюі мен саралану үрдісі күшейді. Ақырында, кейде баспасөз факультеті, кейде коммуникация факультеті деп аталған арнайы колледждер мен факультеттер пайда болды. Алайда, баспасөзді зерттеумен айналысатын академиялық мекемелерде коммуникация бойынша жеке оқу курсының жасалынуы жақында ғана жүзеге асырылды.

Егер АҚШ-та олар тек XX ғасырдың басында құрылса, Еуропада олар одан да кешірек пайда болды. Бір зерттеуші «осы мекемелерді құру идеясы жақында ғана пайда болды» деп атап өткен¹. Олардың Еуропадағы пайда болу тарихы Екінші дүниежүзілік соғыстан кейінгі кезеңге жатқызылуы мүмкін². Алайда, Еуропада бір ерекше жағдай болды. 1924 жылы Францияда Лилль қаласындағы католиктік заң факультетінің жанынан Поль Вершавтың басшылығымен

¹ Philippe Gaillard, «Газет ici», Ser Universitesi 15, Ыстамбұл, Илетишим баспасы, 1991, 7 б.

² Jean-Luc Routier, «Баспасөз саласындағы білім беру: Еуропадағы жаңа үрдістер» // Jean-Marie Charon редакциялаған «Медиа әлемі» жинағында, түрік тіліне аударған Оя Татлыпнар, Илетишим баспасы, Ыстамбұл, 1992, 309 б.

газет ісі мектебі құрылған, бірақ «оны ешкім шынымен қабылдамаған»¹.

1950 жылдардың соңында Францияда олар өздері «қаламаса да»², баспасөз саласындағы білімге көңіл бөлуге мәжбүр болды, және осы аяда Парижде Газет ісі бойынша Оқу Орталығы құрылды. Ұлыбританияда да осындай жағдай орын алды, 1959 жылы Мюнхенде тағы бір мектеп ашылды³.

Университеттерде ақпарат және коммуникация саласындағы қажетті мамандарды даярлайтын арнайы мектептер 1970 жылдардың ортасында құрылды. Кардиффтегі Университетте Газет ісін зерттеу орталығы 1970 жылы, Данияда Орхус университетінде Баспасөзді зерттеу колледжі 1971 жылы, Лондон қалалық университетінде Газет ісі бойынша Арнайы орталық 1976 жылы, ал Миланда Газет ісі бойынша Білім беру орталығы 1974 жылы ашылды⁴.

1980 жылдардан бастап бүгінгі күнге дейін зерттеліп отырған мәселе бойынша арнайы білім беру мекемелері пайда болды, кейбір медиа топтар өздерінің білім беру орталықтарын құрып, жергілікті университеттермен тығыз байланыс орнату жолына түсті, бірақ бұл қабылданған шаралар да жеткіліксіз болды⁵.

Аталған оқу орындарында мынадай курстарға ерекше көңіл аударылды: мектеп газетін жүргізу, авторлық курстар, радио мен теледидар трансляциясы, сұхбат жүргізу, ақпарат агенттіктерінің жұмыс әдістері, хатшы-стенографистерді даярлау. Алайда, бұл мекемелер тек кәсіби біліммен шектеліп, жұмыс берушілердің сыртқы қысымының ықпалында болды⁶.

---

¹ Gaillard, сонда, 7 б.

² Сонда, 8 б.

³ Routier, сонда, 309 б.

⁴ Сонда, 309 б.

⁵ Сонда, 309-310 бб.

⁶ Сонда, 310 б.

АҚШ-та газет ісі бойынша алғашқы мектеп 1908 жылы Миссури штатында ашылғанымен¹, осы саладағы негізгі әзірлемелер Еуропада болған кезеңге сәйкес келді.

Университеттерде бұл үрдіс дұрыс қабылданбады және Миссуриден кейін тек 1913 жылы Колумбия университетінде Джозеф Пулицердің қаржылық қолдауымен баспасөз мектебі құрылды, - деп Sauvageau Колумбия университетіндегі Ганнет медиа зерттеулер орталығының директоры Эверетт Дениске сілтеме жасап, жазған болатын. Ол сондай-ақ «АҚШ-та газеттану білімінің қалыптасу тарихы, кейбір ішінара қолдау шараларын есепке алмағанда, екіжүзді және күмәнді» екенін атап өтті².

Еуропамен салыстырғанда, АҚШ-тағы бұл мекемелер жоғары деңгейде болды, және 1960-жылдардан кейін оларда маңызды өзгерістер орын алды. Мысалы, 1986 жылы магистратура бағдарламаларын қоса алғанда, 150 түрлі мектепте оқитын студенттердің саны 100 мыңға жетті³.

Дегенмен, бұл мекемелер, Еуропадағы мекемелердегідей функцияларды атқара отырып, «тек техникалық дағдыларды меңгеруге негізделгендіктен, ешкімді қанағаттандырмады». Сондай-ақ, онда жарнама ісі мен фотокорреспонденцияға ерекше назар аударылғаны байқалды.

Тек газетті өндіруге қажетті практикалық дағдылармен шектелген коммуникация курстары, жоғарыда атап өткендей, 1970-жылдарда ғана оқу жоспарына енді, және бұл болашақта кино, радио, қоғамдық байланыс сияқты екінші дәрежелі курстардың коммуникацияның негізгі курстарына айналуына әсер етті. Монреальдегі Квебек

---

¹ Florian Sauvageau, «Газеттану және коммуникация саласындағы білім беру: Солтүстік Америкадағы ретсіздік», «Медиа әлемі» жинағы, 311-б.

² Сонда, 311 б.

³ Сонда, 311 б.

университеті осы өзгерістердің алғашқы мысалдарының бірі болып табылады. Коммуникацияны жеке пән ретінде институционализациялаудағы барлық өзгерістер әртүрлі позициялардан сынға ұшырады. Осы сынның мысалы ретінде «АҚШ-та көптеген кампустарда газеттану мектептері мен коммуникация кафедралары бір-бірінен оқшауланған» деген пікірді келтіруге болады¹.

Нәтижесінде, Эверетт Денистің 1984 жылы жарияланған «Орегон есебі» атты маңызды құжатында газеттану бойынша білім беру мекемелерінің тек индустриалды орталықтар аясында әрекет ететін арнайы мектептер ғана болуға ұмтылатыны туралы жақсы резюме келтірілді².

Біздің елде коммуникация және баспасөз саласындағы білімнің басталуы 1950 жылы³ Ыстамбұл университетінің экономика факультетінде газет ісі институтының құрылуымен байланыстырылады*.

Басқа еуропалық мемлекеттермен салыстырғанда бұл кезең біздің кешігіп қалмағанымызды көрсетеді. Дегенмен, біздің тәжірибеміз кадр құрамының және оқу бағдарламасының сақталуымен шектелді, тек аталған мекеменің атауының өзгеруі байқалды, және осы контексте соңғы атауы «коммуникация факультеті» болды.

---

¹ Сонда, 312 б.

² Сонда, 312 б.

³ Нармин Абадан-Унат, «Батыс Еуропа мен Түркияда коммуникацияны оқыту», Анкара университетінің Саяси ғылымдар факультеті баспасы, Анкара, 1972.

* Коркмаз Алемдардың сөзіне сүйенсек, коммуникация саласындағы білім берудің «нақты» тарихы Анкара университетінің Әлеуметтік ғылымдар факультетінде Жоғары баспасөз және коммуникация мектебінің ашылуымен басталады. Дереккөз: «Түркиядағы қазіргі коммуникацияның тарихи негіздері және коммуникация социологиясының негіздері бойынша зерттеу», Анкара, 1981, 3-б.

Көріп отырғанымыздай, қарастырылып отырған саладағы білім беру мекемелері коммуникация мәселесінің мәнін түсінуге мүмкіндік береді және коммуникация саласындағы зерттеулерді қолдайды. Олар коммуникация саласындағы кадрларды даярлауды мақсат етеді және де техникалық дағдыларды меңгеруге үлкен көңіл бөледі. Өз құрылымының мәніне негізделе отырып, бұл мекемелер техникалық сала шегінен шыға алмай отыр.

В. Коммуникация теориялары

Осы сипатталып отырған салада әзірленген көптеген түрлі теориялар бар. Біздің мақсатымыз — осы теориялардың барлығын сипаттау емес. Біз олардың барлығын талдап, бұл еңбекті библиографияға айналдыруды да көздемейміз. Керісінше, біз осы саладағы негізгі бағыттарды білдіретін теорияларға баса назар аудардық. Мұндағы негізгі мақсат — өз көзқарасымызды негіздеу. Сондықтан, біз мәселенің егжей-тегжейіне тоқталмадық. Алдымен, біз осы теорияларды сипаттап, содан кейін зерттелетін феноменге қатысты өз көзқарасымызды негіздеуге тырысамыз.

Коммуникацияның қоғамдағы атқаратын барлық функцияларын сипаттау үшін, негізінен, медиа мен қоғам арасындағы өзара байланысты зерттеу қажет және де салыстырмалы талдау арқылы әр түрлі қоғамдардағы коммуникация жүйелеріне назар аударып, осы жүйелердің идеологиялық және саяси негіздерін сипаттау керек. Медианы ұйымдастырудың институционалдық формасы ретінде және оның құралдарын пайдалану мен жұмыс істеу тәсілдерін зерттеуге арналған бірнеше теориялар бар.

Бұл теориялар түрлі қоғамдардағы коммуникация жүйелерін қарастыра отырып, «олардың әлеуметтік

жүйенің ең жалпы деңгейіндегі, әсіресе, саяси құрылыммен өзара байланыстарына»¹ тоқталады, бұл байланыстар коммуникация жүйесін айқындайтын маңызды факторлар ретінде қарастырылады. «Осы теориялардың негізінде коммуникация жүйесін түсіну саяси биліктің сипатын түсіну деңгейіне байланысты» деп атап өтіледі².

Нормативтік медиа теориялары деп аталатын бұл бағыттың негіздері Сиберт пен оның серіктерімен қаланған. 1956 жылы жарияланған «Баспасөздің төрт теориясы» жұмысы³ «осы зерттеу саласындағы маңызды дереккөзге» айналды⁴. Сиберт алғаш рет теорияны төрт компонентке бөлгеннен кейін, Мак-Коэль «екі бөлік» қосылғанын атап, олардың әлі тәжірибелік түрде жүзеге аспағанын айтып, коммуникацияның алты теориясы туралы пікірін білдіре бастады. Кейіннен екі және үш теориядан тұратын түрлі, оңайлатылған нұсқалар әзірленді, бірақ біз оларға тоқталмаймыз, басқа зерттеушілер негізделетін алты теория нұсқасына назар аударамыз.

Сиберттің белгілі теориясында төрт деңгей қарастырылады: «авторитарлық», «либералдық», «азаматтық жауапкершілік» деңгейі және «социалистік» деңгей. Мак-Коэль бұған «даму» және «демократиялық көпшіліктің қатысуы» сияқты ұғымдарды қосады. Бұл теорияның шығу тарихы авторитарлық коммуникация жүйесінің үстемдігі болған кезеңдермен тығыз байланысты, сонымен қатар

---

¹ Рашид Кайа, «Коммуникация жүйесі», Теория баспасы, Анкара, 1985, 65-б.

² Сонда, 65 б.

³ ШОСКА67 F. Siebert, S. Peterson and W. Schramm, Four Theories of the Press, Urbana: University of Illinois Press 1956

⁴ Денис МакКуэйл, «Коммуникация теориясына кіріспе», аударған Ахмед Халук Юксель, Кибеле Өнер Орталығы баспасы, Анадолу университеті, Эскишехир, 1994, 120-б.

Батыс елдерінде динамикалық даму мен баспасөздің пайда болу кезеңіне де қатысты болып келеді.

Бұл теория бастапқыда баспасөзді, оны қолданудың формалары мен негізгі принциптерін талдауға бағытталғандықтан, әрі қарай баспасөзден кейін пайда болған басқа медиа түрлеріне ауысқандықтан, біз баспасөзбен байланысты кезенді бастапқы нүкте ретінде қарастыруымыз керек. Егер біз мәселені коммуникация жүйесінің тарихи негіздерінің аясында қарастырсақ, онда бірінші кезекке хронологиялық шектеулер мен жалпы түсініктемелік базаның жеткіліксіздігі шығады. Тіпті зерттеудің атауы да осындай көзқарастың қалыптасуы үшін жеткілікті болып отыр.

Мұнда алдымен келесі сұрақ туындайды: мәселенің тереңдігіне үңілудің орнына неге шектеулер пайда болып, осындай атау таңдалды? Шынымен де, бұл теория тек жаңа бұқаралық ақпарат құралдарын пайдалану кезеңімен шектеліп, коммуникация құралдарын ертерек қолдану кезеңдерін сипаттауға талпынбаған ба, әлде ұсынылған түсіндірмелік үлгі баспасөз пайда болғанға дейінгі кезеңде де қолданылуы мүмкін дегенді білдіре ме?

Егер сұрағымызды одан әрі нақтылай түссек, онда былай сұрауға болады: теория ерте кезеңдерде ешқандай бұқаралық коммуникация құралдары болмаған деп есептеп, сол кезеңге қатысты коммуникация жүйелері туралы айтпай ма, әлде авторитарлық жүйелердің сол ерте кезеңдерде де болғанын болжай ма?

Бұл теорияларды қысқаша сипаттағаннан кейін, біз оларды жалпы түрде талдаймыз. Төменде берілген теориялар туралы ақпарат негізінен Мак-Коэльдің «Бұқаралық коммуникация теориясы» мен Рашид Кайдың «Бұқаралық коммуникация жүйелері» еңбектерінен алынған.

Авторитарлық теориялар

Авторитарлық коммуникация жүйелерінің қоғамдардағы үстемдік кезеңі, жоғарыда айтылғандай, динамикалық дамудың басталуымен байланысты. Газет пайда болған кезде әлемде монархтың шексіз билігімен көрініс тапқан монархиялық авторитарлық тәртіптер үстем болды. Бұл жүйе монархиялық басқару формасы кезінде енгізілді, мұнда баспасөз жеке меншік болған жағдайда да, саяси билікке тәуелді деп есептелді. Осыған байланысты алғашқы коммуникация теориясы және баспасөздің даму логикасы биліктің және үкіметтің мүдделеріне қызмет ету бағытында жүріп отырды. Баспасөз биліктің күшін көрсету құралы ретінде пайдаланылды.

Осы шеңберде қалған коммуникация жүйелерінің ортақ ерекшелігі – баспасөз өкілдерінің шынайы тәуелсіз болмауы және түптеп келгенде, қажет болған жағдайда оларға күш қолданылып, биліктің еркіне бағынуға мәжбүр болуы.

Ақпарат құралдары бұл жағдайда тәуелсіз жұмыс істей алмайды. Билік бақылаудың әртүрлі құралдарына ие. Құқықтық тұрғыдан цензураға дейінгі санкциялар заңды болып саналады. Бақылаудың басқа да әдістері бар, мысалы, қатаң заңдар, баспасөз өндірісін тікелей мемлекеттік бақылау, салық салу, экономикалық санкциялар, кәсіби қызметтің шарттарын реттейтін қатаң заң нормалары, тіпті баспасөз қызметкерлерін билік өкілдерінің тікелей тағайындауы.

Бұл қысым көрсету принципі әртүрлі елдерде әртүрлі атаулармен кездеседі. Мұндай жүйе тек демократияға жақындаған елдерде ғана емес, сонымен қатар жартылай демократиялық, диктаторлық және әскери режимдерде де әртүрлі формаларда жұмысын жалғастыруда. Тіпті баспасөзге қысым немесе цензура заңнамамен тыйым салынған авторитарлық емес режимдерде де, төтенше жағдайларда бұқаралық ақпарат құралдарына авторитарлық

қатынас қолданылуы мүмкін. Сонымен қатар авторитарлық қатынастың өзіндік ерекше формалары да кездеседі. Көптеген елдерде радио мен теледидар, театрлар мен кинофильмдер, баспасөз, тіпті кітап баспасы және басқа да бұқаралық коммуникация құралдары авторитарлық режиммен байланысты екенін көруге болады. Сондықтан авторитарлық тәсілді қазіргі әлемде жоқ басқару формасы ретінде қарастыруға болмайды.

Авторитарлық теорияның негізгі принциптерін келесідей көрсетуге болады:

1. Бұқаралық ақпарат құралдары әрқашан жергілікті заңды билікке бағынуы керек;

2. Бұл құралдар қоғамда қалыптасқан экономикалық, моральдық құндылықтар мен әдеп-ғұрыптарға қарсы келмеуі керек;

3. Жоғарыда сипатталған жағдайларда бақылау мен цензура қолданылуы мүмкін және олар заңды болып саналады;

4. Авторитаризмге қарсы тұру, ресми саясаттан ауытқу және моральдық құндылықтарға шабуыл жасау заңсыз әрекет ретінде қарастырылады және қылмыстық жауапкершілікке тартылады;

5. Бұқаралық ақпарат құралдарына жеке меншік құқығы тек осы аталған принциптерді қабылдаған жағдайда ғана мүмкін болады.

Либералдық теория

Бұл теорияның бастауларын XVII ғасырдан бастап, баспасөздің мемлекеттік бақылаудан шыға бастаған кезінен іздеу керек. Либералдық ұстаным бойынша, коммуникация құралдары жеке меншік болуы керек және басқа функциялармен қатар билікті бақылау мүмкіндігіне де ие болуы қажет.

Ренессанс идеологиясы мен осы үдерістер барысында жарияланған либералдық құқықтар коммуникация жүйесіне деген авторитарлық көзқарасқа қарсы либералдық теориялардың пайда болуына әкелді. Қазіргі уақытта либералдық-демократиялық коммуникация жүйесінің негізгі принциптік негізі болып табылатын бұл тәсіл ой және сөз бостандығы сияқты құқықтарды қорғауды басты ұстаным ретінде қолдайды.

Бұл контексте, аталған теорияның ең қарапайым анықтамасы еркін адамның өзінің қалағанын жариялауға және трансляциялауға құқылы екенін білдіреді.

Алайда, бұл қағидалардың айқын еркіндігі мен қарапайымдылығына қарамастан, олар нақты емес және тәжірибе жүзінде қиыншылықпен айқындалады. Мысалы келтіретін болсақ: ең танымал құқықтардың бірі – баспасөз бостандығы, бірақ шын мәнінде ол толықтай шектеусіз болуы мүмкін емес. Коммуникация құралдарын бақылаудың екі түрі бар. Біріншісі – плюрализм және көпдауыстылық принципі. Бұл принцип жеке тұлғаның қаншалықты шыншыл екенін анықтауға ықпал етеді. Тек сөз бостандығы жағдайында ғана шындыққа қол жеткізуге болады. Шындықтың ашылуына негіз болатын басты қағида – бұл еркін ойды білдіру бостандығы. Екінші деңгейде құқықтық жүйе индивидтің моральдық нормаларға сәйкес келмейтін мәтіндер немесе бағдарламалар жарияланған кезде сотқа шағымданбауын, сонымен қатар әскери әрекеттер кезінде өшпенділікті қоздыруға шақырмауын қамтамасыз етеді. Цензура қолданылмауы керек, бірақ заңсыз әрекеттер жасалғанда немесе адамның құқықтары бұзылғанда, осы физикалық және заңды тұлғалардың баспасөз алдында құқықтарын қорғайтын құқықтық база болуы қажет.

Тәуелсіз кәсіпкерлікке және қозғалыс еркіндігіне негізделетін төменде келтірілген принциптер либералдық позицияларды жақсырақ сипаттап, түсінуге көмектеседі:

1. Баспасөз секторы әр адамға ашық болуы тиіс, ешқандай заңды лицензия немесе рұқсатсыз;

2. Бұл саланы кәсіби қызмет ретінде таңдау үшін алдын ала шарттар қойылмауы керек;

3. Қандай да бір материалдарды жариялау кезінде қысым көрсетілмеуі тиіс;

4. Ресми партия немесе билікке қатысты сын немесе жеке пікір білдіру қылмыс ретінде қаралмауы керек, тек заңдармен қорғалған “қасиетті” салалар: жеке өмірге қол сұқпау, отанды сату және елдің қауіпсіздігі жағдайларын қоспағанда;

5. Баспасөз секторында жұмыс істейтін үшінші тараптар алдын ала бақылау немесе цензура жүргізе алмайды;

6. Материалдарды жариялауға шектеулер қойылмауы тиіс және ақпаратты еркін алу мен тарату үшін жағдайлар жасалынуы керек.

Азаматтық жауапкершілік теориясы

Азаматтық жауапкершілік теориясының бастауларын «Баспасөз бостандығы жөніндегі комиссияның» есептерінен іздеу керек, оны «Хатчинсон комиссиясы» деп те атайды. Бұл комиссия 1947 жылы АҚШ-тағы баспасөз бостандығының жағдайын зерттеу мақсатында құрылған. Бұл теорияның негізінде нарықтық экономика жағдайында теорияда қарастырылған баспасөз бостандығын іс жүзінде жүзеге асыру мүмкін емес деген сын мен осындай жағдайдың қоғамның көптеген талаптарына сәйкес келмейтіндігіне деген айқын сенім жатыр.

Есептерде баспасөз бостандығына деген дәстүрлі көзқарас пен оның ажырамас бөлігі болып табылатын азаматтық жауапкершілік арасындағы қайшылық айқын көрсетіледі, және бұл жауапкершілік аясында баспасөздің шынайы қажеттілігі айқындалады. Сонымен қатар қазіргі кезде бар тәуелсіз баспасөз идеясы азаматтық жауапкершіліктің болмауының нақты бір үлгісі ретінде атап өтіледі.

Бұл теория қоғамдық өмірге жауапты әртүрлі қызметтік функциялардың болуын болжайды. Әсіресе, бұл құралдардың алдында «демократияның» өмір сүруін жалғастыру үшін көптеген міндеттер тұр. Баспасөз тәуелсіз және ерекше қызмет саласы болып қалуы керек, бірақ бұл оның қателесу құқығына ие дегенді білдірмейді. Азаматтық жауапкершілік теориясы барлық пікір білдіргісі келетіндерге өз ойларын еркін айту құқығы берілуі керек деген тұжырымды ұсынады, ал егер бұқаралық ақпарат құралдары өз міндеттерін орындамаса, оларды орындауға біреу үгіттеуі тиіс. Мұндай жүйеде коммуникация құралдарын қоғамдық пікір институттары, әртүрлі қажеттіліктер немесе биліктің жеке құрылымдары арқылы бақылау қажет. Биліктің міндеттеріне коммуникация құралдарының қызметіне бақылау жүргізу мен араласудан басқа, оларға қаржылық қолдау көрсету және белгілі бір артықшылықтар мен преференциялар беру де жатады.

Азаматтық жауапкершілік теориясының негізгі принциптері мыналар:

1. Коммуникация құралдарының өкілдері қоғам алдында белгілі бір міндеттемелері бар екенін мойындауы тиіс;

2. Бұл міндеттерді орындау кезінде адалдық, нақтылық және тепе-теңдік сияқты алмастырылмайтын қағидаттар дамытылуы тиіс, сондай-ақ бұл қағидаттарды жүзеге асыруға мүмкіндік беретін кәсіби «стандарттар» әзірленуі қажет;

3. БАҚ өз қызметінің құқықтық негіздерін әзірлеумен қатар, қоғам игілігі үшін олардың қызметіне араласуға мүмкіндік беру міндеттемесін қабылдауы тиіс;

4. БАҚ плюрализм қағидатына сәйкес, қоғамдағы барлық әртүрлі көзқарастарды көрсетуге, әртүрлі пікірлерді айтуға мүмкіндік беруге және жауап беру құқығы сияқты міндеттемелерді орындауға ұмтылуы тиіс;

5. Ақпараттық қызметпен қатар, БАҚ мәдениет пен өнерді насихаттау саласында ағартушылық функциясын орындауы қажет;

6. Демократияны және өміршең қоғамдық жүйені сақтау мақсатында, БАҚ қылмыстық өмір салтын, зорлық-зомбылықты, хаосты және азшылықты қорлауды насихаттаудан аулақ болуы тиіс.

Социалистік (тоталитарлық) теория

1917 жылғы Октябрь революциясынан кейін орыс баспасөзі мен басқа да орыс БАҚ-тары жаңа формада қайта құрылды. Кеңес жүйесінде БАҚ-ты қайта құру Лениннің формулировкасына негізделіп, марксистік теорияға сүйене отырып жүзеге асырылды. Уақыт өте келе құрылымдық модификациялар арқылы дамыған жаңа коммуникация жүйесінің түрі СССР-дің ықпалындағы елдер үшін үлгіге айналды.

Жалпы алғанда, бұл жүйеде коммуникация құралдарының міндеттері кеңес жүйесінің ықпалын арттыру және оның өміршеңдігін қамтамасыз ету болды.

Бұл құралдар елді дамыту үшін қажетті мемлекеттік биліктің бір тармағы болды. Сондықтан кеңес жүйесінде бұқаралық ақпарат құралдары мемлекет тарапынан бақылауда және соның басқаруында болды. Кеңестік қоғамда пролетариат барлық билікті өз қолында ұстағандықтан,

идеологиялық өндіріс құралдарына бақылау жасау қажеттілігі туындады, және барлық бұқаралық ақпарат құралдары пролетариаттың коммунистік партиясының бақылауында болуы тиіс болды. Тек партияға адал адамдар осы құралдарды жүйелі түрде пайдалану мүмкіндігіне ие болды. Егер БАҚ-та партияның басқару әдістеріне қатысты сын айтылса да, партияның мақсаттарына ешқандай сын айтуға болмайтын.

Социалистік қоғам тапсыз болғандықтан немесе соған ұмтылатындықтан, онда теориялық тұрғыдан таптық күрес атымен жоқ. Сондықтан басқа саяси көзқарастарды қамтитын құрылымды да құру қажеттілігі болмайды.

Мұндай жүйеде БАҚ қоғамның тарихи дамуы мен қалыптасуы контекстінде қажетті ұжымдық ұйымдас-тырушының өте маңызды және ерекше рөлін атқарады. Негізгі мақсатқа жету үшін, БАҚ функционалды болып, бірқатар міндеттерді орындауы қажет.

Марксизм болашақтағы нақты тарихи даму заңдылықтары мен объективті шынайылықты болжайды және оны бұқаралық ақпарат құралдары арқылы жеткізу қажет деп есептейді.

Осылайша, бұл теория жеке талдау мүмкіндіктерін шектейді және либералдық коммуникация жүйесі ұсынатын құндылықтардан өзгеше құндылықтарды жариялайды.

Осыған қарамастан, қоғам өмірінің шыңы болып қарастырылатын кеңестік мемлекеттің бұл түрі табиғи күйінде бұқаралық ақпарат құралдарын басқа мемлекеттік құрылымдарға интеграциялауға ұмтылады. Жоғарыда айтылған контекстте БАҚ өзін-өзі бақылауды жүзеге асырып, белгілі бір жауапкершілік шараларын қалыптастыруы, дәстүрге айналатын нормаларды құруы және соларға бағынуы тиіс, сонымен бірге көрермендер мен оқырмандардың талаптары мен тілектеріне мұқият көңіл бөлуі қажет. Сондай-

ақ олар хаттарға, оқырмандармен хат алмасуды дамытуға уақыт бөлуі керек.

Бұл тәсілдің негізгі гипотезасы цензураның қолданылуын заңдастыруда, ал коммуникация саласының қызметкерлері мемлекетке қарсы қылмыс жасаған жағдайда қылмыстық жауапкершілікке тартылады.

Социалистік теорияның негізгі принциптері мыналар:

1. БАҚ пролетариаттың мүдделеріне қызмет етуі және олардың бақылауында болуы тиіс. Осы көзқарас тұрғысынан олар жеке меншікке жатпауы керек;

2. БАҚ қоғам үшін қажетті оң функцияларды, яғни ағарту, әлеуметтендіру, ақпарат беру, ынталандыру және мобилизация сияқты қызметтерді атқаруы қажет;

3. Қоғам алдында міндеттемелермен қатар, БАҚ көрермендердің тілектеріне және талаптарына барынша мұқият болуы тиіс.

Қоғамдық және жаһандық оқиғаларды марксизм-ленинизм тұрғысынан талдау жасауы керек;

4. Қоғам алдын ала цензура, бақылау және қабылданған нормаларға қарсы бағытталған басылымдар мен трансляцияларға заңды санкциялар қолдану құқығына ие, сондай-ақ бұл әрекеттермен айналысқандарға жаза қолдана алады.

Модернизация теориясы

Модернизация тәсілінің қалыптасу бастауларында тек жақында тәуелсіздік алған, көп жағдайда 1960-шы жылдардағы антиколониялық қозғалыстың аяқталу кезеңінде тұрған дамушы елдер жатыр. Бұл қоғамдар әлеуметтік және саяси «модернизация», «прогресс» және «даму» сияқты түсінік-термен анықталатын маңызды мәселелермен бетпе-бет келіп қана қоймай, сонымен қатар, олармен өзара қарым-қатынастарын қайта қарауға ұмтылатын елдердің назарын аударды.

Бұл қоғамдар үшін БАҚ-тың маңыздылығына қарамастан, олардың құрылымдық ерекшеліктері жоғарыда сипатталған төрт коммуникация жүйесін енгізуге мүмкіндік бермейді, сондықтан олар жаңа жүйе құру қажеттілігіне тап болып отыр.

Бұл елдерде прогрессивті коммуникация жүйесін енгізуге және пайдалануға қажетті алдын ала жағдайлар мүлде жоқ немесе жеткіліксіз. Мұндай алдын ала жағдайлардың негізгі мысалдары ретінде мыналарды атап өтуге болады: коммуникациялық инфрақұрылымның болмауы, қажетті кәсіби білім мен дағдылардың жеткіліксіздігі, өндірістің дамыған деңгейінің болмауы, мәдени дереккөздер мен қажетті көрермен аудиториясының жеткіліксіздігі. Тағы бір маңызды мәселе – дамушы елдердің қажетті технологиялармен, дағдылармен және мәдени артефактылармен қамтамасыз ете алатын дамыған елдерге тәуелді болуы.

Тіпті даму деңгейлері әртүрлі болған жағдайда да, экономикалық, саяси және әлеуметтік дамумен байланысты салалар ұлттық басымдық ретінде белгіленді. Мұндай жағдайларда барлық әлеуметтік институттар мен құндылықтар, соның ішінде коммуникация құралдары, басты ұлттық міндетке бағынуға мәжбүр болады.

Халықаралық аренада дамушы елдердің де ортақ негіздері бар: бірегейлік пен мүмкін болатын ортақ пайдаға ұмтылу. Бұл елдер мұны барған сайын жақсырақ түсініп, өз ұстанымдарын жақындатуға тырысуда.

Осының барлығы, біз атап өткен ерекшеліктер, коммуникация жүйесін төрт белгілі позицияның негізінде сипаттауға мүмкіндік бермейді. Мысалы, бұл елдерде еркін кәсіпкерлік қиындықпен дамып, либералды тәсілге тән негізгі бостандықтар да толық орнықпайды. Сонымен қатар, авторитарлық көзқарас ұлттық мүдделерге қол жеткізуге

бағытталған ұжымдық күш-жігерге әрдайым сәйкес келе бермейді. Осындай жағдайда коммуникация жүйесін анықтайтын жаңа тәсіл қажет.

Модернизациялық тәсілдің негізгі принциптері мыналар:

1. БАҚ ұлттық міндеттермен анықталатын даму мақсаттарына қол жеткізу үшін мобилизацияланады. Мұндай міндеттерді жүзеге асыру үшін тікелей қысым мен цензурадан бастап, әртүрлі дотацияларды беру мүмкіндігі қарастырылады;

2. Ұлттық құндылықтарды дамыту БАҚ-та ұлттық мәдениет пен тілге ерекше назар аударуды ұйғарады;

3. Біртұтастықты қамтамасыз ету және осы үдеріспен байланысты мәселелерді жариялау мақсатында, мәдени, экономикалық және саяси даму деңгейлері бірдей елдердегі үдерістер туралы ақпаратқа басымдық берілуі қажет.

Демократиялық плюрализм теориясы

Мак-Коэль атап өткендей, бұл тәсіл мен теорияның тәуелсіз мәні талқылауға негіз бола алатынына қарамастан, бұл теория басқа түсіндірмелік үлгілерге жауап ретінде қалыптасып отыр, сондықтан да жеке түрде аталып өтуге лайық¹.

Дамыған либералдық қоғамдарда ең көп таралған бұл теория бертін пайда болған институционализация формасымен байланысты және де көптеген ұқсас аспектілеріне қарамастан, осы тәсілдің контекстінде модернизациялық теорияның сынына ұшырап отыр.

Плюралистік тәсіл либералды теорияның бір аспектісінің жетіспеушілігін атап өтеді, ол бұқаралық

---

¹ Мак-Куэйлдің либералды-демократиялық теорияға қатысты күмәндарымен толығырақ танысу үшін қараңыз: McQuail, сол дереккөз, 133-134 бб.

ақпарат құралдарын иелену мен пайдалану мемлекеттік араласусыз мүмкін емес екенін білдіреді. БАҚ қызметінің тағы бір маңызды факторлары олардың коммерциализациясы мен монополизациясы болып табылады. Осыдан бұқаралық ақпарат құралдары бұл жолы мемлекет емес, жеке капиталдың тікелей ықпалына түседі деген қорытынды шығады. Тағы бір реакция азаматтық жауапкершілік нормаларының өсуімен және шектеуші сипатқа ие болған жариялау қызметінің үлкен орталықтандыруымен байланысты.

«Демократиялық қатысу» ұғымы парламенттік демократиялық жүйеге қатысты сыни көзқарастарды қамтиды. Бұл жүйе азаматтардың саяси және әлеуметтік өмірге қатысуын қолдағаннан гөрі, оны тежеп отыруға бейім. Екінші жағынан, «бұқаралық қоғам» да сынға ұшырайды, себебі ол жеке тұлғалар мен азшылықтарға нақты мүмкіндік бере алмайды және орталықтандырылған әрі жоғары ұйымдасқан болып көрінеді.

Плюралистік және демократиялық теорияның орталық орны саяси қоғамдағы белсенді тұтынушылардың мүдделері, қажеттіліктері мен тілектерімен тікелей байланысты. Бұл теория біртекті, орталықтандырылған, жоғары кәсіби, мемлекет бақылауындағы, бейтарап және жоғары құндылықтарға бағдарланған медиа жүйесінің қажеттілігін елемей, жергілікті, шағын, институционалданбаған, өндіруші мен көрермен рөлдерінің ауысуына мүмкіндік беретін, қоғамның барлық қабаттарындағы байланыстардың горизонталдығын және олардың өзара ықпалын қамтамасыз ететін медиа жүйесін қолдайды.

Бұл теория тәуелсіздікке, утопияға, социализмге, теңдік принципіне, экологизмге және локализмге бағытталған әртүрлі теориялық көзқарастардан тұрады және медиа құрылымдары бақылаушыларға емес, тұтынушыларға

көбірек бағытталуы керек деп тұжырымдайды. Олар еркін таңдау мен қатысу мүмкіндігін ұсынуы керек, көрерменге барынша ашық болу керек және қазіргі уақыттағыдан гөрі әлеуметтік өмірге белсендірек қатысуы қажет.

Теорияның практикалық көрінісі өзгергіштік пен вариативтілікте байқалады: астыртын басылымдар, солшыл радиохабарлар, кабельдік теледидар, аймақтық шағын медиа құрылымдар, көше мен ауладағы хабарландырулар, саяси ұрандар және тағы басқалар.

Демократиялық плюрализм теориясының негізгі принциптері мыналар:

1. Жеке тұлғалар мен азшылықтар коммуникация жүйелері мен БАҚ қызметтерін өздері қажетті деп санайтын түрде пайдалану құқығына ие;

2. БАҚ құрылымы орталықтандырылған саяси биліктің немесе басқа мемлекеттік бюрократиялық жүйелердің бақылауында болмауы керек;

3. БАҚ, әсіресе медиаұйымдар, кәсіби мамандар мен медиа пайдаланушылар үшін емес, көрермендер үшін хабар таратуы тиіс;

4. Жеке топтар, ұйымдар және жергілікті қауымдастықтар өздерінің медиа құрылымдарына иелік етуі керек;

5. Шағын, тұрақты байланыста болатын және белсенді әрекет ететін медиа құрылымдар ірі, қатаң бағытталған және кәсібилендірілген медиаға қарағанда тиімдірек;

6. Коммуникация – тек қана кәсіби мамандардың қолында болуы тиіс емес маңызды сала.

Теорияларды талдай отырып, біз оларды жеке-жеке қарастырмай, жалпы талдау мен нақты сын-пікірмен шектелеміз. Алдымен атап өтетін нәрсе — коммуникация саласындағы ғылыми зерттеулерге байланысты жүргізген талдауымыз бұл жағдайда да тиімді болуы мүмкін.

Коммуникация саласындағы ғылыми зерттеулер жағдайындағыдай, теорияда да бұл мәселенің жаңа және қазіргі уақытта өзекті ретінде көрсетілуі ерекше маңызды факт болып табылады.

Сондықтан, тіпті тарихқа терең бойлайтын көзқарастар да қазіргі жағдайды толық сипаттай алмайды.

Мұндай көзқарас түрі сол теориялардың пайда болған кезеңіндегі жағдайлармен өзара байланысын білдіреді. Жаңа жағдайлар пайда болған кезде, оларға тікелей қатысты бұрынғы ұғымдарды жоюға немесе плюрализм мен модернизм сияқты жаңа ұғымдарды әзірлеуге жүгінеді. Мәселені бірнеше қырынан қарағанымыз бізге бұл фактіні айқын көрсетеді.

Жоғарыда қорытындылағанымыздай, Сиберт пен оның серіктестерінің еңбегінің нәтижесінде пайда болған тәсіл, кейінгі теориялардың негізі болғанымен, осы контекстен шыға алмады. Сиберттің Қырғи Қабақ соғыс кезеңінде әзірлеген теориясы сол кезеңнің жағдайлары мен талаптарына тікелей байланысты болды. Алайда, тіпті бұл мәселелер мен қатынастар да сынға ұшырады, себебі олар тек «бізге қарсы» деген дұшпандықтың бір ғана аспектісін ғана көрсетті.

Коммуникация теорияларының, сондай-ақ олардың белгілі бір кезеңде қалыптасуы және нақты мәселелер шеңберіндегі шектеулілігінің ең жақсы үлгісі - Сиберттің төрт пунктіне қосылған екі қосымша пункт болып табылады.

Модернистік теория 1950-жылдардың соңы мен 1960-жылдар аралығында дамушы елдердің бірігуге ұмтылғаны, және де олардың БҰҰ немесе ЮНЕСКО сияқты халықаралық ұйымдардағы ортақ позицияларын білдіруі Батыс үшін мәселе болғаны туралы дәйекке негізделеді.

Екінші дүниежүзілік соғыстың аяқталуымен және классикалық отаршылдық дәуірдің тәмамдалуымен, үшінші әлем елдері жаңа экономикалық және саяси жүйе құруға

әрекет етті. 1955 жылы бес азиялық елдің бастамасымен өткен Бангкок конференциясында Түркиямен бірге 29 азиялық ел қатысты. Конференцияда капиталистік Батыс пен Кеңес Одағының отаршылдық саясатына сын айтылып, Азия мен Африканың тәуелсіз елдерінің мақсат мүдделері жарияланды. Бұл оқиға әлемдік саясатта үшінші әлем елдерінің блогын құру бағытындағы маңызды әрекеттердің бірі болды.

Бір-бірімен байланысты емес «үшінші әлем елдері» деп аталған мемлекеттер арасында мұндай блокты құруға бағытталған әрекеттер кейінгі жылдары да жалғасын тапты.

Олар Батыс елдеріне Азиядағы ұлттық және антиимпериалистік қозғалыстарды бақылауда қиындықтар туғызады, сондай-ақ жаңа әлемдік гегемония жүйесін қалыптастыруға кедергі болады. Осы бағытта азиялық мемлекеттерді тартуға бағытталған белгілі бір құрылымдарды құруға әрекеттер жасалады.

Көріп отырғанымыздай, 1945 жылдан кейін Азия және Африка елдері халықаралық саясатқа қатысу құқықтары бар екенін нық сеніммен мәлімдеді. «Үшінші блок», «Үшінші әлем» немесе «Қосылмағандар блогы» сияқты жаңа ағымдар пайда болды. Басқаша айтқанда, халықаралық қатынастар мен саясатта қатысу саласы кеңейіп, оның тәсілдері трансформацияға ұшырады. Классикалық отаршылдық өз мәресіне жеткенімен, батыс державалары үстемдіктің жаңа жолдарын дамытуға күш жұмсады. 1945 жылдан кейін коммуникация жүйелері осы жаңа үдерістерге байланысты өз формасын өзгертті. Бұл мәселе коммуникация теориясының «модернистік тәсілінен» көрініс тапты.

Алайда үшінші әлем елдерінің халықаралық құрылымдар мен саясаттағы ықпалы уақытша сипатқа ие болды. Ұзақ мерзімді перспективада бұл елдер айтарлықтай

нәтижелерге қол жеткізе алмады және қайтадан бөлініп кетті. Қазір олар бірде-бір ортақ ұйымға кірмейді және айтарлықтай күш ретінде танылмайды.

Батыс үшін бұл мәселенің жойылуымен қатар «дамыушы елдер» ұғымының өзі декларативті сипатқа ие бола бастады және өзгерген жағдайлар мен жаңа мәселелер аясында басқа теорияларға қажеттілік туындайтын болады.

Бұл контексте плюрализм теориясы күнделікті мәселелер мен ахуалдардан тәуелсіз болмайды. Егер осы тәсіл үшін ерекше мәнге ие ұғымдар ретінде локалдылық немесе азшылықтар мәселелерін қарастыратын болсақ, онда оларды болашақта белгілі бір мақсаттарға пайдалану үшін ықпал ету мүмкіндігі бар күштерге назар аударылатын көзқарастармен ұқсастық жүргізуге болады.

Қысқаша айтқанда, бұл түсініктерден мынадай қорытынды жасауға болады: теориялар мақсатты аудитория мен халықтың ерекшеліктеріне байланысты өзгеріп отырады.

Белгілі бір тәсіл сол кезеңнің коммуникация шарттары мен түрлеріне қатысты болса да, коммуникацияның тек қазіргі заманғы құбылыс қана емес, тарихи аспектісі де бар екеніне қарамастан, коммуникация мәселесін оның тарихи және әлеуметтік тамырларынан түпкілікті ажыратады.

Бұл мәселеге анықтама беруден туындайтын екінші ерекшелік – БАҚ пен оның технологиялары көптеген оқиғалар үшін анықтаушы және түсіндіруші факторға айналатындығына негізделеді. БАҚ-тың белгілі бір ықпалға ие болуы, осы саладағы техникалық жетістіктерге қызығушылықтың басым болуы жағдайында, БАҚ-тың қолындағы құралдар мен оның технологияларының контекстінде анықтаманың қалыптасуына ықпал етеді.

Коммуникация құралдары мен технологиялар контекстінен туындайтын мәселенің сипаттамасы коммуни-

кация саласындағы үдерістерді тек технологиялық прогресс аясында ғана көрсетіп, оны әлеуметтік қатынастардан бөліп қарастырады. Алайда бұл тек техникалық құбылыс емес; бұл мәселеде әлеуметтік және саяси аспектілер де бар.

Мәселенің қазіргі заманғы және техникалық тұрғыдан қойылуы, тарихи контекстен алшақтап, кестелік сипаттамаларға әкеп соғады. Мұндай көзқарас, шын мәнінде, көру шеңберін тарылтып, түсінудің мүмкіндіктерін шектеуге және кедейлендіруге алып келеді.

Бұл теориялардың тағы бір түйісетін нүктесі – коммуникация құралдарын пайдаланудың тәсілдерін алдыңғы қатарға шығару және олардың қолдану әдістерін талқылаудың нысанына айналдыру. Қолдану тәсілдеріне байланысты оларды демократиялық, авторитарлық және плюралистік теорияларға бөлу жүзеге асырылады.

Алайда мұндай бөлініспен сипаттама коммуникацияның мәні мен жүйесіне тікелей байланысты емес. Егер тәсіл мәселенің тек бір қырын ғана сипаттайтын болса, оның толық ауқымын қамтыды деп айту мүмкін емес. Сондықтан бұл тәсілдер тақырыпты да, біздің феноменге деген көзқарасымызды да шектейтін анықтамалар болып қала береді.

Біздің мақсатымыз – коммуникация құралдарының белгілі бір кезеңде немесе белгілі бір жүйеде қалай пайдаланылғанын емес, мәселені тарихи және әлеуметтік тұрғыдан сипаттау. Тек осылай ғана коммуникацияның маңыздылығын анықтауға болады.

Коммуникация теориялары, жоғарыда айтылғандай, біз кездескен зерттеулер шеңберінен шықпайды және бір контекстте сақталады.

Теориялар да олар құрылған кезеңнің ерекшеліктерін өзімен бірге алып жүреді. Әсіресе, олар «Қырғи қабақ соғыс» кезеңінде өзекті болған мәселелер шеңберінен шыға алмайды.

Бұл жерде шындықтың белгілі бір үлесі бар. Басқа зерттеуімізде айтылғандай, 1950 жылдардағы АҚШ «Маккартизм» деп аталатын үрейлі жағдайды бастан өткерген еді.

Ол уақытта Кеңес Одағының саботаж жасауы, революция немесе тіпті басып кіруі мүмкін деген қорқыныш кеңінен таралған кезеңде, америкалықтар Кеңес чекистері АҚШ үкіметіне еніп, бүкіл билікті коммунистер мен олардың жақтаушылары қолына алды деген өте үлкен күмәнға ие болды.

АҚШ-та осы сәтте «Жалмауыздар аулау» науқаны басталып, өте қатаң шаралар қолға алынды және кең көлемді мемлекеттік террор жүргізілді, оның астында тек АҚШ коммунистік партиясының көшбасшылары ғана емес, сонымен қатар интеллигенция, өнер мен ғылым қайраткерлері, тіпті киноактерлер де қалды. Елде орын алған үрей мен қорқыныш деңгейін сипаттау үшін америкалық азаматтардан олардың коммунист еместігін растайтын құжат талап етіліп, арнайы ант беруге мәжбүрлегенін айту жеткілікті. Бұл истерияның тек Америка Құрама Штаттарын ғана емес, бүкіл батыс блокты шарпығанын ерекше атап өтудің қажеті жоқ.

Осы жағдайлардың ықпалымен жасалған теориялар сол жағдайларға бағытталды. Себебі дәл осы кезеңде бұқаралық ақпарат құралдары айтарлықтай ықпалға ие болды. Бірінші аспект – қарсылас тараптардың осы күшті өз мүдделерінде пайдалануға деген ұмтылысы болды. Осындай ұмтылыстар бұқаралық ақпарат құралдарының феноменін сипаттау үрдісінен басым болады.

Екінші аспект қарсыластықтың ауқымдылығымен байланысты. Бірінші дүниежүзілік соғыс пен Қазан төңкерісінен кейін капиталистік және социалистік жүйелер

арасында қатаң қарсыластық орын алды. Бұл қарсыластық, жоғарыда айтылғандай, қарастырылып отырған кезеңде батыс өркениетінің өз болашағын қауіпке тігетіндей деңгейге жетті.

Әрине, осындай жағдайда маңызды әрі өмірлік маңызы бар мәселелерге шешім табу ерекше маңызды бола түсті. Коммуникация саласындағы жағдайды талдауға деген ұмтылыстар екінші орынға шегінді. Егер біз жағдайдың ерекшелігі мен күрделілігін ескеретін болсақ, мәселе туралы қарапайым ескертудің өзі үлкен жетістік болып саналатынын асыра айтқандық емес деп санаймыз. Сондықтан осы кезеңдегі интеллектуалдар мәселенің тек бір жағына ғана назар аударды.

Осы түсініктемелер, өз уақытында өзекті болғанымен, бүкіл мәселені сипаттауда жеткіліксіз болып қалады. Ең азы, олар қазіргі үрдістерді толық сипаттай алмайды.

Коммуникацияның мәнін түсінуге тырыспай, олар күнделікті мәселелердің шеңберінен шыға алмады. Мүмкін, жағдайлар мен контекстте кейбір өзгерістер болған шығар, бірақ жалпы көзқарас пен оның шектеулілігі әлі күнге дейін байқалады.

Барлық осы шектеулер мәселені барлық қырларымен түсінуге кедергі келтіріп, жағдайды қабылдауымызды тарылтқандықтан, мәселені сапалы түрде жаңа деңгейде сипаттау қажеттігі туралы ойға жетелейді.

ФОТОГАЛЕРЕЯ

*Жас оқытушы және Ыстамбұл университетінің профессоры
Хаяти Түфекчиогл*

*Түркітілдес елдер
әлеуметтанушыларының
II Конгресі
(Алматы, 2008 ж.).*

*Ыстамбұл университетінің профессоры Корқут Туна мен Ыстамбұл
университетінің құрметті профессоры М.М. Тәжиннің кездесуі
(Алматы, 2008 ж.).*

Түркітілдес елдер әлеуметтанушыларының II Конгресі (Алматы, 2008 ж.).

*Түркітілдес елдер әлеуметтанушыларының VII Конгресі
(Қазан, 2020 ж.).*

*Профессор Хаяти Туфекчиоглу
– беделді шетелдік сарапшы*

*Профессор Хаяти Туфекчиоглу –
беделді шетелдік ғалым*

Түркия Республикасының Қазақстан Республикасындағы Елшілігінің мәдениет жөніндегі кеңесшісі Хаяти Туфекчиоглу қазақстандық мәдениет қайраткерлерімен өткен баспасөз конференциясында. Кинематографияның қайраткері Асанәлі Әшімовпен бірге

*Хаяти Туфекчиоглудың немересі
Байқан Туфекчиоглу (2015 ж.т.),
ол ұстазы Байқан Сезердің құрметіне
аталған. Байқанның тегінде
қазақтың да қаны бар – анасы
Бақыт Жампеисова,
Хаяти Туфекчиоглудың келіні*

ТАРИХИ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК КОНТЕКСТТЕГІ КОММУНИКАЦИЯ

Бұрынғы тарауда атап өтілгендей, коммуникация саласында жүргізілген зерттеулер мен әзірленген теориялар шектеулі сипатқа ие және мәселенің әртүрлі қырларын сипаттауда жеткіліксіз.

Бұл тарауда коммуникацияның мәнін көрсететін және ауқымдырақ сипатқа ие болатын анықтаманы әзір-леу мақсатында, ең алдымен, коммуникацияның пайда болу шарттары мен оның әлеуметтік түп-тамырларын қарастырамыз. Коммуникация дамуының жалпы қағидаттарын сипаттауға бағытталған анықтамамыздың функционалдық деңгейі мен тәжірибелік қолданысын тексеру үшін біз оны өзіміз анықтайтын нақты тарихи кезеңнің мысалында сынап көреміз.

А. Қоғам және коммуникация

Бірінші атап өтетініміз – коммуникацияның жаңа құбылыс еместігі. Коммуникация тек соңғы кезеңдегі дамудың нәтижесі ғана емес, сондай-ақ әлеуметтік жағдайлар мен заңдарды ескермей, тарихы жоқ құбылыс ретінде автономды сипаттауға келмейді. Бұл жерде қоғамның пайда болу бастауларына дейін қайтып, байқалатын өзіндік ерекшелік бар.

Осыған байланысты коммуникацияның әлеуметтік құбылыс ретіндегі ерекшелігі де пайда болады. Коммуникация – қоғамның әрбір даму кезеңінде, кез келген жағдай мен әлеуметтік қатынастарда көрінетін әлеуметтік құбылыс.

Осы жағдайда талқылауды қоғамнан бастауға болады және осыған байланысты коммуникацияның даму шарттарынан бастауға болады. Осылайша, мәселені қазіргі жағдай тұрғысынан сипаттап, оның заманауи көрінісін бақылаудың орнына, оның мәнін тарихи контексте сипаттау мүмкіндігі пайда болады.

Сондай-ақ, қоғам жөніндегі талқылаудың негізі және негізгі гипотезаның қайнар көзі Байкан Сезардың «Тарихтағы қоғам» еңбегі екенін атап өткен жөн. Басқаша айтқанда, біздің гипотезамыз да Байкан Сезардың еңбектеріне негізделген.

Гипотезаның негізі – қоғам өзін-өзі ұйымдастыратын және өндіретін табиғи жүйе емес деген тұжырымда жатыр. Керісінше, әлеуметтік өмір немесе қоғамдық ұйымдасу формасы – адамның өз алдында тұрған мәселелерді шешу үшін жасаған ұйымдасқан жүйесі ретінде көрінеді. Басқаша айтқанда, қоғамдық өмір – адамның даму кезеңдерінің бірі болып табылады.

Әлеуметтік өмірдің адамзаттың пайда болуымен бірге бастау алғаны бұл құбылыстың бұлжымас, әлдебіреумен алдын ала белгіленген жүйе екендігін елестетеді. Бұл жүйенің қоғамның алғашқы қалыптасу кезеңінен бері бар болуы оның өздігінен қалыптасуы мен бұлжымас екенін түсіндірмейді, керісінше, адамдардың алғашқы тап болған мәселелерін өздігінен шеше алмауының дәлелі болып табылады және олар бұл жағдайдан шығу жолын қоғамдық өмірден көргенін көрсетеді.

Адам өмірін сақтау үшін, сондай-ақ қауіпсіздік пен қоректенуді қамтамасыз ету сияқты мәселелерді шешу үшін табиғатпен қарым-қатынасқа түсті. Бұл алғашқы және ең маңызды мәселелер алдында адам дәрменсіз еді және мұндай мәселелерді шешуге қажетті табиғи тетіктерге ие болмады. Мұндай жағдайда табиғатпен үздіксіз және қажетті

қарым-қатынасқа түсу қажеттілігі туындайды. Алайда, осы табиғатпен қарым-қатынаста адамның қажетті құрал-жабдыққа ие болмауы түрлі қиындықтарға тап болуына әкеледі.

Шын мәнінде, адам тірі жаратылыстардың ішіндегі ең әлсіздерінің бірі болып табылады. Сондықтан оның табиғатпен толық үйлесімділікке келуі мүмкін емес. Жануарлардың табиғатпен қақтығысқанда өз мәселелерін өздігінен шеше алуы олардың табиғи болмысынан және табиғаттағы өзін-өзі реттеу тетіктерімен байланысты. Осылайша, жануарлар үшін табиғи болып табылатын мүмкіндіктердің арқасында олар табиғатпен үйлесімді өмір сүреді. Ал адам үшін табиғатпен дәл осындай үйлесімді қарым-қатынас орнатып, өз мәселелерін табиғи жолмен шешу мүмкіндігі жоқ.

Инстинкт пен ген деңгейінде мәселелерді жылдам шеше алмауы жаңа қарым-қатынастардың дамуына әкеліп, осының нәтижесінде мәселелерді шешудің алғышарттарын жасайды. Мәселелерге мұндай көзқарас табиғи әлсіздік пен құралдардың жеткіліксіздігі жағдайында тікелей емес, әлеуметтік жолмен жанама қарым-қатынастар арқылы жүзеге асады. Адамның басқа тірі жаратылыстардың арасындағы ең жоғары орынды иеленуі оны қоғамдық өмірдің қажеттілігіне алып келеді.

Бастапқыда адамның табиғатпен қарым-қатынасы ықтимал қарым-қатынастардың бір ғана түрі болып, мәселелер табиғи жолмен шешілмеген жағдайда бұл әлеуметтік қатынастардың алуан түрлілігіне әкеліп соқтырды. Табиғат пен адам арасындағы қарым-қатынас енді шектеулі болмайды және осы қарым-қатынастар аясындағы мәселелер шешілмегендіктен, олар өз сипатын өзгертіп, алдымен жеке адамдар арасындағы, содан кейін қоғамдар арасындағы қарым-қатынасқа айналады.

Жеке адамдар арасындағы қарым-қатынастар адамның табиғатпен қарым-қатынасымен салыстырғанда сапалы түрде өзгеше сипатқа ие болады. Бұл қарым-қатынастарға түсетін адам енді табиғат сияқты пассивті болмайды Сондықтан қарым-қатынастардың дұрыс дамуы өзара коммуникацияны қажет етеді. Осылайша, жеке адамдар арасындағы қарым-қатынастың қалыптасуымен бірге туындаған ақпарат пен жаңалықтармен алмасу қажеттілігі коммуникацияның пайда болуына әкелді.

Мәселенің шешімі, яғни өмірді ұйымдастырудың қоғамдық түріне көшу, адамдар арасындағы қарым-қатынастарды орнату арқылы мүмкін болды. Мұндай шешім мен ұйымдастыру түрі коммуникацияның әлеуметтік негіздерінің пайда болуына негіз болатын бірқатар ерекшеліктердің болуын болжайды.

Бұл шешім жеке күш-жігердің нәтижесі емес, тек ұжымдық қатысуды талап етеді. Осы ұйымдастыру кезеңінде құрылымдандыру және мамандандыру қажет. Коммуникацияның әлеуметтік тамырлары да осы платформаға негізделген. Қоғамдық өмірге көшкен кезде күш-жігер мен әлеуметтік қатынастарды ұйымдастыру және оларды бір мақсатқа бағыттау коммуникациялардың пайда болуымен жүзеге асады, ал бұл коммуникациялар сол күш-жігердің барысында қалыптасады.

Қоғамдық өмірге енген кезде коммуникация бір бағыттағы қажеттілік ретінде қалмайды, керісінше, оның көмегімен кейінірек қоғамдық тұтастық пен тепе-теңдіктің пайда болуы мүмкін болады. Қоғамдағы бірлік пен тұтастықты ұйымдастыру мәселесі тек оның мүшелерімен шектелмейді. Қоғамның дифференциация деңгейі жоғарылап, құрылымы дамыған сайын әртүрлі қажеттіліктер арқылы сұранысқа ие болатын әлеуметтік институттар пайда болады. Осы

институттардың бірлігі мен тұтастығы деңгейін реттеу, сондай-ақ қоғамның үздіксіз өмір сүруін қамтамасыз ету үшін ұйымдастырылған әлеуметтік институттар формасындағы нақты коммуникация жүйелері қалыптасады.

Жоғарыда біз адамның өз мәселелерін жеке күш-жігер арқылы емес, ал тек ұйымдасқан қоғам формасы арқылы шеше алатынын атап өттік. Мұндай мәселелерді шешу механизмі үшін бірқатар өздігінен пайда болмайтын және автоматты емес жағдайлар туындайды.

Осы жағдайлардың басында өздігінен пайда болмайтын шешімдерді сипаттау қажеттілігі тұр. Олар өздігінен пайда болмағандықтан, олардың қайта өндірісі оқыту арқылы мүмкін бола алады.

Мұндай шешімнің ерекшелігіне байланысты адамдардың ұйымдасқандығы қажет. Алғашқы шешімнің шектеулі сипатына байланысты, оған қатысушылардың және оның нәтижелерін пайдаланатындардың санының шектеулі болуы да қажет болады. Әрине, қоғамдық өмірдің алғашқы кезеңінде ауқымды әлеуметтік ұйымдар туралы айтуға негіз жоқ. Сондықтан шешімге қатысуды шектеумен қатар, осы қатысудың ұйымдасқан сипатқа ие болу қажеттілігі туындайды.

Аталған шешімдердің барлығы және олардан туындайтын қажеттіліктер өздігінен пайда болмайды. Осы еріксіз шешімнің тең авторларына айналу үшін бұл үдеріске қатысушылар мен оның нәтижелерін пайдаланушылар біртұтас коммуникативтік алаң құруы қажет болады. Бұл коммуникация мен қоғамдық өмірдің байланысының алғашқы қыры. Алайда, бұл мәселенің тағы бір қыры бар.

Уақыт пен кеңістік тұрғысынан алғанда, қоғамдар бірінен ерекшеленеді.

Бұл қоғамда жүріп жатқан даму мен өзгерістер үдерісінен көрініс табады. Қоғамдық өмірде туындайтын

мәселелерді шешу қажеттілігімен қатар, басқа сипаттағы мәселелер де пайда болады. Алғашқы мәселелерді еңсеру барысында қалыптасқан ұйымдастыру жүйесі сапалық тұрғыдан жаңа, одан да күрделі мәселелердің пайда болуына себепші болады. Осы жаңа ахуалдық жағдайлар жаңа қатынастардың қалыптасуына және шешімдердің басқа формаларын әзірлеуге ықпал етеді. Осылайша, күрделі мәселелерді шешуде қол жеткізілген табыстар қоғамның прогресіне ықпал етеді.

Жаңа мәселелерге тап болғанда, қоғам өзінің құрылымында жаңа өзгерістер жасап, жаңа жағдайларға бейімделіп, осылайша ішкі өзгерістерге ұшырайды. Оқиғалардың мұндай дамуы қоғамның дамуына мүмкіндік беретін динамикалық өзгерістердің негізіне айналады.

Егер қоғам түрінің ұйымдасуы кейбір мәселелерді шешу барысында жаңа, күрделі мәселелер туындамайды деп ұйғармаса, онда қоғамның барлық түрлері, оның алғашқы түрінен бастап, бүгінгі күнге дейін ешқандай өзгеріссіз жеткен болар еді.

Қоғам мен коммуникацияның байланысының екінші жағы дәл осы арнада көрінеді. Біз бұған дейін барлық шешімдердің түп тамыры, табиғи проблемаларды қоспағанда, адамның өзі әзірлеген кездейсоқ қатынастарда емес, яғни бұл шешімдердің автоматты түрде қабылдануында емес екенін атап өткен едік. Бұл осы мәселелерді зерттеуді және алынған тәжірибені беруді қажетті етеді.

Осы тәжірибенің қажеттілігі оны тек бүгінгі күн үшін ғана емес, сонымен қатар оны келесі ұрпақтарға жеткізу үшін де өзекті етеді. Сондықтан ұрпақаралық коммуникацияның ең маңызды институттарының бірі – бұл білім беру институты. Шешімдер табиғи түрде берілмейтінін ескерсек, коммуникация қоғам мүшелері арасында ақпарат таратумен

шектелмейді, сонымен бірге ұрпақаралық коммуникация қажеттілігі арқылы да өзектенеді. Коммуникацияның осы соңғы түрінде қолданылатын құралдар ретінде білім беру осы мәселелерді шешумен тығыз байланысты ең маңызды элементтердің біріне айналады.

Мысалы, Таяу Шығыста, алғаш рет ұйымдасқан және ұзақ мерзімді мәселелерді шешу формалары пайда болған аймақта жазбаның қолданылуы кездейсоқ емес, дәл сол сияқты Шумер мемлекетінде білім беру жүйелерінің институционализациясы да кездейсоқ емес. Мәдени тұрғыдан дамыған қоғамдарда алғашқы білім беру жүйелері құрылды. Сондықтан біз өз баяндауымызда білім беруге де белгілі бір орын бөлеміз.

Біз туындайтын мәселелер мен оларды шешу жолдарын сипаттадық. Қысқаша айтқанда, біз әлеуметтік-тарихи даму мен прогрессті меңзедік. Дәл осы жерде мәселелердің және олардың шешімдерінің пайда болу сұрағы туындайды. Мәселелер мен шешімдердің түп-тамырында қоғамдардың араласатын қатынастары жасырылған. Бұл қатынастар мәселелердің негізі болуымен қатар, жаңа шешімдерді әзірлеуді қамтамасыз ететін маңызды фактор болып табылады.

Шешімдердің негізіне осы қатынастардың қойылатыны басқа зерттеулерде де кездеседі. Бірақ көбінесе олар қоғам мәселелерінің ішіндегі негіздер мен оларды шешу жолдары ретінде қарастырылады. Біз қоғамдар тап болатын мәселелер мен олардың негізгі шешімдерін макродеңгейде қарастыру керек деп есептейміз. Тарих пен қоғамның дамуына бағыт беретін бұл қатынастар макродеңгейде қоғамдар мен өркениеттер арасындағы қатынастар ретінде көрініс табады.

Мұндай жағдайда коммуникация саласында болып жатқан үдерістерді, онда қолданылатын құралдарды

немесе техникалық дамуды сипаттаудың орнына, қоғамдар кездесетін мәселелер мен олардың шешімдерін іздеу қажет. Белгілі бір технологиялық жаңалықтар коммуникациялық жүйелерді жасамайды, керісінше, әрбір коммуникациялық жүйе өз технологиясын қалыптастырады немесе бұрынғысын жетілдіреді.

Әрине, осы жүйеде әзірленген құралдар мен технологиялық жаңалықтар бүкіл адамзаттың ортақ игілігі болып табылады. Бұл технологиялардың әртүрлі коммуникация жүйелерінде қолданылуы қалыпты нәрсе. Бірақ осы технологияны қолдану немесе, басқаша айтқанда, әртүрлі жүйелерде ортақ технологияның болуы, бұл фактордың аталған саладағы дамудың анықтаушы факторы деп айтуға еш негіз бермейді.

Мұндай жағдайда коммуникацияның негізгі ерекшелігін құрайтын басты элемент – қоғамдық қатынастарда түрлі мәселелерге байланысты пайда болатын шешімдер болып табылады.

Коммуникация мен қоғамда әзірленген шешімдер арасында өте тығыз байланыс бар. Коммуникация өз ерекшелігін қабылданған шешімдер мен сол шешімдермен анықталатын қоғамның ұйымдасу формасы арқылы табады. Сондықтан тарихтың бір кезеңінде біртұтас коммуникация жүйесі немесе формасы болды деп айтуға болмайды. Шешімдердің әртүрлілігі мен осыған байланысты қоғамдардың саралануы бізге әртүрлі коммуникация жүйелерінен көрініс табады. Осы әртүрліліктің ортасында жалпы ұстаным ретінде коммуникация мен мәселені шешу арасындағы байланыс анықталуы мүмкін. Әрбір қоғамда біз белгілі бір коммуникация жүйесімен кездесеміз, бірақ бұл әртүрлілік қабылданған шешімдер мен солар талап ететін ұйымдасу формасынан туындайды.

Қысқаша айтқанда, әрбір ұйымдасу формасы өз талаптарына сай және соған сәйкес келетін коммуникация жүйесін ұйғарады. Коммуникация жүйесін тікелей анықтайтын фактор – қоғамның құрылымы мен оның ұйымдасу формасы. Осындай жағдайда құрылымы мен ұйымдасуы әртүрлі қоғамдарда түрлі коммуникация жүйелерін меңгеру қажеттілігі туындайды.

Осы гипотеза тұрғысынан біз өз көзқарастарымыздың шынайылығын нақты уақыт кезеңдерінен алынған мысалдар арқылы дәлелдеуіміз керек.

Б. Ортағасырлық батыс қоғамдардағы және Ежелгі Римдегі коммуникация түрлері

Біз коммуникацияның негізіне қоғам өзі жасап шығаратын шешімдерді қойдық. Жалпы мағынада шешімдер – бұл мәселелерді еңсеру жолы. Тарихи даму барысында қоғамдар әртүрлі мәселелермен бетпе-бет келеді, ал осы мәселелерді шешу олардың прогресі мен дамуына ықпал етеді.

Біз дамудың динамикасын құрайтын мәселелердің негізінде, сондай-ақ сол мәселелерге арналған шешімдердің түп-тамырында, макродеңгейде қалыптасып, қоғам дамуының тарихын бағыттайтын қоғамаралық қатынастар жатқанын бұрынырақ атап өткен едік.

Мұндай жағдайда шешімнің бір мағынасы – оның қоғамның әлемдегі рөлі мен орнымен теңесуінде. Қоғам өзі әзірлеген шешімдерге, өз мәртебесіне және қоғамаралық қатынастардағы орнына байланысты өзін қалыптастырып, өз өзін ұйымдастырады.

Коммуникация жүйесі қоғамның ұйымдасу формасымен тікелей байланысты болады, және нәтижесінде әрбір қоғамның әлемдегі орнына сай келетін, оның мәртебесі

арқылы анықталатын қажеттіліктерін қанағаттандыратын коммуникация жүйесі пайда болады.

Осы гипотеза тұрғысынан біз Батыс қоғамдарының дамуындағы белгілі кезеңдердегі коммуникация жүйесін сипаттайтын боламыз.

Рим мысалы

Біз талдауымызды Ежелгі Римнен бастаймыз. Батыс қоғамының негіздерін Грекиядан іздеу керек болғанымен, ол өзінің негізгі белгілеріне желгі грек қоғамының ерекшеліктерін өз құрылымына жинақтаған Рим мемлекетінде тапқанын ескеру керек, (Римді сипаттау барысында біз Грекияны да міндетті түрде қозғайтын боламыз), осы себепті біз талдау үшін Рим қоғамын таңдадық.

Талдауды тікелей грек қоғамынан бастамауымыздың тағы бір себебі – онда әлі толық қалыптаспаған мемлекеттік форманың болуы. Бұл жағдай тек ежелгі грек қоғамына тән еді. Ал Римде мемлекет пен қоғам нақты құрылымын тапқанын көптеген дереккөздер растайды, бұл біздің жұмысымызды айтарлықтай жеңілдетеді.

Ежелгі Римді сипаттай отырып, біз белгілі бір дәрежеде Ежелгі Грекияға да тоқталамыз, және бұл тәсіл бізге қызықтыратын үдерісті қадағалап, оны тереңірек түсінуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, біз бұрын атап өткеніміздей, Рим Батыс өркениетінің айрықша белгісі ретінде Грекияны да өз бойына сіңірген. Осы себепті, қазіргі уақытта рим қоғамы дәстүрлі түрде грек-рим немесе грек-роман өркениеті деген танымал ұғымдармен сипатталады.

Римнің ең маңызды ерекшелігі – оның Батыс қоғамдары үшін әлемдік империяның символы болып табылуы.

Рим империясы арқылы Батыс қоғамдары қоғамаралық қатынастарды бақылауда ұстай алды, дегенмен олар өндіріс саласында дәл осындай жетістікке жете алмады. Ежелгі Рим

мемлекеті өркениетті қалыптастыратын жоғары өндіріс деңгейіне қол жеткізе алмаса да, әлемде әскери және саяси гегемонияға ие бола білді. Осы гегемония мен оған негізделген ұйымдасу формасына байланысты рим қоғамына тән Батыстың дүниетанымы мен ұрпақаралық коммуникация ерекшеліктері өзінен бұрынғы Ежелгі Грекиядан айтарлықтай ерекшеленді. Сонымен қатар, коммуникациялық кеңістіктің құрамдас бөліктері де маңызды айырмашылықтармен ерекшеленді. Яғни, рим қоғамының ұйымдасу формасы, оның қоғамаралық қатынастардағы орны мен рөлі әлемдегі беделіне сәйкес келетін коммуникация жүйесін қалыптастыруға алып келді. Қалыптасқан коммуникация жүйесі соншалықты ауқымды болды, ол ежелгі грек жүйесімен салыстыруға келмейтіндей деңгейде еді.

Рим қоғамаралық қатынастарды гегемониялық қатынастарға айналдыра алды. Римде әлемдік гегемонияны жүзеге асыру және оны ұзақ мерзімді сипатта институционализациялау үшін үлкен күш-жігер жұмсалды. Осы жобаның табысты болуы және оның ұзақ мерзімділігін қамтамасыз етудің негізгі шарттарының бірі – тиімді коммуникация жүйесін құру болды. Римде осы мақсатта өз уақытындағы ең озық коммуникация жүйесі – *Cursus Publicus* (Мемлекеттік пошта қызметі) құрылды¹.

Cursus Publicus деп аталатын коммуникация жүйесі ауқымды жолдар жүйесінде орналасты. «Барлық жолдар Римге апарарды» деген сөздің жайдан-жай айтылмағаны белгілі. Рим жолдарының даңқы біздің заманымызға дейін жетті, олар бастапқыда әкімшілік және әскери мақсатта салынған

---

¹ Бұл мәселеге қатысты біз екі негізгі дереккөзді пайдаландық: Явес Ренаурт, «Коммуникация жүйелерінің дамуы», ауд. Кормаз Алимдар, Гази университетінің Журналистика колледжінің баспасы, 1984, № 6, 7–45-бб.; Кормаз Алимдар, «Заманауи түрік коммуникациясының тарихи негіздері», 23–36-бб.

еді. Сонымен қатар, белгілі бір жағдайларда (олар туралы төменде айтамыз), бұл жолдар коммуникациялық жүйенің негізін қалау үшін қызмет етті. Рим империясының ең берік ескерткіштерінің бірі ретінде сақталған бұл жолдардың айқын іздері Шотландиядан Сирия шөлдеріне дейін барлық жерде кездеседі.

Егер коммуникация жүйесіне енгізілген рим жолдары туралы ақпарат беру қажет болса, онда олардың үш негізгі түрі туралы айту керек. Біріншісі – тар топырақ жол, екіншісі – қиыршық таспен жабылған жол, ал үшіншісі және ең маңыздысы – плиталармен төселген жол. Рим жолдарының біздің заманымызға дейін жеткен атағы дәл осы плиталармен төселген жолдарға байланысты. Бұл жолдарды салу өте қымбатқа түсті. Алдымен тереңдігі бір метр немесе бір жарым метр болатын ор қазу қажет. Содан кейін қабаттап құм мен қиыршық тас төселіп, үстіне плиталар орналастырылған. Жолдардың сәл еңкіштігі судың жиналуына жол бермеді. Жолдардың ені Римнен шыққан кезде екі жағындағы жаяу жүргіншілерге арналған тротуарлармен бірге он екі метрге дейін жетсе, таулы жерлерде екі метрге дейін қысқарды. Жолдың екі жағында да үлкен қалалардан Римге дейінгі қашықтықты көрсететін тас белгілер орнатылған.

Римнің Италияда және оның шегінен тыс жерлерде билігін кеңейтумен қатар, ірі әскери жолдардың салынуында да параллельдер байқалады. Рим мен Бриндизиді байланыстыратын жолдың құрылысы б.з.д. 431 жылы басталып, шамамен жарты ғасыр бойы жалғасты. Одан кейін Рим мен Римини арасындағы жолдың құрылысы және оның солтүстікке қарай жалғасы салынды. Бұл магистральдық жолдар жүйесі қосымша жолдармен де кеңейтілді.

Нәтижесінде бүкіл Империяны қамтыған жолдар желісінің негізінде өз заманы үшін аса озық болып табылатын

мемлекеттік коммуникация жүйесі – Cursus Publicus құрылды. Бұл жүйе осы жол бойында бір-бірінен бірдей қашықтықта орналасқан аялдамаларға негізделген еді *.

Бұл «Positiones» деп аталатын станциялар өздерінің қызметтеріне байланысты үш топқа бөлінді:

Бірінші топқа «Mutationes» деп аталатын ауысу орталықтары кірді, онда шамамен 20 шақты ауыспалы аттар дайын тұратын. Олар негізгі ақпараттық жолдар бойында орналасқан және, ең алдымен, қонақ үй қызметіне арналмаған болуы мүмкін. Екінші топқа «Civitates» деп аталатын орындар жатты, мұнда шабармандар біршама уақытқа тоқтап, өз аттарын демалдырып, жемдей алатын. Бұл жерлерде бірінші типтегі тұрақтармен салыстырғанда көбірек аттар ұсталды. Соңғысы, «Mansiones,» ғимараттар кешені болды, мұнда шабармандар мен әскери қызметкерлер қонақ үйге тоқтай алатын, сондай-ақ аталмыш коммуникация жүйесінде қажетті қосалқы қызметтер, арбаларды жөндеу шеберханалары және ұстаханалар да орналасқан.

Cursus Publicus күрделі ұйым болды, онда шабармандар қызметімен қатар, түрлі мақсаттарға арналған қонақ үйлермен жабдықталған станциялар орналасты. Бұл станцияларда мемлекеттік қызметкерлер мен шабармандарға қажетті аттар мен басқа да құралдар, сондай-ақ барлық осы қызметтерді

---

* Мұндай жүйенің алғашқы құрылымын жасаған парсылар болды. Шығыста, парсылардан кейін де, бұл жүйе үздіксіз жұмыс істеп тұрды. Ахеменидтер жүйесі тек Шығыста ғана емес, сонымен қатар Рим құрған коммуникация жүйесі үшін де үлгі мен шабыт көзіне айналды. Мемлекеттік сипаттағы бұл жүйе Ахеменидтер империясында б.з.д. 553 жылы әскери және әкімшілік мақсаттар үшін жасалып, өте алыс орналасқан аймақтарды орталықпен байланыстырып отырды. Үндістаннан батыс Анадолыға дейінгі кеңістікте созылған бұл жүйе көптеген шақырым жолдарға және олардың бойында орналасқан керуен сарайларға, сондай-ақ атпен жүретін пошта қызметіне негізделді.

ұйымдастыру мен күтумен айналысатын жұмысшылар, жол инспекторлары мен күзетшілер болды.

Қазіргі уақытта біз әртүрлі мақсаттарда қолданылған аттарға арнайы белгілерді, жүргізушілермен байланысты терминдерді, жылдам және қарапайым арбалардың, сондай-ақ жүк көліктерінің түрлі үлгілерін сипаттайтын егжей-тегжейлі ақпаратқа иеміз.

Уақыт өте келе коммуникация жүйесінде, қоғамның ұйымдасу ауқымымен байланысты, өзгерістер орын алады. Империялық кезеңде, Август реформалары жүргізілген жылдары, *Cursus Publicus*-қа да назар аударылды; жүйе *Angarise* және *Parangarise* деген екі бөлікке бөлінді.

Angarise мемлекеттік жаңалықтарды жеткізуші қызметкерлерді қамтып, пошта қызметін пайдалануға құқық берсе, *Parangarise* осы жүйенің жұмыс істеуі үшін қажетті аттар, арбалар, азық-түлік және басқа да ресурстарды қамтамасыз етуге арналған болды. Сонымен қатар, ол жол құрылысына жергілікті тұрғындардың мәжбүрлі қатысуын қамтамасыз етуі тиіс еді.

Августың күш-жігерінің арқасында жүйе реформаланып, коммуникация шығындары мемлекеттік бюджетке ауыр салмақ салмас үшін империя азаматтары осы жүйені жылқылармен қамтамасыз етуге міндетті болатын заң қабылданды. Алайда, кейінгі кезеңдерде бұл жүйені мемлекеттік қызметте жоқ адамдар пайдаланады деген қауіппен бұл шығындар мемлекеттік бюджетке жүктелді, және сол сәтте бұл жүйені мемлекеттік емес мақсаттарда пайдалануға қатаң тыйым салынды.

Жүйе ақпаратты жеткізумен ғана шектелмей, сондай-ақ басшылардың, әскери қызметкерлердің және олардың аппаратының қозғалысын қамтамасыз ететін әскери және әкімшілік функцияларды да орындады.

Римде дамыған осы жүйемен қатар коммуникацияға қатысты тағы бір мысал – шағын жинақтардан табуға болатын баспасөз тарихына арналған ақпарат. Юлий Цезарьдың билігі кезінде Рим империясында Сенат отырыстарының стенограммалары *Acta Senatus* атауымен жарияланып тұрды. Мұндай форма сол кездегі оқиғалар туралы ақпаратты арнайы белгіленген орындарда көпшілікке оқуға арналған хабарлама түрінде ұсынатын нұсқа болды. Кейбір пікірлерге сәйкес, *Acta Senatus* ежелгі дәстүрдің жалғасы болып саналады. Бұл дәстүр кейінгі уақытта діни қызметкерлердің өткен жылдың барлық оқиғаларын тақтаға жазып, оны ғибадатхана қабырғасына ілуімен ұқсас болды. Империяның кеңеюімен бұл әдіс жеткіліксіз болып, провинция тұрғындарын ақпараттандыру қажеттілігі туындады.

Римдегі дамыған жүйемен қатар, коммуникацияға байланысты екінші мысал – баспасөз тарихы бойынша шағын жинақтарда кездесетін ақпарат. Юлий Цезарь басқарған кезде Рим империясында Сенат отырыстарының стенограммалары, «Acta Senatus» деген атаумен жарияланды. Мұндай форма қоғамдық оқуға арналған оқиғалар туралы ақпараттық хабарламалардың бір түрі болып табылды, олар арнайы бөлінген орындарда ілінді. «Acta Senatus» бұрынғы дәстүрдің жалғасы ретінде қарастырылады. Бұл дәстүр кейінгі кезеңдерде де жалғасты, мысалы, діни қызметкерлер өткен жылдың барлық оқиғаларын тақтаға жазып, оны храмның қабырғасына ілді. Империяның кеңеюімен бұл әдіс жеткіліксіз болды, және провинция тұрғындарын ақпараттандыру қажеттілігі пайда болды.

Юлий Цезарьдың кезеңінде Сенат отырыстарының стенограммаларын жариялау туралы үкім шықты, бұл саясатқа қатысты оқиғалар мен жаңалықтарды империяның белгілі бір тұрғындары арасында жариялауға мүмкіндік берді.

Біраз уақыттан кейін «Acta Diurna» (Күнделікті жаңалықтар) деп аталатын бір беттен тұратын жаңалық бюллетендері пайда болды, олар қазіргі мемлекеттік газеттердің алғашқы формасы болды. Цезарь консулығында олар «Acta Urbis» немесе «Acta Urbana» деп аталды.

Бұл қолжазба бюллетенінде маңызды әлеуметтік-саяси оқиғалар мен қоғамдық қызығушылық танытқан келісімдер, шетелдермен жасалған заңдар мен одақтар, мемлекеттік қауіпсіздіктің әскери аспектілері туралы ақпарат орналастырылды. Сондай-ақ, күнделікті оқиғалар туралы әртүрлі ақпарат, мысалы, некелер, қаржылық банкроттар, өлім жазасы, жерлеу рәсімдері, өрттер, ұзақ өмір сүретін азаматтар, сайлау, астрономиялық оқиғалар (метеориттердің құлауы, су тасқыны), спорттық сайыстар, гладиаторлық күрестер, жандан туылған егіздер мен үшемдер туралы мәліметтер де жарияланды.

Acta Diurna құрамында ресми тұлғалардан тікелей ақпарат алған арнайы қызметкерлер болды. Ол стенгазетке ұқсас күйінде қаланың түрлі орталық аудандарында ілініп, тұрғындарға қолжетімді болды және елдің шалғай аймақтарына жіберілді. Сонымен қатар, олар арнайы архивтерде, шығарылған күніне сәйкес реттеліп сақталды, бұл кейінгі жұмыстар үшін қолжетімділікті қамтамасыз етті.

Acta Senatus жариялануы Тиберийдің билігіне дейін жалғасты, бірақ Сенат қабырғаларында болып жатқан оқиғалар туралы ақпараттың халыққа деген қолжетімділігі қауіпті деп танылғаннан кейін, олардың шығарылуы тоқтатылды. Дегенмен, Acta Diurna бірнеше ғасыр бойы, герман тайпалары Римді басып алғанға дейін, жариялана берді. Баспасөз тарихына арналған жұмыстарда бұл жарияланымдардың ешбір данасы бізге жетпегені, ал біз оларға қатысты ақпаратты тек басқа көздерден алатынымыз атап көрсетіледі. Тағы бір қы-

зықты жайт, жоғарыда атап өткеніміздей, бұл оқиғалар Батыстың Рим Империясының келбетінде үстемдік ету кезеңімен сәйкес келеді. Басқаша айтқанда, осы жарияланымдардың пайда болуы осы үстемдік тұрғысынан қарастырылуы тиіс.

Коммуникация мәселесі тұрғысынан маңыздырақ нәрсе – бізде осы басылымның түпнұсқасының болмауы емес, ал Рим жолдары мен *Cursus Publicus* жүйесі болып табылады.

Бұл коммуникация жүйесі батыстың үстемдік жағдайының өнімінің бірі болып табылады. Осы контексте әскери және саяси функциялармен қатар, осы жүйеге басқа да бірқатар функциялар қосылады. Мысалы, кез келген тәртіпке қарсы көтеріліс әрекетінде, армияны тиісті аймаққа тез арада жіберу және басқару жүйесіндегі ақаулар туралы ақпаратты жедел жеткізу қажеттілігі туындайтын еді. Сондықтан Сенат қабылдаған заңдар туралы ақпараттың қолжетімді болуы тиіс болды. Мұның бәрі, жол желісін құрумен бірге, жаңа коммуникациялық жүйелердің пайда болуына алып келді.

Мәселенің негізінде үстемдігі бар римдік әлемдік жүйесінің жұмыс істеуі туралы алаңдаушылық жатты, сондықтан үздіксіз ақпарат ағынын құру қажет болды, сондай-ақ өңірлердің істеріне тұрақты түрде араласу мүмкіндігі болу керек еді. Бұл Египет, Палестина немесе Балкан сияқты шалғай аймақтарда көтеріліс немесе сырттан шабуыл болған жағдайда тез арада араласуға мүмкіндік беретін тұрақты коммуникация жүйесін құруды талап етті. Мысалы, Цезарь Галлияға жорыққа шыққанда, Римдегі оқиғаларды осы ұйымдастырылған жүйе арқылы бақылап отырғаны мәлім.

Сонымен, Римдегі коммуникация, жоғарыда сипатталған ақпарат бюллетендерінен (коммуникация үшін теңіз жолдары да пайдаланылды) басқа, керемет ұйымдастырылған көп құрамды жүйе болды. Осыған байланысты, ақпараттың тұрақты ағыны қажет болды, себебі ол орталыққа жеткеннен

кейін және таратылғаннан соң, өзектілігінің бір бөлігін жоғалтып жатты. Империяны үстемдік үшін құрылған күрделі жүйе ретінде қарастыратын болсақ, онда ақпараттың тек тиісті инстанцияларда тұтыну қажеттілігі айқындалады.

Қорытындылай келе, біз сипаттаған коммуникация құралдары біз үшін үстемдікке ұмтылудың нәтижесі ретінде көрінеді. Бірақ Батыс, бұл тұрғыда негізін қалаушы немесе өндіруші болып табылмайды және ақпараттың көзі ретінде де қарастырылмайды. Дегенмен, осы үстемдік қатынастарын жалғастыру үшін ақпаратқа қолжетімділік қажет. Осы қатынастарды басқарып, қолдау үшін әлеуметтік қатынастардың саласындағы басқарумен байланысты тұрақты және мықты ақпарат ағынын қалыптастыру маңызды.

Римдегі ұрпақаралық коммуникация да қызықты және көп қырлы ерекшеліктерге ие. Осы орайда ойға бірінші болып құқықтық жүйе келеді. Грек философиясының орнына рим құқық жүйесі келді. Ой-толғаудың орнына құқық келді. Грек философиясының орнын рим құқығы басты. Сұрақтар уақыты аяқталғанда, философия жаңа билік формасына байланысты және оның институционализациясы контекстінде өз маңызын жоғалтып, заңнама мен құқыққа орын береді. Бұл осындай қатынастардың сақталу кезеңі болып табылады.

Римде әскери және саяси үстемдікке қол жеткізіліп, оны берік ұстау үшін шаралар қабылданды. Осы жағдайда Римде белгілі бір ақпаратты стандарттауға және кодификациялауға талпыныстар жасады, бұл билікті және алынған позицияларды сақтау мақсатында жүзеге асырылды. Бұл кезеңде Римде бұрыннан бері Шығыста кеңінен қолданылған тәсіл – ақпаратты тек халықтың бір бөліміне түсінікті түрде әзірлеу әдісі байқалады.

Жоғарыда біз ұрпақтар арасындағы коммуникация мен физикалық кеңістіктегі коммуникацияда маңызды

рөл атқаратын білім берудің ерекше байланысы бар екенін атап өткен болатынбыз. Осы контексте Римде білім беру саласындағы тәсілдердің мәселелерді шешудің бұрыннан қалыптасқан әдісімен байланысы табылатын болады.

Бұған дейін атап өткеніміздей, коммуникация мәселелерінің ұзақ мерзімді және жақсы ұйымдастырылған шешу тәсілдері алғаш рет Таяу Шығыста табылды. Шығыс қоғамдары, негізінен өзгертілген коммуникация жүйесін қолданып, прогреске жетіп, оның негізінде тарихи уақытты бастаған өркениетті құрды. Бұл өркениеттер, шешім шығару әдістеріне ие бола отырып және нақты құндылықтардың өндірушілері ретінде, олармен байланысқа түскен басқа қоғамдар үшін өз мәселелерін шешудің көзіне айналды, шығыс қоғамдары әзірлеген және алған құндылықтарға сәйкес олардың мәселелерін шешуге ықпал етті.

Егер өркениетті құрайтын негізгі шешім ауыл шаруашылығын дамыту мен әскери-саяси құрылымды қалыптастыру болса, Батыс қоғамдары мұндай шешімге келе алатын жағдайда болмайды. Олар құндылықтарды жасау үдерісін де қайта өндіре алмайды. Дегенмен, бұл қатынастарға тікелей қатысатын тарап осы қоғамдардың өздері болмаса да, мұндай байланыстар батыс қоғамдарындағы мәселелерді еңсерудің негізіне айналады.

Шығыс коммуникация саласындағы шешімдердің әрі өндірушісі, әрі иесі ретінде әрекет етеді. Сол себепті бұл құралдарды игеру, сақтау және дамыту ерекше маңызға ие. Ең алғашқы білім беру мекемелері дәл осы қоғамдарда пайда болды, және жинақталған білімді жалғастыру, сақтау және ұрпақтан ұрпаққа беру негізгі мақсат болғандықтан, білім беру жүйесі осы тәсілге сәйкес ұйымдастырылды.

Батыста, керісінше, коммуникация саласында белгілі бір жетістіктер болғанымен, олардың негізінде Шығыс өндірген

құндылықтар жатты. Бұл шешімдер осы құндылықтармен өзара әрекеттесу арқылы қалыптасты, өз еркінен тыс жүзеге асырылып, Батыспен байланысты емес қарым-қатынастарды білдірді. Сондықтан коммуникация әдістері туралы білім алу және оларды сақтау қажеттілігі туындамады. Дегенмен, осы жетістіктерді түсініп, бақылауда ұстауға талпыныстар жасалды. Ақпарат алуға деген ұмтылысқа байланысты Грекияда философия жетекші орынға ие болса, ал осы қатынастарды бақылауға алған Римде білім беру саласында бірқатар ерекше сипаттар пайда болды.

Егер Рим үшін мәселелерді шешу құндылықтарды өндіретін қоғамдармен қатынастар орнатуға тікелей байланысты болса, онда білім беру саласында осы қатынастарда ерекше рөл атқара алатын деңгейдегі адамдардың өз ерекшеліктерін алға тарту әрекеттері айрықша маңызды бола бастайды.

Чидям Дурушкеннің айтуынша¹, Ежелгі Римде, әсіресе республиканың алғашқы кезеңдерінде, білім беру үйде жүргізіліп, әкенің қатаң бақылауында болды, өйткені ол бұл құқыққа заңды түрде ие еді. Бұл тәрбие тұрмыстық дағдыларды үйренуді қамтыды және үйден тыс білім берудің қажеттілігін қажет етпеді, сондықтан мемлекет бұл жүйеге араласпады. Әке баласына әлеуметтік дағдылар мен моральдық құндылықтарды үйретіп қана қоймай, оның құқықтары туралы да білім берді. Бала әкесін сенатқа және басқа да мекемелерге ертіп барып, осылайша практикалық тәжірибе жинақтайтын. Әке баланы 16 жасқа дейін тәрбиелеп, содан кейін ғана ол Рим азаматы атанатын.

---

¹ Чидям Дурушкен, «Квинтилианның бала мен ересек адамның білім беру жүйесі және оның қазіргі заманмен байланысы», жарияланбаған кандидаттық диссертация, Ыстамбұл университетінің Гуманитарлық ғылымдар институты, Латын тілі және әдебиеті кафедрасы, 1990, 3-8 бб.

Римде грек философтары мен шешендерінің ықпалымен моральдық нормалармен қатар, интеллектуалдық деңгей де үлкен мәнге ие болды және баланы тәрбиелеуді грек құлдарына тапсыру дәстүрге айналды. Практикалық дағдыларға ерекше көңіл бөлумен қатар, риторикаға (дұрыс және анық дикцияға) да үлкен мән берілді. Б.з.д. 3-ғасырда жаңадан ашылған заң мектептерінде берілетін құқықтық біліммен бірге шешендік өнер де оқытылды. Тіпті империя кезеңінде де білім берудің әлеуметтік-саяси негіздері шешендік өнердің маңыздылығынан төмен болды. Римде білім берудің негізі шешендік өнер болды¹.

Римде білім беруде шешендік өнерге осыншалықты назар аударудың екі себебі бар: біріншісі – ақпаратты жеткізудің басқа, дәлірек тәсілдерінің болмауы; екіншісі – қарым-қатынастарда белгілі бір рөл атқаратын адамдардың өздерінің коммуникация құралдарына сүйенетіндіктен, бұл өнерді меңгеруі қажет болғандығы.

Көріп отырғанымыздай, Римдегі шешім әлемдік үстемдікті ұзарту болды. Білім беру де, коммуникациялық кеңістік те осы талапқа сай ерекшеліктерге ие болады.

Біз Римде коммуникация саласындағы шешімдердің сыртқы қатынастармен байланысты болғанын атап өттік. Рим империясы жеңілмейтін және үстемдік етуші держава болып саналғанына қарамастан, алғашқы соққы кезінде-ақ құлайды. Рим империясының құлауымен бірге, Шығыстан

---

¹ Бұл тақырыпқа қатысты Чидям Дурушкеннің басқа зерттеулерін қараңыз: 1. Чидем Дурушкен, «Антикалық әлемнің білім беру жүйесі: Римдегі риторика және шешендік өнер». Археология және өнер баспасы, Ыстамбұл, 1995.

² Чидям Дурушкен, «Квинтилианның бала мен ересек адамның білім беру жүйесі және оның қазіргі заманмен байланысы», жарияланбаған кандидаттық диссертация, Ыстамбұл университетінің Гуманитарлық ғылымдар институты, Латын тілі және әдебиеті кафедрасы, 1990, 3-8 бб.

алынатын қосымша өнімдерден түсетін кірістерге, шығыс қалалық индустриясының шикізат қорын пайдалануға немесе тікелей тонау әдістеріне негізделген бүкіл батыс жүйесі де толығымен күйрейді.

Батыс Еуропадағы қарым-қатынастардың ыдырауымен бірге сол кездегі ең заманауи коммуникациялық жүйе – Рим империясында құрылған және бір уақытта ресми ақпарат институты болған *Cursus Publicus* та толығымен құлады. Рим империясынан кейінгі орта ғасырларда кеңістіктік коммуникацияда мың жылдық үзіліс пайда болды. Батыс өзгеріске ұшырамағандықтан, мұндай жағдайдың ұзақтығын тек коммуникативтік кеңістіктің ерекшеліктерімен және қоғамаралық қатынастардың негізінде түсіндіруге болады. Пайда болған мәселелер біздің гипотезамызды растайды.

Орта ғасырдағы коммуникация

Батыста біздің назарымызды аударатындай Шығысқа тән үздіксіз коммуникациялық жүйенің баламасы болмаған. Рим империясынан кейін «германдық үстемдік арқылы орнаған, жазба мен әдебиетсіз өркениет»¹ ақпаратты жеткізу дәстүрін жойып жіберді, ал «бесінші ғасырдан тоғызыншы ғасырға дейін мемлекет түсінігінен бейхабар болған варварлық патшалықтар пошта қызметінің қажеттілігін де елестете алмады»². «Тіпті Ұлы Карл мен Оттон I құрған 10-шы ғасырдағы империяда да пошта қызметін ұйымдастыруға және осы идеяны жүзеге асыруға мүмкіндік болмады. Тіпті 13 ғасырдың соңында Филипп Сымбатты кезінде табыстың жүзден бір бөлігі пошта қызметін қамтамасыз етуге жұмсалған болса да, ешқандай мекемелер жүйесі болған жоқ»³.

---

¹ Yves Renouard, Коммуникацияның дамуы, 15 б.

² Сонда, 15 б.

³ Сонда 15 б.

Мұндай жағдай қоғамның ұйымдасу формасымен тікелей байланысты болды. Орта ғасырларда қалыптасқан феодалдық қоғамдық құрылым Еуропа тарапынан батыс емес халықтардың қысымынан қорғану мақсатында құрылған ұйымдасу формасы болды. Феодалдық жүйенің негізі – биік, мызғымас қорған қабырғаларымен және қамалдармен шектелген белгілі бір жергілікті кеңістікте орналасқан шағын өндірістік бірліктер. Бұл жүйеде мемлекет институты болмағандықтан, ұйымдасқан коммуникация жүйесі де болмады. Феодализм жағдайында қоғамаралық қатынастар өте шектеулі болғандықтан, кеңейтілген коммуникация жүйесінің қажеттілігі де болмады.

Біз феодалдық құрылым кезінде мемлекет пен бұрынғы кезеңдегідей коммуникация жүйесінің болмағанын бұған дейін атап өткенбіз. Дегенмен, Римде бұл салада күшті жүйе болғанын білеміз. Бұл кезең, ең болмағанда, Римнен оның жолдарын мұра қылып алды. Батыс Еуропаның көптеген аймақтарында ешқашан жөнделмеген рим жолдары әлі де бар. Ортағасырлық Еуропада адамдардың қозғалысы көбінесе әртүрлі себептермен олардың өз еркінен тыс жүзеге асатын. Тіпті қажылық сапарлар жазаның бір түріне айналып кетті. Саяхатшылар су көлігіне басымдық беріп, көбінесе ірі өзен жолдарын пайдаланды, бірақ ерекше көңіл теңізге аударылды. Саудагерлер өз тауарларын көбінесе керуендермен немесе су жолдары арқылы тасымалдады.

Жоғарыда айтылғандай, бұрын өте дамыған коммуникация жүйесінің және жолдардың нашар күйде болса да сақталуына қарамастан, Еуропаның мыңжылдық коммуникациясыз кезеңі коммуникацияға қатысты сол заманда қабылданған шешімдердің ерекшелігінен туындады. Бұл кезеңде коммуникация мәселелерінің шешімдері сыртқы қауіп-қатерден қорғану және жергілікті ерекшеліктерді

қолдауға бағытталды. Егер мәселені шешу «өзін» қорғауға негізделсе, қоғам осы бағытта өздігінен ұйымдасып, камал қабырғаларынан тыс өзін-өзі қорғау жүйесін құруға ұмтылады.

Батыс Еуропадағы ортағасырлық феодализм жергілікті бірегейлікті сақтау ұмтылысын ұсақ бірліктерге бөліну арқылы көрсетеді. Ол өте тұйықталған, сыртқы әлемнен жабық, әсіресе Шығыстан оқшауланған жүйе болды. Бұл ұсақ иеліктерге орталықтандырылған коммуникациялық жүйе қажет болған ерекшелік тән еді. Алайда сыртқы әлемнен тұрақты ақпарат алмасу жүйесі болмады. Тіпті патшаның хабаршылары да ұзақ уақыт бойы жаяу жүріп хабар таситын.

Орта ғасырларда Рим империясына тән әлемдік деңгейде үстемдік ету түрі болған жоқ, және бұл кезеңде Батыс өзінің ұстанымдарын қорғауды қажет ететін жағдайда болды. Қоғам қорғаныс соғыстарының әсерімен ұйымдастырылды. Сол кездегі шағын иеліктерде сыртқы шабуылдарды алдын ала білу немесе ол туралы ақпарат алу мүмкін емес еді. Бұл жағдай осындай ақпараттың өзінің маңыздылығын жоғалтқандығымен байланысты болды. Олардың ұйымдасуы кез келген сәтте шабуылға ұшырауы мүмкін екендігін болжайтын. Қорғаныс құрылымдарының сыртындағы коммуникация тікелей қатынастар шеңберінде және күнделікті қажеттіліктерді қанағаттандыру мақсатында жүзеге асырылатын. Көшпелі ақындар мен монахтар, сондай-ақ сол заманда сирек кездесетін хаттар сыртқы әлем туралы ақпараттың тұрақсыз көзі болғанымен, қоғамның осы білімге деген қажеттіліктерін ішінара қанағаттандырды. Бұл ақпарат агенттерімен қатар, жәрмеңкелер мен халықтық мерекелер ақпарат жинау орындары болып, ал ақпарат алмасу ауызша байланыстар арқылы жүзеге асырылды. Қысқасы, ортағасырлық Еуропада осындай қызмет түрлері

арқылы қоғамның ақпараттық қажеттіліктері оның ұйымдасу формасына сәйкес қанағаттандырылатын болады.

Жоғарыда біз осы кезеңде Батыста коммуникацияға деген қатынастың негізі өзін-өзі қорғау және жергілікті бірегейлікті сақтау екенін атап өткен болатынбыз. Дәл осы себептен бекіністер мен қамалдар сияқты ұсақ құрылымдарға бөліну орын алды. Осындай жағдайларда шектеулі, бірақ өте қатаң және біртектес коммуникация жүйесі пайда болды немесе одан да дәлірек айтқанда, шектеулі, бірақ функционалды және бірыңғай коммуникация жүйесін құруға талпыныстар жасалды. Қоғамдық сана нормаларын шіркеу реттеп отырды. Қорған қабырғаларымен қоршалған шағын қауымдарда барлық нормаларды діни қызметкерлердұғалар және тікелей жеке байланыстар арқылы реттеді.

Егер осы үдерістерге ұрпақаралық коммуникация тұрғысынан қарасақ, білім берудің негізгі принципі ақпаратты ешқандай өзгеріссіз беру ұмтылысы болды. Осылайша, білім беру қатаң және өзгермейтін принциптер үстемдік ететін кеңістікке айналады.

Ортағасырлық Еуропада, Италия мен Оңтүстік Франциядағы заңгерлік және медициналық білім беруді қоспағанда, білім беру жүйесі, әсіресе шіркеу мекемелеріне мамандар дайындаудің қызметкерлерінің бақылауында болды.

Біз орта ғасырларда ұзақ уақыт бойы тек латын тілін және діни нормаларды үйрететін және тек ер адамдар үшін қолжетімді жүйе қалыптасқанын байқаймыз. Жасөспірімдерге шетел тілінде білім беру тек қатал тәртіп арқылы мүмкін болды, бұл тәртіп кейде тіпті зорлық-зомбылықты да қамтыды.

Мұндай қатаң тәртіптің мақсаты бірегейлікті сақтау болды және де оның ең шектен шыққан түрі инквизиция

соттарында көрініс тапты. Византияға қатысты белгілі пікірталастар да осы көзқарастардан туындады. Бұл қатаң педантизм шіркеу қызметкерлерінің надандығымен байланысты емес еді, керісінше, мәдениетке жат элементтердің енуіне барынша қарсы тұрумен байланысты болды.

Мәселенің мән жайы жаңа білім өндіруде емес еді. Керісінше, барлық күш мәдени мұраны сақтап, оны әрі қарай жеткізуге бағытталды. Осы ұстанымға сүйене отырып, олар тек тұрақты қорғаныс жағдайын қолдап отыруы керек болды. Нәтижесінде, тек Византияда ғана өткеннің мәдени мұрасын сақтап қалу мүмкін болды. Тіпті Қайта өрлеу дәуірі де Византияның алдында көп қарыздар. Түріктерден қашқан византиялық дінбасылар әкелген түпнұсқалардың Қайта өрлеу дәуіріне үлкен әсер еткені туралы пікір осы контексте ерекше мәнге ие болады.

Жоғарыда айтылғандай, коммуникацияның ерекшеліктері мен даму процесін тек осы саладағы қабылданған шешімдер мен олармен байланысты ұйымдасу формасы тұрғысынан ғана түсінуге болады. Римде және кейінірек ортағасырлық Еуропада болған үдерістер біздің гипотезамызды көп жағдайда растайды.

Сонымен қатар, орта ғасырлардан кейінгі кезеңде Батыс қоғамдары басқа да ерекшеліктерді бойына сіңіріп, коммуникация саласында әртүрлі инновациялық үдерістер орын ала бастайды.

Тарихтың жаңа кезеңінде Батыстың қатысуымен халықаралық қатынастарда ауқымды өзгерістер орын алады. Түріктердің Ыстамбұл ды жаулап алуымен Шығыспен дәстүрлі байланыстар біраз уақытқа үзілді, бұл жаңа жолдарды іздеудің негізіне айналды. Жаңа қатынастар қалыптасып, жаңа жолдар құрыла бастайды. Байланыстардың таралу формасына байланысты әлдеқайда үлкен географиялық

кеңістікте қарым-қатынастарды дамытуға мүмкіндік беретін жаңа коммуникация жүйесінің қажеттілігі туындайды.

Қарым-қатынас орнатылған мемлекеттер Солтүстік Америкадан Африка джунглилеріне дейінгі мұхиттық кеңістікті қамтитын үлкен аумақта орналасады. Осы орайда Батыстың мұндай ауқымды аумақтарды бақылауда ұстауы және белгілі бір қарым-қатынас жүйесін орнату үшін мүмкіндіктері шектеулі болды. Ең болмағанда, адам ресурстарының шектеулілігі туралы айтуға болады. Осындай жағдайда туындаған мәселелерді шешу үшін стандартталған, тұрақты және өзгермейтін коммуникация жүйесі құрылды. Осылайша, орталықпен тұрақты байланысқа сүйене отырып, ұзақ мерзімді қарым-қатынастарды орнату мүмкін болады.

Ең алдымен, үстемдік позицияны сақтау үшін тиімді жұмыс істейтін коммуникация жүйесі қажет болады. Саясат, баға және сауда туралы түсініктердің дамуы саласында жедел ақпарат алу қажеттілігі туындайды, біріншіден, бақылаудағы аумақтардағы қатынастарды жүйелеу және бекіту, сондай-ақ қорғаныс жүйесін құру үшін, екіншіден, үстемдік пен бағыныштылық қарым-қатынастары нәтижесінде Батысқа ағылатын байлықты бағалау үшін. Мұның бәріне қол жеткізу үшін үзіліссіз жұмыс істейтін коммуникация жүйесін құру қажет болады. Бұл қатынастар жаңа коммуникация жүйесі мен құралдарының пайда болуына қолайлы ортаға айналады.

Мысалы, орта ғасырларда бүкіл әлемнен оқшауланған еуропалық жүйе жағдайлары еңсеріліп, қоғамдар арасындағы қатынастар өте шектеулі болған кезде, баспа өндірісі пайда болады.

Феодалдық жүйе жағдайында шіркеуде оқылатын дұға ешқандай технологияны қолданбастан, өндірістің барлық салалары мен қабаттарынан шыққан тыңдаушыларға лезде және тікелей жететін. Қоғамның ауқымдылығы жеткілікті

деңгейде тұлғааралық коммуникацияны жүзеге асыруға мүмкіндік берді. Алайда, жаңа отаршылдық қатынастар басталған кезде, олар енді қамал мен қорғандардың қабырғаларымен шектелмей, жаңа қоғамдық жағдайларда бірыңғай идеологиялық кеңістік құру және бірыңғай әлеуметтік «мен» ұғымын қалыптастыру үшін жаңа құралдардың қажеттілігі туындады. Белгілі бір ортақ көзқарасты кең бұқараға тарату және оны ауқымды халық топтарына әсер ету баспа өндірісін қолдану арқылы мүмкін болды.

Қысқаша айтқанда, Батыстың әлемдік экспансиясы бірлік пен бірегейлікті сақтаудың қажеттілігі мәселесін туындатады. Осы бірлікті сақтауда баспа мен кітап белгілі бір рөл атқаратын болады.

Баспа өндірісі үшін басты мәселе – Інжілдің үлкен таралыммен таралуы болды, өйткені ол өз ықпалын өзінің мәдени ареалынан тыс өте кең аумаққа таратуды мақсат етті. Ұзақ уақыт бойы баспада тек Інжіл басылып шығатын болды. Сол себепті мұхит асқан саяхатшыларды Інжілмен қамтамасыз ету ерекше маңызға ие болды. Інжіл батыс адамы болып қалу және тұрғылықты жерлерде ассимиляцияға ұшырамау үшін маңызды құрал ретінде қарастырылды.

Осының барлығы біз үшін коммуникация саласындағы жаңалықтарды жасау және оларды енгізу үдерісінің қайдан бастау алатынын көрсету үшін жеткілікті негіз болды.

ҚОРЫТЫНДЫ

Осы зерттеуде біз коммуникация жүйесін қалыптастыруда қоғамдық үдерістердің айқындаушы және қалыптастырушы мәні туралы өз пікірімізді негіздеуге тырыстық, сондай-ақ коммуникацияны қоғаммен байланысы тұрғысынан сипаттауға талпындық.

Алдымен біз осы феноменнің қолданыстағы анықтамаларын сипаттадық және бұл анықтамалардың оның басты қырларын жеткілікті түрде сипаттамайтынын байқадық.

Бұл сипаттамаларда коммуникация жаңа және заманауи мәселе ретінде көрініс табады, ал оның тарихи аспектісі назардан тыс қалады.

Бұл анықтамалар өздері қалыптасқан кезеңнің ерекшеліктері мен сол уақытқа тән алаңдаушылықтар контекстінде құрылған, сондықтан да сол кезеңнің шарттарымен шектеліп отыр. Олар белгілі бір кезеңдегі, нақтырақ айтқанда, ХХ ғасырдағы коммуникацияның дамуы туралы түсінік бере алады. Дегенмен, олар ХХ ғасыр үшін жарамды болғанымен, зерттеліп жатқан саланың жалпы үдерістерін түсіну үшін жеткіліксіз болып табылады.

Сонымен қатар, бұл анықтамаларда коммуникация құралдары мен технологиясы алдыңғы қатарға шығып, осы мәселенің элеуметтік қыры назардан тыс қалып отыр.

Бұл сипаттамалардың тағы бір ерекшелігі – олардың коммуникация құралдарын пайдалану формасына бағытталуы. Дәл осы себептен мәселенің мәні айқындалмай қалып, біздің түсінігіміз шектеулі болып қалады.

Коммуникацияны анықтайтын негізгі ерекшеліктер оның қоғамдық дамуымен байланысы контекстінде пайда болады. Біз коммуникацияның негізінде қоғамдық

үрдістер жатқанын анықтадық. Қоғамдар өздері тап болған мәселелердің нәтижесінде құрылымданып, ұйымдасады, және әрбір қоғамның ұйымдасу формасы оның қажеттіліктеріне сай келетін коммуникация формасын қалыптастырады.

Бүгінгі күні біз көріп отырған коммуникацияға қатысты ерекшеліктер оның тереңдегі сипаттары емес, керісінше, оның даму кезеңінің ерекшеліктерімен анықталады. Біздің пікірімізше, сипаттаған ерекшеліктеріміз коммуникация саласында болып жатқан барлық үдерістерге тән және оны, соның ішінде соңғы кезеңді де қоса алғанда, тұтас қарастыруға мүмкіндік береді.

Біздің зерттеуіміздің нәтижесі бойынша, коммуникация құралдары қоғамды анықтайтын фактор емес, керісінше, қоғамдық үдерістер коммуникацияның дамуына әсер етеді.

Егер осы контексте қазіргі кезеңдегі Түркияны қарастыратын болсақ, онда бұл салада жоғары технология-лардың қолданылып жатқанын көреміз. Тек баспасөз саласында ғана емес, сонымен қатар теледидар саласында да біз Еуропадан озықпыз. Бұл қорытынды коммуникация құралдарының қоғамнан жоғары тұрған фактор емес екенін тікелей дәлелдейді.

Егер коммуникация құралдары мен осы саладағы технологиялар әдеттегідей анықтаушы фактор болса, онда біз әлеуметтік мәселелерімізді шеше алар едік. Алайда, тіпті баспасөздің өзі бастапқыдан-ақ дағдарыс жағдайында қалып отыр.

Біз технологияларды айқындайтын нақты шешімдерге, саясатқа және шешуші сөзге ие болуымыз қажет деп ойлаймыз. Ең маңызды әрі шешуші рөл шешімдер мен саясатқа тиесілі, ал коммуникация саласындағы технологиялар соларға бейімделеді. Әйтпесе, қолда бар мүмкіндіктер толық пайдаланылмайды және дағдарыстан қашу мүмкін бола алмай қалады.

Егер қолымыздағы құралдарды пайдалану бағыты туралы нақты шешім қабылдасақ, бұл технологиялар оларды қалыптастырған жағдайларға қызмет етуді жалғастырады.

БИБЛИОГРАФИЯ

Түрік тіліндегі әдебиеттер

Байкан Сезер. Қоғамдардың айырмашылықтары және дін құбылысы. Ыстамбұл университетінің Әдебиет факультеті баспасы, Ыстамбұл, 1981.

Байкан Сезер. Шығыс пен Батыс қарым-қатынасы контекстіндегі ауыл шаруашылығы. Ыстамбұл университетінің Әдебиет факультеті баспасы, Ыстамбұл, 1990.

Байкан Сезер. Әлеуметтану әдістері туралы пікірталас, Сүмер баспасы, Ыстамбұл, 1993.

Байкан Сезер. Тарихтағы қоғамдар, жарияланбаған еңбек.

В. Дж. Северин және Джеймс В. Танкард, «Коммуникация теориясы: БАҚ-тағы бастаулар, әдіснама және қолдану». Түрік тіліне аударған Али Атыф, Бир Н. Сардар Север, Кибеле Өнер Орталығы баспасы, Анадолу университеті, Эскишехир, 1994.

Гордон Чайлд. Тарихта не болды. Одак баспасы, Ыстамбұл, 1974.

Денис МакҚуэйл, «Коммуникация теориясына кіріспе», аударған Ахмед Халук Юксель, Кибеле Өнер Орталығы баспасы, Анадолу университеті, Эскишехир, 1994, 120-бет.

Жан-Мари Доменаш. Саясат және насихат, түрік тіліне аударған Тахсин Юджень, Варлык баспасы, Ыстамбұл, 1969.

Жан-Люк Пуатье. Баспасөз саласындағы білім беру: Еуропадағы жаңа үрдістер // Джон-Мари Шарон редакциялаған «Медиа әлемі» жинағы, түрік тіліне аударған Оя Татлышнар, Илетишим баспасы, Ыстамбұл, 1992.

Коджа Юмлу, «Коммуникацияны зерттеу». Неша баспасы, Измир, 1990.

Коркмаз Алемдар және Рашид Кайа, «Бұқаралық коммуникацияны зерттеудің негізгі тәсілдері», Саваш баспасы, Ыстамбұл, 1983, 21-43 беттер.

Қорқыт Туна, Батыс ғылымын сынауға арналған еңбек, Ыстамбұл университетінің Филология факультеті баспасы, Ыстамбұл, 1993.

Нармин Абадан-Унат, «Батыс Еуропа мен Түркияда коммуникацияны оқыту», Анкара университетінің Саяси ғылымдар факультеті баспасы, Анкара, 1972.

Орхан Гекче, «Коммуникацияға кіріспе», Турхан баспасы, Анкара, 1993, 4-бет.

Рашид Кайа, «Коммуникация жүйесі», Теория баспасы, Анкара, 1985, 65-бет.

Тюфекчиоғлу Хаяти, Осман империясындағы газет ісінің әлеуметтанулық аспектілері және газеттанудың қалыптасуы, жарияланбаған кандидаттық диссертация, Ыстамбұл университетінің Гуманитарлық ғылымдар институтының социология кафедрасы, Ыстамбұл, 1993.

Үнсал Оксай, ХІХ ғасырдан бүгінге дейін коммуникацияның мәдени қызметінің теориялық аспектілері, Анкара, Саяси ғылымдар факультетінің баспасы, 1982.

М. Ферро, Кино және тарих, Кесит баспасы, Ыстамбұл, 1995.

Филипп Гайяр, Газет ісі, Джем Университеті сериясы №15, Илетишим баспасы, Ыстамбұл, 1991.

Флориан Саувегау. Газеттану және коммуникация саласындағы білім беру: Солтүстік Америкадағы ретсіздік // Джон-Мари Шарон редакциялаған «Медиа әлемі» жинағы, түрік тіліне аударған Оя Татлыпнар, Илетишим баспасы, Ыстамбұл, 1992.

Чидям Дурушкен, Антикалық әлемдегі білім беру жүйесі: Римдегі риторика және шешендік өнер. Археология және өнер баспасы, Ыстамбұл, 1995.

Эртүрк Р., Тюфекчиоғлу Х. 1950-жылдардағы Түркиядағы бұқаралық санадағы түрік-американ қатынастары // Америкаға 500 жыл жинағы, Бағлам баспасы, Ыстамбұл, 1994.

Явес Реноар, Коммуникация жүйелерінің дамуы, түрік тіліне аударған Коркмаз Алемдар, Гази университетінің Журналистика колледжі баспасы, 1984, №6, 7-45 беттер.

Ағылшын тіліндегі әдебиеттер

A.J. Mackenzie, Propaganda Boom, London, Right Book Club, 1938

B., Berelson, P.F. Lazarsfeld, and W., McPhee, Voting, University of Chicago Press, 1954

C.I., Hovland, A., Lumsdain and F. Sheffield, Experiments in Mass Communication, Princeton University Press, 1950

Denis McQuail, «The Influence and Effects of Mass Media», Mass Media Communication and Society, James Curran, Michael Gurvitch and Janet Woollacott (ed.), Edward Arnold, London, 1979.

Emery, Edwin, AULT, Philip H., AGEE, Warren K., Introduction to Mass Communication, Dodd and Mead Co., 1960

Enzensberger, H.M., «Constituents of a Theory of the Media» New Left Review 64: 13-36 1970

F.E.X. Dance, «The «Concept» of Communication», Journal of Communication, Volume 20 (1970), page 201-210.

F. Siebert, S. Peterson and W. Schramm, Four Theories of the Press, Urbana: University of Illinois Press 1956

Harold D. Lasswell, Propaganda Technique in the World War, New-York, 1927

H.M. Enzensberger, «Constituents of a Theory of the Media» New Left Review, 64: 13-36 1970.

J.H. Altschull, Agents of Power: The Role of the News Media in Human Affairs, New York 1984.

Klapper, Joseph T, The Effects of Mass Communication, New York, The Free Press, 1960.

Koger L. Brown. Approaches to the Historical Development of Mass Media Studies. Media Sociology, Jeremy Tunstall (ed.) University of Illinois Press, 1970.

Lasswell, Harold D., Propaganda Technique in the World War, New-York 1927.

P. F. Lazarsfeld, B., Berelson and H., Gaudet, The people's Choice. Columbia University Press. 1944

Roscho, Bernard, Newsmaking, Chicago: The University of Chicago Press, 1975.

W. Lippmann, Public Opinion, New York, 1922.

ҚОСЫМША:

**1950-ЖЫЛДАРДАҒЫ ТҮРІК-АМЕРИКАН
ҚАТЫНАСТАРЫНЫҢ ҚОҒАМДА ҚАБЫЛДАНУЫ**

Ұсынылған мақала 1993 жылы Американың ашылуының 500 жылдығына орай Ыстамбұл университетінің әлеуметтану бөлімшесі ұйымдастырған халықаралық конференцияда баяндама ретінде ұсынылған, содан кейін 1994 жылы Ыстамбұлда Баалам Яйынлары баспасы шығарған «Америка 500 жылдан кейін» ғылыми еңбектер жинағына енген.

Менің ойымша, бұл мақаланың ең үлкен қызығушылық тудыратын бөлігі өткен ғасырдың 50-жылдарындағы америкалық баспасөз деректерінің талдауы болып табылады. Бұл талдау соғыстан кейінгі кезеңдегі америкалық сыртқы саясатты көрсетіп, 1990-жылдардан кейінгі әлемде өрбіген оқиғалардың түп-тамырын объективті түрде түсінуге мүмкіндік береді.

Бұл жұмыста зерттеу тақырыбы ретінде түрік-американ қарым-қатынастары тарихында маңызды орын алатын тарихи дәйек және бұл қатынастардың түрік қоғамының кең ауқымында қабылдануы қарастырылды. Осы мақсатта біз 1950-жылдардағы Корей соғысының басталу кезеңін таңдадық. Бәрімізге мәлім болғандай, Екінші дүниежүзілік соғыстың аяқталуы әлемдегі жаңа күштердің орналасу тәртібін қалыптастырудың бастауы болып, қоғамдағы жаңа қатынастардың орнауына әкелді. Түркия белсенді қатысқан корей науқанының маңызды аспектілерінің бірі – дәл сол кезеңде қазіргі түрік-американ қарым-қатынастарының негізгі бағыттарының пайда бола бастауы еді. Дегенмен, зерттеудің негізгі мақсаты Корей соғысының өзі немесе сол кезеңдегі түрік-американ қатынастарының жан-жақты талдауы емес, керісінше, осы қатынастардың түрік қоғамында қалай көрсетіліп, қабылданғанын қарастыру болды.

Зерттеу үшін сол кезеңдегі ең танымал газеттердің бірі болған «Хүрриет» (Hürriyet) газетінің материалдары таңдалды. «Хүрриет» газеті сол кезде небары 4 жыл қызмет еткенімен, ол Түркияда ақпараттың жаңа стилін қалыптастыруда маңызды орын ала алды. Бұл стиль 1946 жылы Түркияның саяси жүйесінің көппартиялы жүйеге көшу кезеңінде ерекше маңызға ие болды және соның негізінде ақпаратты қоғамның ең кең қабатына жеткізу мақсаты жатты. Газет қызметкерлері визуалды элементтерге ерекше көңіл бөлді, басылым көптеген фотосуреттермен, иллюстрациялармен шығарылды, және де газет жасаушыларының бірі С. Симави айтқандай: «Фотосуреттер – мақаланың қосымшасы емес, керісінше, мақала фотосуреттердің негізінде жазылады».

Сол кезеңдегі «Хүрриет» газеті 135 мың данамен шығарылатын (27, 101)* баспа басылымы болып, онда деректер өте қысқа, тіпті тезис түрінде баяндалды, ал

газеттің жексенбілік қосымшалары түрлі-түсті және жарқын болатын. «Хүрриет» сол уақытта өзінің саяси бағытын анық көрсететін бұқаралық ақпарат құралы болудан әлі алыс еді, дегенмен сол кезеңдегі билеуші Демократиялық партияға деген симпатиясы анық байқалды. Сондай-ақ, газеттің қоғамда белгілі бір беделі мен ықпалы бар екені де көрініп тұрды.

Біз «Хүрриет» газетінің деректерін талдауды 1950 жылдың 26 маусымындағы бір күн бұрын басталған соғыс туралы алғаш рет хабарлауынан бастап, оны 31 тамыздағы шығарылыммен аяқтаймыз. Бұл шамамен екі айға дейін созылған кезең 67 күнді қамтиды. Сонымен қатар, біз 15, 16, 17 қыркүйекте жарияланған Түркияның НАТО мүшелігіне қабылдану туралы өтініші бойынша шешім туралы деректерді де қарастырамыз.

Аталған газет деректерін зерттеу барысында біз екі айлық кезеңді қамтитын газет материалының көлеміне байланысты белгілі бір қиындықтарға тап болдық. Осы оқиғаларға бай деректер зерттеліп отырған тақырыптың қаншалықты кеңінен жарияланғанын көрсетеді. Тек жаңалықтар шеңберінде талдау жүргізу жеткіліксіз екенін түсініп, автор мәселені газет деректеріне негізделген өз көзқарасы арқылы жеткізіп, мақалалардағы бірнеше типтік дәйексөздерді келтіруді шешті. Зерттеу үшін пайдаланылған материал осы жұмыстың қосымшасында толық көлемде ұсынылған.

Газет деректерін қарастыра отырып, алдымен АҚШ-пен қарым-қатынасқа қатысты хабарламаларды бөліп көрсетейік. Оларға Маршалл жоспары мен әскери саладағы жобалар, іс жүзінде барлық қызмет салаларын қамтитын мәселелердің талқылануы, сондай-ақ осы хабарламаларға сәйкес фотосуреттер жатады. Артық айтқандық емес, бірақ

Түркияға келген мейлі әскери, мейлі азаматтық болсын америкалық делегациялардың сапарларына арналған бірде-бір газет нөмірін фотосуреттерсіз шыққанын көру қиын. Барлық осы деректердің ортақ ерекшелігі – қандай да бір талдаудың жоқтығы, деректер тек бірдей сөз тіркестерімен құрғақ, бейтарап түрде берілген. Осыған байланысты біз бұл деректерге жүгінуді қажет деп таппадық.

Ең қызықты және назар аударарлық деректер елдің Кореяға әскери жасақ жіберу туралы шешім қабылдауына және оған қатысты кейінгі қосымша хабарламаларға (олардың саны шығарылым сайын айтарлықтай артып отырды), олардың мазмұнына және әсіресе берілу тәсіліне байланысты болды.

Мысал ретінде келесі мазмұндағы бірнеше хабарламаны келтіруге болады:

1950 жылдың 25 шілдесіндегі шығарылым: «МӘРМӘР ТЕҢІЗІНДЕ СУАСТЫ ҚАЙЫҒЫ БАЙҚАЛДЫ. Бірнеше рет су бетіне көтеріліп, содан кейін кенеттен жоғалып кеткен суасты қайығын қолға түсіру үшін теңіз флотының құралдары жұмылдырылды. Ресми билік бұл мәселеге қатысты түсініктеме бермеді». Газеттің бірінші бетінде басты жаңалық ретінде жарияланған және «сенімді дереккөздерден» алынған бұл хабарлама небәрі 13 жолдан тұрады, бір бағанда орналасқан және газеттің бетінде 4-5 сантиметрлік орынды ғана алады.

1950 жылдың 26 шілдесіндегі шығарылым: «МӘСКЕУДЕН ШЫҚҚАН ШАҒАЛА...» Тақырыпша: ... Чекмедже көлінде біздің аңшыларымыз шағала ұстады... Құстың аяғында «Мәскеу-169010-Е» деген жазуы бар сақина табылды, бұл жоғарыдағы фотода бейнеленген және құстың Мәскеуден шығарылғанын көрсетеді. Мәскеу теңіз жағалауында орналаспағандықтан, құстың Чекмедже көліне

қалай жеткені туралы сұрақ туындайды. Сақина біздің оқырмандарымыздың бірі жіберген хатпен келді және қазіргі уақытта газетіміздің баспаханасында сақтаулы» (70).

1950 жылдың 27 шілдесіндегі шығарылым: «БЕЛГІСІЗ СУАСТЫ ҚАЙЫҒЫ» Ялова-Чинарждик пен Текирдаа арасындағы теңізде байқалды. Суасты қайығын іздестіру операциясы әскери-теңіз флотының кемелері мен әскери авиация ұшақтарының бірлескен қатысуымен жүргізілді (80).

1950 жылдың 30 шілдесіндегі шығарылым: «ТҮН ЖАРЫМДА МӘРМӘР ТЕҢІЗІНДЕ БЕЛГІСІЗ МОТОРЛЫ ҚАЙЫҚ ҰСТАЛДЫ». Қайықта үш адам болған. Қайықта белгісіз бағытқа жарық сигналдары берілгені анықталды (...) Сонымен қатар, қайықтан соңғы үлгідегі фотоаппарат табылды (104).

1950 жылдың 30 шілдесіндегі шығарылым: Газет беттерінде басты жаңалық ретінде қайтадан жарияланған хабарлама: «БЕЛГІСІЗ СУАСТЫ ҚАЙЫҒЫ КЕШЕ ТҮНДЕ ҰСТАЛДЫ». «Біз ықтималдылығын уәкілетті органдардан тексеруге мүмкіндігіміз болмаған ақпаратқа сәйкес...», - деп басталады хабарлама, «Дарыджа маңында су бетінде байқалып, кейін ұсталған бұл суасты қайығы Болгария флотына тиесілі екені анықталды» (96).

1950 жылдың 30 шілдесіндегі шығарылым: «ЗИЯНДЫ НИЕТПЕН ТАРАЛҒАН ӘҢГІМЕЛЕР...» Стамбұл пароходының Жерорта теңізінің шығыс жағалауы бойымен жүру бағыты кезінде белгісіз суасты қайығының шабуылына ұшырап, батып кетті деген хабарлар шындыққа жанаспайды. Кеше біздің газет редакциясы теңіз тасымалы департаментінің өкілдерімен байланысып, олар бұл ақпаратты толығымен жоққа шығарды (102).

1950 жылдың 1 тамызындағы шығарылымда газеттің келесі беттерінде шағын баған түрінде орналастырылған қысқа хабарлама жарияланды: «МӘРМӘР ТЕҢІЗІНДЕ БЕЛГІСІЗ СУАСТЫ ҚАЙЫҒЫ ЖОҚ». Анкара (АА) 1950 жылдың 24 шілдесіндегі баспасөзде Мәрмәр теңізінде белгісіз суасты қайығы байқалып, кейін Измир шығанағында ұсталғаны туралы таралған ақпаратты жоққа шығарып, оның негізсіз екенін мәлімдеді. Мәрмәр теңізінің суларында ешқандай белгісіз суасты нысаны жоқ екені туралы Анатолия агенттігі мәлімдеді (118).

Осындай хабарламаларды және онымен қатар таратылған басқа сипаттағы және мазмұндағы ақпараттарды талдай отырып, өте қызықты көрініс қалыптасады.

1950 жылдың 30 шілдесіндегі шығарылым: «КОММУНИЗММЕН АЯУСЫЗ КҮРЕС БАСТАЛАДЫ». (Анкара) (телефон арқылы) – Алынған мәліметтерге сәйкес, үкімет ұлттық бірлікті бұзуға бағытталған кез келген әрекеттерге қарсы ең қатаң әдістермен күресуге мықтап бел байлаған. Елдің жаңа үкіметі коммунистік арандатушылыққа қатысты қырағылық танытып, коммунизмге қарсы аяусыз күреске көшуді көздеп отыр (97).

«Коммунизмнің өскіндері қай жерде пайда болмасын, оларды бірден таптап тастаймыз», деп бастайды Седат Симавидің мақаласы: «Халық атынан біз коммунизмге қарсы күрес туралы шешім қабылдағаны үшін демократтар үкіметін құттықтаймыз, біздің қуанышымыздың қаншалықты зор екенін сөзбен жеткізу мүмкін емес» (134).

1930 жылдың 30 шілдесі: ...Біздің елімізден тыс орналасқан кейбір түрік бұқаралық ақпарат құралдарының жұмысы мемлекеттік және ұлттық мүдделерге қайшы келетін жеңілтек әрекет ретінде қабылдануы мүмкін, сондықтан олар біздің қатаң бақылауымызда тұр (95).

1950 жылдың 1 тамызындағы шығарылым: «Кеше 4 коммунист ұсталды» (116).

1950 жылдың 19 шілдесіндегі шығарылым: «Парижде білім алып жүрген студенттеріміздің 60%-ы коммунистер» (50, 54, 173).

1950 жылдың 14 тамызындағы шығарылым: «Саяси партиялардың, еңбек және жастар бірлестіктерінің, ұйымдардың өкілдері қатысатын үлкен митинг өткізіледі. Дайындалып жатқан митингтің мақсаты – түрік халқының мүмкін болатын соғысқа дайын екенін және БҰҰ қағидаттарына адалдығын көрсету, сондай-ақ коммунизмді айыптау» (154).

Коммунизмді айыптаған манифестациялар (60, 62, 128, 132, 136, 162, 175, 184).

1950 жылдың 10 тамызындағы шығарылым: «Әділет министрлігі коммунизмнің кез келген өскінін жою үшін қылмыстық кодекске өзгерістер енгізуді жоспарлап отыр...» (142).

1950 жылдың 10 тамызындағы шығарылым: Тағы да басты жаңалық. Коммунизмге қарсы күресте бұрын-соңды болмаған әдістер қабылданады. Коммунистер сот төрелігімен айыпталады (146).

«Халық ағарту саласына еніп кеткен барлық коммунистер тұтқындалады». Хабарламаның соңында Халық ағарту министрі келесіні айтты: «Мен мынаны айтуым керек: біз өз ісімізді тастап, біздің қатарымызға белгісіз жолмен кіріп кеткен осы 5-10 арамзаға бас қатырғымыз келмейді» (150).

1950 жылдың 15 тамызындағы шығарылым: Екі күн бұрынғы хабарламадан кейін шыққан жаңалықтың тақырыбы: «Халық ағарту қызметкерлері арасында тазарту жұмыстарының жүргізілуі негізсіз» (156).

1950 жылдың 30 шілдесіндегі шығарылым: «Ұлттық мүддеге зиян келтіріп, ұлттық қарсылық күшін әлсіретуді мақсат еткен «Бейбітшілікті қолдаушылар» басылымының төрт ұйымдастырушысы тұтқындалды. (...) Суретте Бехидже Боран» (95).

1950 жылдың 13 тамызындағы шығарылым: «Ел ішіндегі коммунизмнің жағдайы... Коммунизмнің ауқымын, орындарын, себептерін және қозғаушы факторларын анықтау, күрестің нақты шараларын әзірлеу – ерекше назар аударылатын принциптер. Екінші жағынан, демократияны қорғауға арналған жаңа заң жобасы дайындалуда» (148).

1950 жылдың 17 тамызындағы шығарылым: «Мемлекеттік органдардағы коммунистер... Үкімет отан сатқындарымен қатаң күресу туралы түбегейлі шешім қабылдады. Прокоммунистік көзқарастарға күдікті барлық шенеуніктер қудаланады» (161).

Жоғарыда келтірілген мысалдардан мынадай қорытынды шығаруға болады: КСРО-ның жанама түрде теріс бейнесі қалыптастырылып, ол АҚШ туралы жағымды мақалалардың аясында үрейлі көрініс тапқан. Корей науқанының ықпалымен түрік БАҚ-ында үнемі үшінші дүниежүзілік соғыстың басталу мүмкіндігі туралы сценарийлер құрастырылып, Кеңес Одағының әлемді жаулап алуға дайындалып жатқаны туралы тұспалдар жасалып, бүкіл әлемге қауіп төндіретін мемлекет ретінде бейнесі қалыптасты (3, 22, 30, 47, 81, 99, 123, 171). Түрік халқының КСРО туралы айқын түсінігі болмағандықтан, ол құбыжық ретінде көрсетілді, дегенмен ол ешқашан ашық мәтінмен айтылмайды (35, 38). Кеңес Одағын еске түсіру қажет болған жағдайда оның орнына мақалаларда Болгария аталған (96). Шынайы позицияның жасырылуы шетелдік сарапшылардың да Түркияның Кореяға әскер жіберу туралы шешімі ешбір

жағдайда КСРО-ға қарсы әрекет ретінде қарастырылмайды деген сенімге әкелді (87).

Мына жайтқа назар аудару қажет. Жоғарыда келтірілген мысалдарды Түркияның сыртқы саясатының көрінісі немесе түрік баспасөзінің кәсіби емес, ақпаратты асыра сілтеп, бұрмалауға бейім екендігінің дәлелі ретінде қарастыру дұрыс болмас еді. Егер сол кезеңдегі еуропалық және америкалық баспасөзді қарап шықсақ, Кеңес Одағына қатысты одан да қатаң шабуылдарды кездестіруіміз мүмкін. Батыс әлеміндегі сол кездегі атмосфера түрік баспасөзінің деректерінде көрініс таппай қоймады. «Хүрриет» газеті сілтеме жасаған немесе батыс ақпарат агенттіктерінен алынған белгісіз суасты қайықтары туралы ұқсас хабарларды сол кездегі барлық әлемдік басылымдардан кездестіруге болады. Мысалы, жапон баспасөзінен мына цитата: «Күн сайын дерлік пайда болатын белгісіз кемелер мен суасты қайықтары мұқият бақылауда» (88), оларды сондай-ақ Жерорта теңізінде (145), Афинада (153), Оттавада (88) да байқаған. Тіпті Лондондағы АФР ақпарат агенттігі былай деп хабарлады: «Батыстың теңіз ведомстволарының уәкілетті тұлғалары ақыры осы белгісіз кемелер мен суасты қайықтарының кімге тиесілі екендігін анықтады. Бұл нысандар КСРО-ға тиесілі екендігі анықталды». Сонымен қатар, әлемдік баспасөз беттерінде белгісіз жарылыстар (11), саботаж әрекеттері (52, 53, 66, 90, 124) туралы хабарлар да пайда болды. Ұлыбританияда бұл жағдай тіпті қауымдар палатасында талқыланды (103). «Бельгияда саботаж әрекеттері әр 2 сағат сайын болып жатыр» (82). «Хүрриет» те белгісіз жарылыстарға қатысты оқиғаларды жариялауға тырысуда артта қалмады (29, 57, 65, 73, 114, 121, 151, 158, 180).

Айта кету керек, коммунистердің тұтқындалуы тек Түркияда ғана емес, басқа елдерде де орын алды. АҚШ-тың

барлық аумағында жүрген «қызыл тыңшылармен» (23, 37, 51, 140) күресу үшін «ең қатаң шаралар» қабылданатын болады (164), ал «Трумэн жас американдықтарды коммунизмге қарсы күресуге шақырады» (28) деп АҚШ-тың бұқаралық ақпарат құралдары атап өтті. Мұнда айта кететін жайт, сол кезеңдегі Америка қоғамы «Джо Маккарти доктринасы» немесе «Маккартизм» деп аталатын үрей кезеңін бастан өткеріп жатты. Американ халқы Трумэн үкіметіне коммунистердің еніп кеткеніне сеніп, ал Маккартидің қолында КГБ-ға жұмыс істейді деген 205 сыртқы істер министрлігі қызметкерлерінің тізімі бар дегенге сенген. Түрік БАҚ-тарында осы жағдай туралы таратылған хабарлар ұқсас сипатқа ие: «Коммунистердің саны шенеуніктер арасында күрт өсті, олардың саны соншалықты көп, тіпті сыртқы істер ведомствосының барлық қызметкерлері КСРО-ның тыңшылары деп ойлай бастағандар да бар» және мақаланың жалғасында: «ФБР мұқият жүргізілген жұмыс барысында кеңестік тыңшыларды түбегейлі жойды, олардың көпшілігі физикалық тұрғыдан жойылды» (45).

Сол кезеңде Америкада коммунистерді анду байқалды, басқаша айтқанда, сол дәуірдің бір жазушысының сөзімен айтқанда*, 1950-шы жылдардағы Америкада «мыстандарды аулау» орын алды. Бұл қозғалыс барған сайын күшейіп, «қызыл аңшылардың» қатарына Джо Маккартиден басқа Луи Джонсон, кейінірек сыртқы істер ведомствосының басшысы болған Джон Фостер Даллес, Дин Раск және Пол Ницце қосылды. Маккартишілдер тек Коммунистік партияның жетекшілері мен мүшелерімен шектелмей, террор мен қуғын-сүргін қоғамның барлық салаларына: ғылымға, өнерге, киноиндустрияға таралды. Розенбергтердің ісі сол дәуірдің – 1950-шы жылдардағы Американың жемісі. Шарло да аянышты тағдырға ұшырады. Сол уақыттағы Америкада

адамдардан коммунист емес екенін растайтын қолтаңбалар жиналып, соны растау үшін оларды ант беруге мәжбүрледі. Барлық азаматтар бір-біріне күдікпен қарай бастады, көршілерін коммунисттермен күдікті байланысы бар деп айыптаған арыз-шағымдар кеңінен тарады.

Тағы да «Хүрриет» газетіне оралатын болсақ, сол кезеңдегі Мендерес пен Көпрүлү үкіметіндегі ықпалды саясаткерлер бір ауыздан сыртқы саясаттың негізінде АҚШ-пен берік әрі достық қарым-қатынастар жату керек деп мәлімдеді (20, 135, 165). Америкалық серіктестердің айтуынша: «Түркия күмәнсіз үлкен батылдықыпен нық тұрып, кеңестік империализмге орасан зор қарсылық көрсетуде» (5). Алайда, бұл қарым-қатынастағы мәселе көрсетілген көмекке байланысты болды. Маршалл жоспары аясында жүзеге асырылатын көмектің көлемі еуропалық елдерге берілетін көмекпен салыстырғанда жеткіліксіз деп үнемі сынға алынды. «Бүгінде бізбасқада мемлекеттер сияқтыөмірдің барлық салаларында АҚШ-тың көмегіне мұқтажбыз, алайда бұл көмектің көлемі бөлінетіндей етіп ұйымдастырылғандықтан, біз оны толық көлемде пайдалана алмаймыз» (181). «Әлемді Маршалл жоспары қамтыған жағдайда Грекиядан бастап барлық елдер ақ нан жеп жатқанда, Түркияда әлі де қара нан жеп отыр» (42).

Бұл әділетсіздік «біздің әлемдік тәртіптегі орнымыздың маңыздылығына қарамастан» (181) Америка үшін өз маңыздылығымызды дұрыс көрсете алмағанымызбен байланысты болып отыр. Бұл – басшылықтың кінәсі, оның қабілетсіздігі. Сонымен қатар, ол (басшылық) бірдеңе сұрауға да қауқарсыз. «Көп нәрсені талап еткен Грекия үкіметі өз мақсатына жетті. Ал біз өзіміздің енжар саясатымызбен ештеңе талап ете алмай, көптеген жылдар бойы коммунизмге қарсы күресетін миллиондаған әскерлермен бірге Еуропа

мен Таяу Шығысты күзетіп келдік, сондықтан біздің экономикамыз кері кетті. Ал өзінің маңызды ролін көрсету үшін ештеңе істемеген, өз дауысын естіртуге тырыспаған Түркия не талап ете алады?» (42).

Газет беттерінде таратылатын хабарламаларда бүкіл әлемге ақша таратып жатқан Американың бейнесі жасалып, Америка, ең алдымен, құнды қаржылық қолдаумен теңестірілді. Алайда, бұл көмектің себептері мен шынайы астарын сол күйі ешкім зерттемеді. Мысалы, Әскерітеңіз флоты кемелерінің Босфор бұғазының суларына келуі туралы хабардың астында америкалық кемелер доллар банкноттарының бумалары түрінде карикатуралық түрде бейнеленген. Карикатураның астындағы жазу: «Қонақтарымыз келді» (117).

Түркия үшін өз қорғаныс қабілетін қамтамасыз ету мәселесінде негізгі мәселелердің бірі – қару-жараққа кететін үлкен шығындар мен көрсетілетін көмектің жеткіліксіздігі. Бүкіл әлем сияқты, Түркия да елеулі қауіптерге тап болды және Кореяның мысалынан көріп отырғанымыздай, «қорғалмаған» елдер сыртқы шабуылдарға оңай ұшырайды. Сондықтан «қорғаныс» мәселесі (9) үкімет үшін басты маңызға ие болды. Үкіметтің пікірінше, Түркия барлық әлем елдері Америка басшылығымен бірігіп, КСРО-дан келген қызыл қауіпті жеңгенде ғана қауіпсіз бола алады (144, 168). Бұл мәселені шешудің жолы – Түркияның батыстық әскери альянстың мүшесі болуы. Осы себепті Кореядағы соғыс Түркия үшін өзін көрсетуге мүмкіндік ретінде қарастырылды және Түркия өз әскерін Кореяға жіберу туралы шешімді алғашқылардың бірі болып қабылдады. Осыдан кейін жетекші саясаткерлердің Түркияның жақын арада НАТО-ға қабылданатыны туралы сөздері жиі естіле бастады (111, 122, 131, 160, 166). «Батыстың ең күшті әскері – түрік әскері»

(172). Осылайша, егер Түркия НАТО-ның мүшесі ретінде кеңестік әскери агрессияға ұшыраса, бірлескен күш-жігердің арқасында коммунизмді жеңуге болар еді. Америкаға сапармен барған Селим Сарпердің айтуынша: «Егер Түркия Атлант пактіне қабылданса, одақ 2 миллиондық әскерге ие болады» (172). Көп ұзамай Түркияның НАТО-ға кіруге ресми өтініші ұсынылды. «Біздің өтінішіміз қазір Вашингтонда қаралуда, бірақ Анкара Түркияның Солтүстік Атлантикалық альянсқа кіруін орындалған факт деп санайды».

Түркияның Солтүстік Атлантикалық Одаққа мүше болуын жеделдету мақсатында түрік саясаткерлері Кореяда болып жатқан оқиғаларға Түркияның бей-жай қарай алмайтынын бірнеше рет атап өтті. Олар Түркияның БҰҰ-ға мүше басқа елдер сияқты Кореяға әскери жасақ жіберу туралы батыл шешімі НАТО-ға мүше елдер тарапынан міндетті түрде қолдау табады деп үміттенді.

Алайда 15 қыркүйекте Түркияның НАТО-ға қабылданбайтыны жарияланды (185). Седат Симави бұл шешімді «Крест жорықтарының сарқыншақтары, әлемді христиандық және мұсылмандық деп бөлудің жалғасы» деп байланыстырды (186). «Бізге өгей бала сияқты қарайды, және мұның бәрі біздің дінімізге байланысты» (186), «бұл – қарым-қатынастардың үзілгені», - деп жалғастырды Седат Симави. Дегенмен, қарым-қатынастар үзілген жоқ. Уақыт өте келе Түркия мен Греция НАТО-ға қабылданды.

Жоғарыда келтірілген мысалдардан келесі қорытындылар жасауға болады. Ең алдымен, бұл мысалдардан көрініс тапқан жағдайды жай ғана БАҚ истериясы немесе соғыстан кейінгі қоғамдар арасындағы әдеттегі қатынастар ретінде сипаттауға болмайтынын атап өткен жөн. Мәселенің түбінде 1945 жылдан кейінгі Американың Еуропаға қатысты саясаты жатыр. 1945 жылдан кейін Еуропаның әлемдегі рөлі

біртіндеп әлсірей бастады, ал Америка керісінше, өзінің рөлін күшейте түсті. Әрине, осындай жағдайда Америка белгілі бір пайда табуға тырысты. Ең алдымен, Ялта келісімдеріне қол қойылғаннан кейін көп ұзамай, АҚШ-та Кеңес Одағының тым көп артықшылықтар алғанына деген сенім күрт өсті. Сондықтан АҚШ истеблишменті мен оның БАҚ-ы кеңестік күш-қуат пен одан келетін қауіп туралы тезисті тек америкалық халқына ғана емес, бізге де белсенді түрде таңып жатты.

Американың Еуропаға қатысты саясатының негізгі құралдары мыналардан тұрады. Ең алдымен, олардың басында Маршалл жоспары тұр. Еуропаға берілетін миллиардтаған доллар көлеміндегі көмекті негіздеу үшін америкалық халыққа коммунизмнің әлемге өз ықпалын таратып жатқан қауіпі туралы догма ұсынылды. Маршалл жоспары Еуропаға соғыстан кейін қалпына келуге көмектесу үшін жасалды, және сонымен бірге Еуропаның экономикасын Америкаға тәуелді етуді мақсат етті. Американдық қаржы капиталы белгілі бір дәрежеде Батыс Еуропаны толық бақылаудың нәтижесінде пайда болды. Маршалл жоспары американдық өнеркәсіптің экспансиясына ықпал етті. Осы шараның арқасында американдық экономика Еуропаның негізгі серіктесіне айналды, бұл сыртқы сауда көлемі бойынша да, америкалық инвестициялар саны бойынша да анық байқалды. «Хүрриет» газетінің бір мақаласында айтылғандай: «Еуропа енді америкалықтарға тиесілі» (56).

1945 жылдан кейінгі Американың Еуропаға қатысты саясатының екінші маңызды тармағы әскери альянстар болды. Егер Маршалл жоспары Еуропаның Америкаға экономикалық тәуелділігін қамтамасыз етуге бағытталған болса, НАТО әскери тәуелділікті қамтамасыз етуі тиіс еді. Маршалл жоспары экономикада қаншалықты өз рөлін атқарса, НАТО әскери салада да сондай рөл атқаруы керек

болды. Дегенмен, бір қызығы, Батыс Кеңес Одағының қауіптілігін тым әсірелеп көрсетіп жатқанда, керісінше, кеңестік мемлекет өз тарапынан абайсыз әрекеттерден аулақ болуға тырысты. Еуропадағы «мұзжарғыш» кезең деп аталатын сол уақытта коммунизмнен келетін қауіп туралы пікірлер күшейе түсті, ал коммунистер арасында бұл кезең Коминтерннің жабылуымен сипатталды. Дәл осы уақытта Кеңес Одағында елдің жағымды бейнесі қалыптаса бастады. Сталиннің қаһарлы бейнесімен салыстырғанда Хрущев өзін қарапайым, мейірімді адам ретінде көрсетуге тырысты.

Осы зерттеуден туындайтын тағы бір қорытынды Еуропадағы коммунистік партиялардың жағдайымен байланысты. Бұл зерттеу қарастырып отырған кезең Екінші дүниежүзілік соғыстан кейінгі уақытқа сәйкес келеді, онда қарсыласу қозғалысына коммунистердің қосқан үлесі зор болды және кейінірек олардың рөлі осы елдердің үкіметтерінде арта бастады, бірақ американдық қысымның әсерінен коммунистік партиялар біртіндеп Еуропаның саяси өмірінен ығыстырыла бастады. «1945 жылдан кейін Франция мен Италияда коммунистік партиялар үкіметте болғанына, марксистік партиялардың мықты позициясына қарамастан, оларға деген терең сенімсіздік сақталды».* КСРО-ның агрессор ретінде бейнесі қалыптасқан кезде коммунистік партияларды да ығыстыру басталды, ал Кореядағы соғыс бұл үдерісті одан әрі жеделдетті.

Қорытындылай келе, 1950-ші жылдардағы түрік-американ қарым-қатынастары кең бұқараның арасында Екінші дүниежүзілік соғыстан кейінгі АҚШ-тың еуропалық саясатының призмасы арқылы қабылданды деп айтуға болады.

1) 1950 жылдың 26 маусымы:

Шығарылымның басты жаңалығы: Корея соғысы басталды.

Кеңес ұшақтарымен қолдау тапқан коммунистік Кореяның әскері Оңтүстік Кореяға басып кіріп, елдің ішкі аймағына қарай сенімді түрде ілгерілеп барады. Оңтүстік Корея шұғыл түрде АҚШ-тан көмек сұрады.

2) 1950 жылдың 26 маусымы:

Кеше Қауіпсіздік Кеңесі Кореядағы келіссөз үдерісіне байланысты жиналыс өткізді.

3) 1950 жылдың 26 маусымы:

Әлемдік баспасөзден цитата: Кеңес порттарын қалай блокадаға алуға болады?

4) 1950 жылдың 26 маусымы:

Кеңес офицерлері чехословакиялық әскерде өз міндеттерін атқаратын болады. Осылайша, жақын арада Чехословакия әскері Қызыл Әскерге қосылады. Чехословакия мысалында қолданылатын бұл жүйе көп ұзамай Румыния, Болгария, Венгрия және Польшада да орнатылады.

5) 1950 жылдың 26 маусымы:

Америкалық сенатор Конналидің айтуынша, «Түркия, күмәнсіз, үлкен батылдықпен нық тұрып, кеңестік империализмге орасан зор қарсылық көрсетуде» және ол Түркияға әскери көмекті жалғастыруды талап етті.

6) 1950 жылдың 26 маусымы:

Қару-жарақ пен басқа да әскери көмекке толы 24 кеме Еуропа жағалауына жол тартты.

7) 1950 жылдың 26 маусымы:

(Лондон) – Румынияда тазалау жұмыстары жүргізілуде. Румыния коммунистік партиясының бас хатшысы партияның 1/5 бөлігінде тазарту жұмыстарын жүргізетінін мәлімдеді.

8) 1950 жылдың 26 маусымы:

Түркияға теледидар келеді. АҚШ-тың сыртқы саясат ведомствосы теледидарды насихат мақсатында пайдалану туралы шешім қабылдады. Тікелей америкалықтар өндіретін бағдарламалардың тақырыбы – демократия мәселелері.

9) 1950 жылдың 27 маусымы:

Карикатура: Қолында қылышы бар қызыл киім киген мұртты адам мұрнынан бу шығып, шабуылға көшуде. Айналасында снарядтар, үлкен бомбалар, зымырандар жарылып жатыр. Қарапайым киімдегі қиғаш көзді екі адам беттерінде қорқыныш белгілері бар, қашуға тырысып жатыр.

- Не үшін шабуылдап жатыр?

- Себебі олар кішкентай және қорғансыз.

10) 1950 жылдың 27 маусымы:

(Берлин) – Батыс әлемі қарсы шабуылға, суық соғысқа көшуде. Коммунистік партияны Антикоммунист басқарып жатыр. Кәрі неміс коммунисті құрған бұл партия Сталин мен оның жақтастарына қарсы күресетін болады. Партия Батыс Германия коммунистік партиясынан бөлініп шыққан бөлінушілер тарапынан құрылған. Өткен аптада осындай жағдай Италияда да байқалды. Коммунистік партияларда бөлінушілік жағдайлары жиі байқалып, өз партиясын құру үшін бөлініп шыққандар саны артып келеді, оларға қосылуға ниет білдіргендер де көбейіп жатыр.

11) 1950 жылдың 27 маусымы:

Лондонда жарылыс болды.

12) 1950 жылдың 27 маусымы:

Жас неміс коммунистері полициямен қақтығыстарда байқалды.

13) 1950 жылдың 28 маусымы:

Кореяның әскерінің басшылығына американдық қолбасшы тағайындалды.

14) 1950 жылдың 28 маусымы:

Газет беттерінде жарияланған «Улус» газетіндегі қауесеттерге сәйкес, 14 мамырдағы сайлаудан кейін Исмет Инөнүге генералдардың: «сізде қандай да бір нұсқаулар бар ма?» деген сұрағымен барғаны туралы ақпарат таралды.

15) 1950 жылдың 29 маусымы:

Түркияның Америкадағы таныстырылу әрекеттері...

16) 1950 жылдың 29 маусымы:

Біз тағы 4 миллион доллар көлемінде несие алдық. Екінші жағынан, Португалия Америкадан қозғалтқыштар мен турбиналар сатып алу үшін 5 мың доллар алды.

17) 1950 жылдың 29 маусымы:

(Lake Success) – Қауіпсіздік Кеңесі таңертең аса маңызды шешім қабылдады. Осы шешімге сәйкес, агрессияға ұшыраған Оңтүстік Кореяға әскери көмек көрсетіледі. Әскери көмек көрсету туралы ұсынысты Америка жасады, оны Англия, Франция, Норвегия және Куба қолдады.

18) 1950 жылдың 30 маусымы:

Макартур Кореяда.

19) 1950 жылдың 30 маусымы:

(Лондон) – Егер Югославияға кеңестік сателлиттер шабуыл жасаса ше? Югославия қарсы тұрып, өз құқықтарын таптауға жол бермейді. Солтүстік Кореяның Оңтүстікке әскермен басып кіруі басталғаннан бері Югославияда осындай хабарламалар жиі шыға бастады. Олардың пайда болуының негізгі себептерінің бірі – Оңтүстік Кореядан кейін Югославияның кезегі келетініне сенімділік. Кеңес

Одағының тікелей қатысуымен Югославияға әскери басып кіру басталуы мүмкін деген пікірге Югославия Батыс елдерін белсенді түрде сендіре бастады.

20) 1950 жылдың 1 шілдесі:

Түркия Корея мәселесіне қатысты қажет болған барлық шараларды орындайды. Бұл туралы Түркияның сыртқы істер министрі Фуат Көпрүлү түрік парламенті мінберінен мәлімдеді. Біздің Америкамен қарым-қатынасымызды өте берік және сенімді деп атауға болады...

21) 1950 жылдың 1 шілдесі:

Істамбұл да көрменің ашылуы. Суретте «Маршалл жоспары» жазуының екі жағында екі жарты ай бейнеленген...

22) 1950 жылдың 1 шілдесі:

Егер ертең соғыс басталса... АҚШ-тың қорғаныс министрі: Егер Сталин білгісі келсе, мен оған мынадай жауап бере аламын: егер бүгін сағат төртте оның бұйрығымен шабуыл жасалса, онда сағат бесте ол бүкіл Америкамен соғысатынын түсінетін болады».

23) 1950 жылдың 1 шілдесі:

(Вашингтон) – атом саласындағы деректерді зерттейтін агент өз кінәсін мойындады.

24) 1950 жылғы 1 шілде:

Бехидже Боран мен Ниязи Беркес ақталды.

25) 1950 жылғы 2 шілде:

Тақырып: ТҮРКИЯДАН АМЕРИКАҒА КӨМЕК

«Түркиядан Америкаға көмек» – жақсы естілетін тіркес. Америка бізден Корея мәселесі бойынша көмек сұрады. Біз, өз кезегімізде, БҰҰ-ның мүшесі болғандықтан, міндетті түрде көмек көрсетуіміз керек. Екінші жағынан, Маршалл жоспары аясында біз алатын көмек бізді қажетті қолдау

көрсетуге міндеттейді. Маршалл жоспарының аясында бізге көрсетілетін көмекке сәйкес қолдау көрсетілетіні сөзсіз. Францияға көрсетілетін көмек бізге көрсетілген көмекпен салыстыруға келмейді. Біздің білгіміз келетіні тек бір ақ нәрсе – көмек қалай көрсетіледі? Әрине, Түркиядан сұралатын көмек таза символикалық сипатта. Себебі біздің әскерімізді әлемнің екінші бұрышына жіберу туралы әңгіме болуы мүмкін емес. Бұл жыл Түркияның фармацевтика саласы мен темекі өндірушілері үшін табысты болды, сондықтан біз де корейлық достарымыздың біздің жетістіктеріміздің жемісін көргенін қалаймыз. Түркия көмектен бас тартпайды, бірақ бұл көмек Швеция мен Египет үкіметтеріне көрсетілетін көмекпен салыстырылмауы керек. Әлемнің кез келген жерінде от тұтанса, Түркияның борышы оны сөндіруге қатысу болып табылады. Біздің ойымызша, Кореяға берілетін көмек арасында әскери контингентті жіберу туралы ой келмеуі мүмкін. Жаңа тарихымызда осындай көптеген мысалдар бар. Галиполи мен Ямчеде көп түріктің қаны төгілді. Біз Кореяда бізден өзін-өзі құрбан етуді талап етпейді деп үміттенеміз. Соңында, егер Қауіпсіздік Кеңесі орынды деп тапса, біз еріктілерді қайта жинаймыз. Шығыс Азияда орналасқан Кореяның Түркия үшін өте алыс емес екенін ұмытпаған жөн шығар.

Хүрриет

26) 1950 жылдың 2 шілдесі:

Еуропада Маршалл жоспары бойынша алынып жатқан көмектен не көрдім: біздің әріптесіміз Хикмет Бил Түркиямен салыстырғанда Маршалл жоспары аясында шексіз көмек алып жатқан Еуропаға барған үш айлық сапарынан оралды. Американың бұрын-соңды болмаған көмегіне қарамастан, бүкіл Еуропада ереуілдер мен демонстрациялар байқалады.

Еуропадағы тынышсыздық пен кедейлікті Хикмет Биланың қаламы суреттейді.

27) 1950 жылдың 2 шілдесі:

Бүгінгі Хүрриет газеті 132 750 данамен шығарылды.

28) 1950 жылдың 2 шілдесі:

(Valley Forge) (AP) – Трумэн америкалықтарды коммунизмге қарсы күресуге шақырды. Президент халықаралық скауттар лагеріне жиналған жастарды бейбітшілік пен бостандық үшін коммунизмге қарсы күрескендей күресуге шақырды. Президент 48 мың жасөспірімнің алдында сөз сөйледі.

29) 1950 жылдың 2 шілдесі:

Вашингтон (AA-AFP) – Сценарист Конгресті қорлағаны үшін сотталды. Голливуд сценаристерінің бірі Самуэль Орниц Конгреске тіл тигізгені үшін бір жылға бас бостандығынан айырылып, оған мың доллар көлемінде айыппұл төлеуге үкім шығарылды. Өткен жылы Конгресс комиссиясы қастандықты тергеу кезінде Орництен Америка Коммунистік партиясы туралы не ойлайтынын сұрағанда, ол жауап беруден бас тартқан. Орниц осылай әрекет еткен киноиндустрияның он қызметкерінің бірі.

30) 1950 жылдың 2 шілдесі:

Американдық армия – Кеңес Одағы толыққанды әскери іс-қимылдарды бастайтын жағдайға әрдайым дайын.

31) 1950 жылдың 3 шілдесі:

БҰҰ Бас хатшысы М.Трюгвенің үкіметке жіберген жеделхатынан:

«Егер сіздің үкіметіңіз қысқа мерзімде көмек көрсететін болса, осы көмектің сипатын хабарлауыңызды сұраймын».

Жауап: Түркия Республикасы үкіметі БҰҰ-ның шарттарынан туындайтын міндеттемелерге адал болып

қалады. Осыған байланысты Түркия Республикасы үкіметі Қауіпсіздік Кеңесі қабылдаған шешімге сәйкес Қауіпсіздік Кеңесімен келіссөздерге және нақты әрекеттерге бірден дайын болады.

Профессор Фуат Көпрүлү
Сыртқы істер министрі

32) 1950 жылдың 4 шілдесі:

(Бағдад) (Нафен) – Ирак парламентінің бір депутаты парламентте сөйлеген сөзінде жоғарғы эшелондағы дипломатиялық қызметкерлердің жоғарғы эшелонының кеңестік барлаушылармен ынтымақтастығы туралы айтты.

33) 1950 жылдың 5 шілдесі:

Азиядағы «қызылдардың» жаңа мақсаты – Тибет.

34) 1950 жылдың 6 шілдесі:

Иранның Тудех коммунистік партиясы өз қызметін барған сайын күшейтуде.

35) 1950 жылдың 7 шілдесі:

Темір перденің ар жағында орналасқан мұсылмандар қарсылық көрсетуге тырысты. Кеңес әскерлері бұл әрекетті басып тастап, қарсылық ошақтарындағы ауылдарды өртке орады.

36) 1950 жылдың 8 шілдесі:

Анкарада түрік-американдық қауымдастық ашу жоспарлануда.

37) 1950 жылдың 8 шілдесі:

Америкада КСРО-ға атомдық зерттеулер туралы ақпарат берді деген айыппен тағы бір адам ұсталды.

38) 1950 жылдың 8 шілдесі:

Одақтастардың болуы Кеңес Одағын ойлануға мәжбүр

етеді. Ерте ме, кеш пе, Польша мен Чехословакияда халықтық толқулар басталады.

39) 1950 жылдың 9 шілдесі:

Қытай коммунистері Назым Хикметті қорғауға шығады. Сан-Франциско (АР) – 25 қытай ақыны Назым Хикметке қатысты түрік үкіметінің әрекетіне наразылықтарын білдірді. Олардың айтуынша, түрік үкіметі құлатылатын болады.

40) 1950 жылдың 9 шілдесі:

Заң факультетінің студенті коммунизм идеяларын насихаттағаны үшін қамауға алынды.

41) 1950 жылдың 9 шілдесі:

Маршалл жоспарының көмегін алып отырған Еуропадан Хикмет Бил хабарлайды: Бір жағынан Американың қорғауына жүгініп, демократияға сүйіспеншілікпен қарайтын, екінші жағынан ереуілдер мен саботаж акциялары арқылы коммунизмге симпатия білдіретін – міне, осы «Маршалдық» Еуропа.

42) 1950 жылдың 10 шілдесі:

Маршалл жоспарының көмегін алып отырған Еуропадан: Грецияға Маршалл жоспары аясында көрсетіліп жатқан көмек...

Пирейден Афинаға баратын жолдың екі жағында да Американың тауарлары жиналған. Ішкі қақтығыстардан әлі құтыла қоймаған Грекия Маршалл жоспарына қатысы бар жағдайларда ақ нан жеп отыр, ал Түркия әлі күнге дейін қара нанға қанағат етеді. Көп нәрсені талап еткен Грекия үкіметі қалағанына қол жеткізді. Біз болса, енжар саясатымызбен ештеңе талап ете алмай, көптеген жылдар бойы коммунизмге қарсы күресу үшін көп миллиондық әскерлермен бірге Еуропа мен Таяу Шығыстың күзетшісі болдық, сондықтан біздің

экономикамыз кері кетті. Түркия өз рөлінің маңыздылығын көрсету үшін ештеңе істемей, өз даусын естіту үшін ешқандай әрекет жасамаса, не талап ете алады?

43) 1950 жылдың 11 шілдесі:

Тағы бір коммунист, дәлірек айтсақ, оған пародия жасаған адам босатылды.

44) 1950 жылдың 11 шілдесі:

Англияда сабынды карточка бойынша сату тоқтатылады.

45) 1950 жылдың 13 шілдесі:

“Ньюсуик” газетінің цитатасы: «Американың тыңшылықпен күресі... Ялтада президент Рузвельт ауыр науқас Сталиннің кейбір талаптарына көнуге мәжбүр болғанға дейін, Кеңес Одағы өз құпия мақсаттарын айлакерлікпен жасырып келді. Бір мезгілде құпия агенттер болып табылатын Коммунистік партияның мүшелерітіпті Рузвельтке де жетті. 1942 жылдан кейін КСРО делегациялары эшелонмен Америкаға келе бастады. 1946 жылы Эдвард Гувер коммунистік тыңшыларды нацистік тыңшылармен салыстырғанда ең үлкен қауіп деп санады. Америка бұл ойды бірнеше жария мәлімдемелермен, бірнеше қамаулармен қабылдады. Үкімет мүшелері арасындағы коммунистердің саны күрт өсті, тіпті көпшілігі сыртқы саясат ведомствосының барлық қызметкерлері КСРО-ға жұмыс істейтін тыңшылар деп ойлай бастады. 1948 жылы Галаңд Косенкин оқиғасы болды. Одан кейінгі оқиға – бұрын коммунистерге жұмыс істеген мемлекеттік қызметкер Элизабет Бентлидің көпшілік алдында сөйлеген сөзі назар аударарлық жайт болды. Айыпталушылар арасында соғыс кезінде маңызды тапсырмаларды орындағандар да болды. Бентлидің айтқан сөзі бұрын “Таймс” журналында мақалаларды шығаруға

жауапты редактор болған Витакер Чонберстіңсөзі не туралы екенін түсіну үшін жеткілікті болды. Алайда, негізгі соққы коммунистердің басшыларына тиді. Коммунистік жетекшілер елде төңкеріс дайындағаны үшін сотталды. Америкаға жағдайдың мәнін түсіну үшін көп уақыт қажет еді. Бұл КСРО тыңшылары өте маңызды ақпараттарды ала бастағаннан кейін болды. Алайда, бұған қарамастан, ФБР мұқият жүргізілген жұмыс нәтижесінде кеңестік тыңшыларды жойып, олардың көбісін өлтірді».

46) 1950 жылдың 14 шілдесі:

Марсель Маршалл жоспары аясында көрсетілген көмектің арқасында қайтадан салынуда.

47) 1950 жылдың 18 шілдесі:

Канада КСРО тарапынан болуы мүмкін шабуылға тойтарыс беруге дайындалуда.

48) 1950 жылдың 18 шілдесі:

Иран қалай қорғана алады?

49) 1950 жылдың 19 шілдесі:

Польша Кеңес Одағының басқаруына өтті.

50) 1950 жылдың 19 шілдесі:

Түркия Ұлттық Лигасының делегаты Мукеррем Ташчиоғлудың мәлімдемесі: Парижде оқып жүрген барлық студенттердің 60%-ы коммунистер.

51) Америкада атом саласындағы деректерді зерттейтін тыңшы ұсталды. Суретте шектен тыс ашуланған халық... Инженер Джулиус Розенберг ФБР қызметкерлерімен қолға түсіп, оған атом саласындағы зерттеулер туралы ақпарат жинайтын тыңшылық желіге адамдарды тарту айыбы тағылуда.

52) 1950 жылдың 19 шілдесі:

Сателлит мемлекеттерде тыңшылық пен саботаж әрекеттері.

53) 1950 жылдың 19 шілдесі:

Ағылшын әскери кемесіндегі саботаж (АР) – Бүгін ағылшын әскери кемелерінде орын алған үш саботаж жағдайы туралы ресми мәлімдеме жасалды. Бұл әрекеттер коммунистердің ұйымдастырған іс-әрекеттері деген болжам жасалуда.

54) 1950 жылдың 20 шілдесі:

Бүгінгі заңнамалық актілер біздің шетелдегі абитуриенттерімізді бақылауды қамтамасыз ету үшін жеткіліксіз.

55) 1950 жылдың 20 шілдесі:

«Маршаллдық» Еуропадан: Италия көп нәрсе алды, ал біз – аз. Италия Американың көңілдесі, ал Түркия заңды әйелі сияқты. Әйелі күйеуін оңай тастамайды, ал көңілдес әрқашанда тартымды.

56) 1950 жылдың 22 шілдесі:

«Маршаллдық» Еуропадан: Еуропа енді американдық болды.

57) 1950 жылдың 22 шілдесі:

Америкада тыңшылық жасады деп айыпталған Голд, өлім жазасына кесілуі мүмкін.

58) 1950 жылдың 23 шілдесі:

Түркияға әскери көмек көрсету миссиясының басшысы генерал Хорас Макбридж: «Әлемде саясаттың әскерге ең аз әсер ететін елді кездестіру мүмкін емес. Саясаттың әскерге араласпауы өте маңызды. Түркияда әскерилер сайлау процесіне қатыспайды және әскерде дауыс беру құқығының болмауына байланысты ешқандай наразылық жоқ».

59) Сталин Түркияда жеңіле ме?

60) 1950 жылдың 23 шілдесі:

Ақын Назым Хикметке рақымшылық жасалуына байланысты жас ұлтшылдар көңілсіздікке ұшырады. Ертең жексенбіде наразылық митингісін өткізу жоспарлануда. Бұл митингке халықтың жаппай қатысуы күтілуде.

61) 1950 жылдың 23 шілдесі:

Ағылшын суасты қайығында саботаж әрекеті.

62) 1950 жылдың 24 шілдесі:

Коммунизмді қарғайтын манифестациялар.

63) 1950 жылдың 24 шілдесі:

(Берлин) – Қызылдардың жаңа тактикасы... Олар пойыз жолаушыларын әдемі қыздардың көмегімен алдауға тырысады.

64) Басты жаңалық: Мәрмәр теңізінде суасты қайығы байқалды. Бірнеше рет теңіз бетіне көтеріліп, кейін кенеттен жоғалып кеткен қайықты ұстау үшін әскери флоттың құралдары жұмылдырылды. Ресми билік бұл мәселе бойынша түсініктеме бермейді.

(Измит) – Сенімді дереккөздерге сәйкес, шетелдік суасты қайығы сағат 14 шамасында Дарыджа мен Ялова арасындағы Мәрмәр теңізінде байқалған.

65) 1950 жылдың 25 шілдесі:

Америкада тыңшылықпен күрес күшейіп келеді. (Вашингтон АР) – Труман халықты шпиондық, саботаж және басқа да зиянды әрекеттерге қарсы күресте ФБР-мен ынтымақтастыққа шақырды.

66) 1950 жылдың 25 шілдесі:

Англиядағы ең соңғы саботаж жағдайлары.

67) 1950 жылдың 26 шілдесі:

Біз қарулы күштерімізді Кореяға жібереміз. Кеше Анкарада Баярдың төрағалығымен өткен Министрлер кеңесінің отырысында БҰҰ-ның бұйрығына сәйкес 4500 әскери қызметкерден тұратын әскери контингентті жіберу туралы шешім қабылданды.

БҰҰ Бас хатшысы Тругве Лиге жолданған телеграмма:

«Түркия үкіметі БҰҰ-ға мүшелік міндеттемелерін және Қауіпсіздік Кеңесінің шешімдерін орындау борышы деп санап, 1950 жылғы 15 шілдеде сіздің Кореяға әскери көмек көрсету туралы телеграммаңызды мұқият қарады. Бүгінгі әлемдік тәртіпті ескере отырып, Түркия Республикасы үкіметі бейбітшілікті орнату үшін 4500 әскери қызметкерден тұратын әскери контингентті Кореяға жіберу туралы шешім қабылдады».

Профессор Фуат Копрюлю
Сыртқы істер министрі

68) 1950 жылдың 26 шілдесі:

Америкалық сенаторлар Анкарада келіссөздер жүргізді. Мырза Каин Кореяға әскери контингент жіберу туралы шешім қабылдауы арқылы Түркия бүкіл әлемде өзінің беделін көтеретінін айтты: «Америка оған көмектескендерге көмектеседі. Кореядағы соғыс – тек АҚШ-ты ғана қамтитын соғыс емес, бұл – Біріккен Ұлттар Ұйымының соғысы».

69) 1950 жылдың 26 шілдесі:

Белгісіз суасты қайығы. Измит бұғазындағы теңіз тасымалы тоқтатылды. Суасты қайығы байқалған жерде 3 торпеда табылды. Бұрын хабарланғандай, Мәрмәр теңізінде Ялова мен Дарыджа арасындағы белгісіз суасты қайығын ұстау үшін Голджук маңындағы елдің әскери-теңіз күштері жұмылдырылды. Кеше күндізден бүгінгі түннің кешіне дейін

бұл аймақта суасты қайығын іздеу жұмыстары жүргізілгеніне қарамастан, суасты қайығы табылмады. Суасты қайығы байқалған жерде 3 торпеда табылды. Тергеу жұмыстары жалғасуда.

70) 1950 жылдың 26 шілдесі:

«МӘСКЕУ ЖІБЕРГЕН ШАҒАЛА...» Тақырыпша: ...Чекмедже Гөлі жағасында біздің аңшыларымыз ұстап алды... Құстың аяғында «Мәскеу-169010-Е» жазуы бар сақина табылды, бұл жоғарыдағы фотосуреттерде құстың Мәскеуден шығарылғанын көрсетеді. Мәскеу теңіз жағасында орналаспағандықтан, құс Чекмедже Гөлі аймағында қалай пайда болды деген сұрақ туындайды. Сақина біздің оқырмандардың бірі жіберген хат арқылы келіп, қазір газетіміздің баспасында сақталуда».

71) 1950 жылдың 26 шілдесі:

Қағаз дағдарысы. Ағылшын газеттерінің беттер саны төртке дейін азайды.

72) 1950 жылдың 26 шілдесі:

Солтүстік Атлантикалық альянс КСРО тарапынан болуы мүмкін әскери агрессияға қатысты әрдайым қырағы болады. Түркия, Греция және Иран әлі де КСРО-ның қысымында.

73) 1950 жылдың 26 шілдесі:

Англия мен АҚШ-та тыңшылыққа қарсы күрес басталды. Саботаж әрекеттерінің алдын алу үшін қажетті шаралар қабылдануда. Екі елде де соңғы уақытта жергілікті саботаж әрекеттеріне ерекше мән беріліп, бұл өз кезегінде жылдам қарулануға алып келді.

74) 1950 жылдың 27 шілдесі:

Кореяға бронетанк бригадасы жіберіледі.

75) 1950 жылдың 27 шілдесі:

Тақырып: Біз – НАТО-ға мүше емес елміз, сондықтан Маршалл жоспары аясында ең аз көмек алатын елміз, ал бізден адам көмегін көрсету талап етіледі. Демократтар партиясы бұл мәселеде келісімін білдіруде. Неге біз жалғыз қалдық? Неге біз, Қауіпсіздік Кеңесінің шешіміне сәйкес, 4500 әскери қызметкерден тұратын әскери контингентті жіберіп жатырмыз, ал НАТО-ға мүше басқа елдер тілдерін жұтып қойғандай үндемей отыр.

Бәрінің шегі бар, батылдық пен ерлік те шексіз емес. Біз бұл жолы сол шектен асып кеткен сияқтымыз. Мұны демократтар партиясының біліксіздігіне немесе жай ғана сәтсіздікке жатқызуға бола ма, белгісіз.

Хүрриет

76) 1950 жылдың 27 шілдесі:

Оппозициялық Халықтық-республикалық партия (ХРП) Кореяға әскер жіберу туралы шешімді алдын ала талқылаусыз қабылдауды қолайсыз және қате қадам деп санайды.

77) Нихат Әрим: Елден әскер жіберу мәселесін парламентте талқылаусыз қабылдау – бұл елдің конституциясына қайшы әрекет.

78) 1950 жылдың 27 шілдесі:

Ұлттық Түрік Түлектер Федерациясы үкіметтің шешімін қуанышпен қабылдап, мәлімдемеде былай делінді: «Түрік жастары бұл мәселенің шешімін үмітпен күтіп, бұл шешімнің бейбітшілік үшін қабылданғанын түсінеді, өз кезегімізде біз – Түркия жастары бізге жүктелетін кез келген тапсырманы орындауға дайынбыз».

79) 1950 жылдың 27 шілдесі:

Біздің шешіміміз Вашингтонда да, Лондонда да үлкен қуанышпен қабылданды. Америкадан кейін Түркия – Біріккен Ұлттар Ұйымының құрамындағы алғашқы ел, өз әскери контингентін жіберу туралы шешім қабылдаған.

80) 1950 жылдың 27 шілдесі:

Белгісіз суасты қайығы Ялова-Чынарджық пен Текирдаа арасында байқалды. Суасты қайығын іздеу жұмыстарын әскери-теңіз флоты бөлімшелері мен әскери авиация ұшақтары бірлесіп жүргізді. Кеше кешке Текирдаа қаласының әкімшілігінен белгісіз суасты қайығы туралы телеграмма келіп түсті. Біздің жүргізген тергеу нәтижесінде Мармара аралы мен Текирдаа маңында желкенді кемеңің экипажы белгісіз теңіз кемесін байқағаны анықталды. Бұл кеме жақындаған кезде бірден жоғалып кеткен. Осыдан бұл нысан суасты қайығы екені анық. Желкенді қайық экипажы Текирдааға келгеннен кейін бұл оқиғаны жергілікті әкімшілікке дереу хабарлаған.

Измит (телефон арқылы) – Мәрмәр теңізінде байқалған суасты қайығы табылған жоқ. Суасты қайығы жасырынып үлгермей жатып торпеданы тастап кетті деп болжануда. Суасты қайығы табылған жерден табылған торпедалар КСРО-ға тиесілі.

Измит (телефон арқылы) – Соңғы минутта алынған мәліметтерге сәйкес, белгісіз суасты қайығы кешкі сағат 20:00-де Ялова мен Чынарджық маңында теңіз бетінде байқалған, содан кейін қайық кенеттен жасырынып кеткен. Кеше кештен бастап суасты қайығын іздеуге әскери-теңіз флотымен бірге әскери авиация ұшақтары да жұмылдырылды. Жоғары әскери шенділер бұл туралы пікір білдірмей отыр.

81) 1950 жылдың 27 шілдесі:

Батыста барлығы КСРО кез келген уақытта Германияға қарсы әскери шабуылға көшуі мүмкін деп алаңдаулы.

82) 1950 жылдың 27 шілдесі:

Бельгияда әр екі сағат сайын саботаж әрекеттері орын алуда. Темір жолдарда 30 бомба жарылып, соның салдарынан пойыздардың қозғалысы бұзылды.

83) 1950 жылдың 27 шілдесі:

Үндістандағы фарфор зауытына жергілікті үкіметке коммунистерге қарсы күресте көмек көрсету мақсатында, тиісті шешім қабылданғаннан кейін АҚШ үкіметі тарапынан әскери көмек көрсетілді.

84) 1950 жылдың 28 шілдесі:

1-беттегі карикатура. Корея деп жазылған арал бейнеленген. Аралда АҚШ туын бейнелейтін шляпа киген жас қыз отыр, қолында уд (музыкалық аспап). Қыз жылап отыр. Көкжиекте түрік туы бар әскери кеме көрінеді, кемеде алып мылтық ұстаған бірнеше түрік сарбазы:

- Мен корей жағалауында күтемін, сүйіктім, маған шұғыл түрде қажетсің.

85) 1950 жылдың 28 шілдесі:

Инёну: Қазірдің өзінде ықтимал басып кіру жағдайында Түркия қандай көмек көрсете алатыны туралы ойлану керек. Қызық, егер Кореяда соғыс басталса, БҰҰ мүше мемлекеттерінен тек мақұлдау талап ете ме? Мені дәл қазір осы мәселе алаңдатып отыр.

86) 1950 жылдың 28 шілдесі:

Ыстамбұл университетінің түлектері қауымдастығының ерекше құрам басшылығымен өткен жиналысында Францияда Назым Хикмет ісіне қатысты өткен соңғы коммунистік митинг

туралы пікір білдірілді. Жиналысқа қатысушылар митингте айтылған идеяларды жоққа шығарып, қауымдастықтың жабық отырысын өткізу және онда Түркияда әлі де басылып жатқан прокоммунистік журналдарға қарсы митингтер мен наразылықтар өткізу мәселелерін, сондай-ақ Францияда оқып жүрген және коммунистік идеялардың ықпалына түскен студенттер мәселесін қарауды ұсынды.

87) 1950 жылдың 28 шілдесі:

Түркияның Кореяға әскер жіберу туралы шешімі бойынша шетелдік бір беделді тұлға былай деді: «Түркияның қабылдаған бұл шешімін КСРО-ға қарсы шешім деп қарастыруға болмайды».

88) 1950 жылдың 28 шілдесі:

Жапония мен Канада маңында белгісіз суасты қайықтары мен әскери кемелер байқалды. (Токио) (АА-АҒР) – Күн сайын белгісіз әскери кемелер, суасты қайықтары және әскери ұшақтарды көруге болады. Халық алаңдаушылық сезіне бастады. Полиция аралдың үнемі теңіз жағынан күшті прожектор сәулесімен тексеріліп жатқанын хабарлады. Екінші жағынан Оттавадан алынған мәліметтерге сәйкес, балықшылардың белгісіз бір немесе екі суасты қайығының бар екендігі туралы мәлімдемелері, шамасы, сенімді болып көрінеді.

89) 1950 жылдың 28 шілдесі:

Артур Кестлер коммунизмнен бас тартты. Венгриядан шыққан жазушы-коммунист Артур Кестлер коммунизм идеологиясынан бас тартып, коммунистік жүйенің ішкі қыр-сырын жаза бастағаннан кейін ағылшын тактикасына ауысып, темір перденің арғы жағына батыс баспасөзін енгізу үшін ұйым құруға кірісті.

90) 1950 жылдың 28 шілдесі:

Сингапурда саботаж әрекеттері.

91) 1950 жылдың 29 шілдесі:

Шешім соғыстың емес, бейбітшіліктің пайдасына қабылданды.

92) 1950 жылдың 29 шілдесі:

Негізсіз қауесеттер... Біздің елде әскери контингент жіберу туралы шешім қабылданғаннан кейін халықтың банктерге жаппай ағылып жатқандығы және несие транштарының токтатылғандығы туралы қауесеттер шындыққа жанаспайды.

93) 1950 жылдың 29 шілдесі:

Ластанған суда балық аулағысы келетіндер де бар. Негізсіз қауесеттердің таралуы мен алтынды сатып алу жалғасуда, бұл оның қымбаттауына әкеліп соғуда.

94) 1950 жылдың 29 шілдесі:

Түрік Бейбітшілік үшін Күресушілер Одағы үкіметтің Кореяға әскери контингент жіберу туралы шешімін бағалай отырып, мәлімдеме таратты. Бұл мәлімдемеде мұндай қадам елдің ұлттық мүдделеріне қайшы келетіні айтылды. Прокуратура бұл мәлімдеменің дереу тәркіленуін және оны әзірлеушілерге қатысты заңды қудалауды бастау туралы нұсқау берді.

95) 1950 жылдың 30 шілдесі:

«Бейбітшілік сақшылары» атты басылымды ұйымдастырған төрт адам елдің ұлттық мүдделеріне зиян келтіргені және ұлттық қарсыласу рухын әлсіретуді көздегені үшін қамауға алынды. (Аднан Джемгиль, Бехидже Боран, адвокат Вахдеттин Барут, баспагер Кемаль Аныл) Екі айыпталушының (Аднан Джемгиль мен Бехидже Боранның)

үйлерінде табылған құжаттар тәркіленді. (...) Суретте Бехидже Боран бейнеленген. Шетелде тамыры бар басылым, оның баспагерлері өздерін еркін сезініп, мемлекеттік және ұлттық мүдделерге қайшы келетін әрекеттерді жүргізуде, сондықтан олар баспасөздің қырағы назарында.

96) 1950 жылдың 30 шілдесі:

Кеше түнде белгісіз суасты қайығы ұсталды. «Біз уәкілетті органдардан бұл ақпараттың дәлдігін растай алмадық...», - деген сөздерден басталады хабарлама, - «Дарыджа маңында су бетінде байқалып, кейін ұсталған суасты қайығы Болгария флотының меншігі екені анықталды. Измит флотының қолбасшылығы суасты қайығын ұстау туралы қандай да бір ақпарат берген жоқ.

97) 1950 жылдың 30 шілдесі:

Коммунизмге қарсы аяусыз күрес басталады. (Анкара) (телефон арқылы) – Үкімет ұлттық бірлікті әлсіретуді көздейтін кез келген әрекетке қарсы ең қатаң әдістермен күресуге ниетті екенін мәлімдеді. Біздің жаңа үкімет коммунистік арандатушылықтарға қарсы үлкен қырағылық танытып, коммунизмге қарсы аяусыз күреске көшуді жоспарлап отыр.

98) 1950 жылдың 30 шілдесі:

Фарук Нафизтің әскери контингентті жіберу туралы шешімі туралы: Біз басқалар шайқасқан кезде құр қарап отыруымыз керек пе, әлде құрбандыққа бару арқылы дұрыс шешім қабылдаймыз ба?

99) 1950 жылдың 30 шілдесі:

Сегіз жолдан тұратын тақырып: Кеңес Одағының әскери-теңіз күштері қаншалықты мықты? Кеңес Одағы адамзатты жоятын қаруды жасаумен айналысуда. КСРО бұл қаруды адамзатқа қарсы пайдаланудан еш тайынбайды.

100) 1950 жылдың 30 шілдесі:

Егер басып кіру жүзеге асса, АҚШ-тың көрсететін көмегі қандай болмақ? Англия мен Францияның халқы біздің елмен салыстырғанда көбірек, бірақ неге бұл елдер Кореяға аз контингент жібереді? Бұл талқыланып жатқан мәселе.

101) 1950 жылдың 30 шілдесі:

Бүгінгі «Хүрриет» газетінің шығарылымы 133750 данамен шықты.

102) 1950 жылдың 30 шілдесі:

Арам ниетті түрде таратылған қауесеттер... Ыстамбұлдың шығыс-жерорта теңізі жағалауындағы бағыт бойынша жүрген жолаушы пароходы белгісіз суасты қайығының шабуылына ұшырап, суға батып кетті деген хабарлар шындыққа жанаспайтын болып шықты. Кеше біздің газет редакциясы теңіз көлігі департаментінің өкілдерімен байланысқа шығып, бұл мәліметтерді толықтай жоққа шығарды.

103) 1950 жылдың 30 шілдесі:

Қауымдар палатасында саботаж.

104) 1950 жылдың 30 шілдесі:

Түн ортасында Мәрмәр теңізінде белгісіз моторлы қайық ұсталды. Онда үш адам болды. Қайықтан белгісіз бағытқа жарық сигналдары берілгені анықталды. Өткен түні сағат үштен өткенде жағалауда ешкім болмаған кезде полиция патрулінің назары теңізден мезгіл-мезгіл көрінген жарық көзіне ауды. Моторлы қайықта екі ер адам мен бір әйел, сондай-ақ төсектен, көрпеден, азық-түліктен, бір пистолеттен, соңғы үлгідегі фотоаппараттан, киімдерден, екі бөшке бензиннен тұратын заттар болды.

105) 1950 жылдың 31 шілдесі:

Копрюлю: Кореядағы соғыс басталғалы бері жағдай қандай болса, солай қалды. Ал таратылып жатқан қауесеттер - коммунистер мен алыпсатарлардың әрекеттері.

106) 1950 жылдың 31 шілдесі:

Парламентте дауыс берусіз және оппозицияның мақұлдауынсыз әскер жіберу туралы шешімге сын айтылуда.

107) 1950 жылдың 31 шілдесі:

Жастар ұйымы құрылуда. Еуропада ұлттық жастар ұйымдары жаппай құрылып жатыр, Түркияда да осындай көрініс байқалады, оның дәлелі - Түркия түлектер қауымдастығы, Ыстамбұл жұмысшылар кәсіподағы, «Түрік ошағы» ұйымы, мұғалімдер қауымдастықтары.

108) 1950 жылдың 31 шілдесі:

Басты беттегі карикатура: алдыңғы қатарда бетінен абыржу көрінетін БҰҰ хатшысы, оның артында америкалық, ал американдықтың соңынан бетінде батылдық көрінген түрік солдатты бейнеленген. Барлық жерде американдық долларлар ұшып жүр, ал Еуропа елдерін бейнелейтін әртүрлі киімдегі адамдаросы ақшаны қалайда қолға түсіруге тырысады.

109) 1950 жылдың 31 шілдесі:

КСРО-ның әскери бюджеті туралы сенімді ақпарат.

110) 1950 жылдың 31 шілдесі:

КСРО Иранға да қауіп төндіруде.

111) 1950 жылдың 31 шілдесі:

Түркияның НАТО мен Жерорта теңізі альянсына мүшелік мәселесі.

112) 1950 жылдың 31 шілдесі:

Анкарада кәсіподақ ұйымдарының мүшелері жиналды. Жиналысқа қатысушылар үкіметтің Кореяға әскери

контингент жіберу туралы шешімін мақұлдап, премьер-министрге жеделхат арқылы хабарлады.

113) 1950 жылдың 31 шілдесі:

Тек қараңызшы! Олар ұлттық мүдделер үшін күресуде! (Соттағы Бехидже Боранның айтқан сөзіне қатысты пікірлер)

114) 1950 жылдың 31 шілдесі:

Американың атом саласындағы ақпаратты анықтауға тырысқан тағы екі тыңшысы қамауға алынды. Германиямен соғыс кезінде КСРО құрған тыңшылық желі біртіндеп жойылуда.

115) 1950 жылдың 31 шілдесі:

Адмирал Джиндер біздің қалаға сапармен келді. Адмирал Джиндер Мәрмәр теңізінде байқалған белгісіз суасты қайықтары туралы сұраққа былай жауап берді: «Теориялық тұрғыдан алғанда, суасты қайықтарының бұғаздардан өтуі мүмкін, бірақ мен жеке өзім мұндай мүмкіндікті жоққа шығарамын».

116) 1950 жылдың 1 тамызы:

Кеше 4 коммунист тұтқындалды. Университеттер жұма күні коммунизмге қарсы сын тақырыбына арналған жиналыс өткізуді ұйғарды.

117) 1950 жылдың 1 тамызы:

Кеше АҚШ флоты біздің елдің портына келді. Карикатура: бұғазда әскери кемелер бейнеленген, ал жағаға долларлық банкноттар түсіп жатыр.

Жазуы: «Қонақтарымыз келді».

118) 1950 жылдың 1 тамызы:

Мәрмәр теңізінің сулары белгісіз суасты қайықсыз. Анкара (АА) – 1950 жылғы 24 шілдеден бастап баспасөз құралдарында таратылған Мәрмәр теңізінің суларына

белгісіз суасты қайығы байқалғаны және кейінірек Измит шығанағында ұсталғаны туралы ақпарат негізсіз. Мәрмәр теңізінің суларына белгісіз объект болмағанын Анатолия агенттігі ресми түрде мәлімдеді.

119) 1950 жылдың 1 тамызы:

«Бейбітшілік сақшылары» ұйымының тұтқындалған мүшелері Анкараға жіберілді.

120) 1950 жылдың 1 тамызы:

Нью-Йорк әкімшілігі бейбіт митинг өткізуді тыйды. Нью-Йорк әкімшілігінің басшысы коммунистік митинг өткізуді тыйым салды.

121) 1950 жылдың 1 тамызы:

Америкада тыншылық үшін өлім жазасы енгізілмек.

122) 1950 жылдың 3 тамызы:

Біздің ел НАТО-ға мүшелікке ресми түрде өтініш берді. АҚШ, Англия және Италия бұл ұмтылысымызды қолдайды. НАТО-ға кіргеннен кейін, егер қандай да бір елден агрессия болса, НАТО-ға мүше елдер бізге қолдау көрсетеді.

123) 1950 жылдың 3 тамызы:

КСРО-ның ықтимал агрессиясы жағдайындағы еуропалық елдердің жағдайы.

124) 1950 жылдың 3 тамызы:

Англияда саботаж әрекеттері.

125) Бейтарап көзқарастағы топтар Кореяға әскери контингент жіберу туралы шешімді ұлттық мүдделерге қайшы қателік ретінде қарастырады. (...) Бұл мәселеге тым көп назар аударылуда. Профессор А.Фуат Башгиль: «Бұл шешім Конституцияға қайшы емес». Анкара университетінің заң факультетінің профессоры Нури Эсен де осы пікірді ұстанады.

126) 1950 жылдың 3 тамызы:

Жағдайды дүрліктіретін, жеңілісшіл насихат қатты айыпталуда. (Анкара-АА) – Үкімет басшысы Аднан Мендерес Кореяға әскери контингент жіберу туралы шешімге байланысты құптау телеграммаларын алып жатыр.

127) 1950 жылдың 3 тамызы:

Германия коммунизмге қарсы күреске жұмылдырылуда. Бұл шешімді АҚШ пен Англия белсенді қолдаса да, Франция оны қолдамауда.

128) 1950 жылдың 3 тамызы:

Коммунизмді айыптайтын жиналыс.

129) 1950 жылдың 3 тамызы:

Коммунистер бұрынғыдай емес.

130) 1950 жылдың 4 тамызы:

«Бейбітшілік сақшылары» мүшелері – жауап алуда. Заңға сәйкес, олар 5 жылдан бастап бас бостандығынан айырылуы мүмкін.

137) 1950 жылдың 8 тамызы:

Арандатушылық мақалалар жариялаумен айналысқан алты адамға қатысты тергеу басталды. Олар: Мұстафа Буюккальп, Керим Сади, Исмаил Пекджан, Бедри Экин, Кемаль Сонмезер, Мұстафа Фахри және Рыфат Итлер.

138) 1950 жылдың 9 тамызы:

Кореяға жіберілетін полк Аяштан барлық құрметпен аттанды. 26 тамыз – түрік контингентінің ықтимал жөнелтілу күні.

139) 1950 жылдың 9 тамызы:

Жасырын баспагерлік қызметпен айналысқан екі адам қамауға алынды. Олар: Мұстафа Фахри Октав және Нихат Саргын.

140) 1950 жылдың 9 тамызы:

55 мың американдық коммунист жер асты қызметін жүргізуде. ФБР басшысы Эдгар Гувер: «Коварлықпен жұмыс істейтін коммунистер, басқа әрекеттерінен бөлек, өнеркәсіп орталықтарына енуге тырысуда».

141) 1950 жылдың 9 тамызы:

Арандатушылық мақалаларды жариялаушылар.

142) 1950 жылдың 10 тамызы:

Қылмыстық кодекске өзгерістер енгізілмек. Әділет министрі Анкара университетінің заң факультетінің кейбір профессорларына коммунистердің ірі қалалардағы, өнеркәсіптік орталықтардағы арандатушылық әрекеттерінің жиілеуі, қоғамдық тәртіптің қауіпке ұшырауы жағдайларында осы жағымсыз факторлардың барлығын алдын алу және коммунизмнің кез келген өсіндісін жою үшін әзірленген жоба жіберді. Осы мақсатта әділет министрлігі қылмыстық кодекске өзгерістер енгізуге шешім қабылдады.

143) 1950 жылдың 11 тамызы:

Коммунизмге қарсы шаралар.

144) 1950 жылдың 12 тамызы:

Бірлескен батыс әскеріқұрылады.

145) 1950 жылдың 12 тамызы:

Жерорта теңізінде белгісіз суасты қайықтары байқалды.

146) 1950 жылдың 13 тамызы:

Басты жаңалық: Коммунизмге қарсы күресте теңдессіз әдістер қолданылуда. Коммунистер сот төрелігіне тартылады. Білім беру министрлігі қызметкерлерінің қатарына енген барлық коммунистер тұтқындалады.

147) 1950 жылдың 13 тамызы:

Тақырып: Біз не үшін, кімнен қорғанамыз?

Коммунизмнің кез келген көріністерін басып-жаншып, арнайы олар үшін дайындалған заң күшіне енеді. Ешнәрсеге тұрмайтын 3-5 коммунист үшін демократиямызға зиян келтіру керек пе? Демократияны қорғауға арналған заңның баспасөзді қорқытуға және оппозицияны үнсіз қалдыруға бағытталуы өкінішті болар еді.

Седат Семави

148) 1950 жылдың 13 тамызы:

Ел ішіндегі коммунизмнің жай-күйі... Коммунизмнің таралу ауқымын, себептерін және қозғаушы факторларды анықтау, нақты күрес шараларын әзірлеу – бұл ең маңызды мәселелердің бірі. Сонымен қатар, демократияны қорғауға арналған жаңа заң жобасы дайындалуда.

149) 1950 жылдың 13 тамызы:

Әділет министрі Халиль Озюрок баспасөзге жасаған мәлімдемесінде коммунистердің елден шығарыла бастайтынын айтты. Ел заңдарында азаматтарды елден шығару қарастырылмағандықтан, мен бұл туралы министр Халиль Озюроктен түсініктеме сұрадым. Әділет министрі жұмыс тек бастапқы кезеңде екенін және коммунистерді елден шығару - министрдің аузынан шыққан ұсыныс екенін айтты. Бірақ бұл қадам қаншалықты дұрыс болатындығын анықтайтын мұқият жұмыс жүргізілген жоқ.

150) 1950 жылдың 13 тамызы:

Тақырып: «Білім беру саласына енген барлық коммунистер тұтқындалады». Хабарламаның соңында халық ағарту министрі былай деп мәлімдеді: «Мен мынаны айтуым керек: біз бұл 5-10 арамза адамдармен айналысып, өз істерімізді қалдырып кетпейміз, бұл адамдардың қалай біздің қатарымызға енгені белгісіз».

151) 1950 жылдың 13 тамызы:

Америкада атом саласындағы жетінші тыңшы ұсталды. (Вашингтон) (АА, АҒР) Тыңшы - Этель Геринглас Розенберг, оның күйеуі және ағасы бұрын ФБР тарапынан ұсталған болатын.

152) 1950 жылдың 13 тамызы:

Ыспартада коммунист оқытушы қамауға алынды.

153) 1950 жылдың 14 тамызы:

(Афина) - (АА, АҒР) – Белгісіз ұшақтан лақтырылған пакет табылған жоқ.

154) 1950 жылдың 14 тамызы:

Саяси партиялар, жұмысшылар мен жастар бірлестіктерінің және ұйымдарының қатысуымен үлкен митинг өтеді. Митингтің мақсаты – түрік халқының ықтимал соғысқа дайын екендігін және БҰҰ қағидаттарына адал екендігін көрсету, сондай-ақ коммунизмді айыптау.

155) 1950 жылдың 15 тамызы:

Коммунизмге қарсы аяусыз күрес басталады. Тевфик Илери бұл бағытта қабылданып жатқан шаралар туралы айтты.

156) 1950 жылдың 15 тамызы:

Халық ағарту саласындағы қызметкерлерді тазарту әрекеттерінің негізсіз екендігі туралы ақпарат.

157) 1950 жылдың 15 тамызы:

Америкамен Кореяға әскери контингент жіберу туралы келісім туралы мәлімдемелер негізсіз.

158) 1950 жылдың 15 тамызы:

Американың коммунист көшбасшылары тұтқындалады.

159) 1950 жылдың 15 тамызы:

Солшыл қозғалыстың тағы бір американдық жақтасы өкініш білдірді.

160) 1950 жылдың 16 тамызы:

Біздің елдің сыртқы істер министрі оралды: Түркияның НАТО-ға кіруі бейбітшілікті қамтамасыз ету үшін қажеттілік болып табылады.

161) 1950 жылдың 17 тамызы:

Мемлекеттік органдардағы коммунистер... Үкімет Отан сатқындарымен қатаң күрес жүргізу туралы түпкілікті шешім қабылдады. Мемлекеттік органдарда коммунист ретінде танылған барлық күдіктілер қудаланады.

162) 1950 жылдың 18 тамызы:

Коммунизмді айыптайтын митинг.

163) 1950 жылдың 19 тамызы:

Америка Түркияға көрсетіп жатқан көмегі үшін алғыс білдіреді. Түркияның әскери контингент жіберу туралы шешімі Америкада үлкен қолдау тапты.

164) 1950 жылдың 19 тамызы:

Коммунизмге қарсы жаңа қатаң шаралар қабылданды.

165) 1950 жылдың 20 тамызы:

Фуат Копрюлю: Біздің сыртқы саясатымыз Америкамен жан-жақты ынтымақтастыққа, Англия және Франциямен берік әрі сенімді қарым-қатынастарға негізделген.

166) 1950 жылдың 21 тамызы:

Американдық баспасөз Түркияның НАТО-ға қатысуын талап етеді.

167) 1950 жылдың 21 тамызы:

Америка тарапынан Түркияға көрсетілетін көмек мардымсыз. Макбрайдтың мәлімдемесі Анкараның саяси шеңберінде түрлі пікірталастарға себеп болды. Маршалл жоспары аясында Түркияға бөлінетін көмек көлемі

шағын мемлекеттерге көрсетілетін ауқымды көмекпен салыстырғанда өте аз.

168) 1950 жылдың 21 тамызы:

Америка денені қорғайтын қалқан іспеттес, коммунизмнің қаупіне қарсы батыл шешімдер қабылдайды.

169) 1950 жылдың 22 тамызы:

Біздің батыр жауынгерлерді корей майданында күтіп отыр. Даңқты түрік жауынгерлері келген бойда ұрыс алаңында басымдықты қолға алады.

170) 1950 жылдың 22 тамызы:

Шетелдік капитал... Америкалық, неміс, француз және голландиялық фирмалар біздің еліміздің экономикасына инвестиция салғысы келетіндерін білдірді.

171) 1950 жылдың 22 тамызы:

Жаңа саяси бөлініс: үшінші дүниежүзілік соғыстың құпия қаруы.

172) 1950 жылдың 23 тамызы:

Батыс Еуропадағы ең мықты әскер – түрік әскері. Селим Сарпердің мәлімдемесі: Егер Түркия НАТО-ға қабылданса, одақ екі миллиондық әскерге ие болады.

173) 1950 жылдың 23 тамызы:

Еуропада оқуға жіберілетін түлектер мұқият тексеруден кейін ғана жіберіледі. Бүгінгі кейбір стамбұлдық газеттердің нөмірлерінде Парижде оқып жатқан 107 студенттің коммунизмге жақындығымен танымал болғандықтан, үкіметтің оларды қайтару туралы шешім қабылдағаны туралы хабар пайда болды. Студенттерді қайтару оқуын тоқтату дегенді білдіреді. Біз өзіміз жүргізген тергеу барысында бұл ақпарат расталмады.

174) 1950 жылдың 24 тамызы:

Белгісіз суасты қайығының құпиясы ақыры ашылды.

(Лондон) (АА – АРР) – Батыс мемлекеттерінің флот басшылары осы суасты қайықтарының КСРО-ға тиесілі екендігі туралы бір пікірде.

175) 1950 жылдың 27 тамызы:

Кәсіподақ ұйымдары Ыстамбұлдың Таксим ауданында митинг өткізді, осылайша олар коммунизмді айыптады. Осы мақсатта осындай митингілер басқа қалаларда да өтті: Анкара мен Эскишехирде.

176) 1950 жылдың 27 тамызы:

Кеше Комиссия отырысының тақырыбы – коммунизмге қарсы күрес болды.

177) 1950 жылдың 28 тамызы:

Америка қаруландыруға тағы 17 миллиард доллар жұмсайды. Осы шығындардың 193 миллионы Түркия, Грекия және Иранға бөлінеді.

178) 1950 жылдың 28 тамызы:

(Хикмет Ферудун Эс) Маршалл жоспарының АХАЖ мысалында қалай көрінетіні: қалыңдықты неке залына көтеріп апаратын күйеу туралы... Біз американдық фильмдердегідей үйленеміз. Тіпті қоқысты да Маршалл жоспары бойынша жинаймыз. Қателеспесем, бұл тәртіп «жаңа әлемде» қабылданды, ал жас жұбайлар әдетте үй табалдырығын аттамас бұрын мұны жасайды. Егер біз қазірдің өзінде АХАЖ есігі табалдырығынан бастасақ, онда біз қабылдаған американизм шынайыдан асып түседі. Жақында үйлену тойларында дәстүрлі шербет орнына кока-кола, кэмпит орнына америкалық бірдеңе ұсынылуы мүмкін. Бізбәріміз бірдей боп кеттік. Кез келген салада біз Маршалл жоспарының іздерін көреміз. Сол сияқты біз оны күнделікті өмірде де көреміз.

180) 1950 жылдың 29 тамызы:

Америкалық коммунистер қайтадан түрмеге жабылады. (Нью-Йорк) (AP) Американың Кассациялық соты 11 америкалық коммунистік лидердің өтінішін қабылдамай, оларды қайтадан түрмеге жапты.

181) 1950 жылдың 31 тамызы:

Бас мақала: Америка мен Түркия: Бүгінде біз де, басқа көптеген мемлекеттер сияқты, өміріміздің барлық салаларында АҚШ тарапынан көмекке мұқтажбыз, бірақ бұл көмектің көлемі бізге толықтай пайдалану мүмкіндігін бермейтіндей бөлініп жатыр. Бұл көмектің басым бөлігі Оңтүстік-Шығыс Еуропа елдеріне тиесілі. Тіпті Грекияға да азын-аулақ үлесі тиеді. Америкалықтарға біздің кім екенімізді және неге қабілетті екенімізді ешкім түсіндірмеген сияқты. Америкалықтар жақында ғана Түркияның ешқандай көмексіз Чалдыран, Косово, Бағдат, Қырым соғыстарында батырлық көрсеткенін біледі ме? Біз американдықтарға Чанаккале шайқасындағы ерліктеріміз туралы айттық па? Бізге Американы да, Еуропаны да өзіміз туралы, кім екенімізді жеткізе алмадық, және осының салдарынан Маршалл жоспары бойынша көмектің бөлінуіне қатысты әділеттілікті күтуге болмайды. Маршалл жоспарын жүзеге асыруға жауапты өкіліміз алдымен біздің батырлық тарихымызды айтуы керек еді. Егер құрметті шенеунік бұл мәселеге келіссе, американдықтар бізге деген көзқарасын өзгертуі мүмкін. Егер бұл бұған дейінгі үкіметтердегідей жасалмаса, американдықтар бізге эфиоптардан артық қарамайды. Тағы да баса айтқым келеді: Америкалықтардан көмек сұрағанда, біз кім екенімізді, неге қабілетті екенімізді, бай тарихымыз бен ерекше геосаяси жағдайымызды түсіндіруіміз керек.

182) 1950 жылдың 31 тамызы:

Дәл сол беттегі карикатура: тақырыбы – «Олар бізді

қалай көреді» және түсініктеме: міне, американдықтардың көзқарасы бойынша түріктердің бейнесі. 18 шілдедегі соңғы санында 2 миллион тиражбен шығарылған Лука басылымы осы суретті басып шығарды. Суретте: «Еуропалық Одақ құрылмайды» деген жазу және мақаланың авторы - көп жылдар бойы Еуропада жұмыс істеген американдық газет тілшісі Уэбкортни. Суретте кальян шегіп отырған, дәстүрлі бас киім киген, «Не деген таңқаларлық адамдар!» деп таң қалатын түрік бейнеленген. Міне, Түркияны біздің ең жақсы досымыз - Американың көзімен осылай көрсетеді... Бұл кімнің кінәсі, біздікі ме, әлде жоқ па? Ойланып көрейік...

183) 1950 жылдың 31 тамызы:

Германия мен Италия қаруланудың қажеттілігін көреді.

184) 1950 жылдың 31 тамызы:

Коммунизмді айыптайтын жаппай митингтер.

185) 1950 жылдың 15 қыркүйегі:

Үштік кеңес Түркияны Солтүстік Атлантикалық одаққа қабылдау туралы шешім қабылдады. Осыған байланысты Түркия НАТО-ға мүше басқа елдермен әскери салада ынтымақтасатын болады.

186) 1950 жылдың 16 қыркүйегі:

Бас мақала: «Бізге өгей бала сияқты қарайды, және бәрі біздің дінімізге байланысты. Әлі күнге дейін крес жорықтарының сарқыншақтарыжәне әлемнің христиандық және мұсылмандық болып бөлінуі сақталған.»

Седат Семави

187) 1950 жылдың 16 қыркүйегі:Бас мақала: Барлық байланыстар үзілді. Біздің тарихымыз ұлы. Қабілетсіз үкімет, елді басқарып отырған адамдар... Бізді ешкім де құл ете алмады... Бізде Еуропадағы ең мықты әскер бар. Біз – адал халықпыз, біздің арамызда коммунистер жоқ. Осыдан кейін

біз де басқалар сияқты сауда жасауымыз керек. Және осыдан кейін біз – үлкен әскері бар елміз, біз біртұтас халық болып тек өзіміз туралы ойлайтын боламыз, әлемде қай жерде апаттар болса да, бізге бәрібір болады.

Седат Семави

188) 1950 жылдың 17 қыркүйегі: Бірінші беттегі карикатура (түсіндірмесіз): Карикатурада “Атлантика” деп аталатын кеме бейнеленген, оның бортында АҚШ, Англия және Францияның өкілдерін бейнелейтін үш адам тұр. Кеме жіпарқылы Фуат Копрюлюге байланған. Кемедегі адамдар жіптіпышақпен кесуге тырысуда.

Moskova'dan Uçurulmuş Bir Martı

Avcılarımız tarafından
Çekmece gölünde
vuruldu

Okuyucularımızdan Rasim Eskin, 23 temmuz pazar günü Çekmece gölünde avlanırken küçük boyda bir martı vurmuştur. Martının ayağında Moskova'dan uçurulduğunu gösteren yukarıda fotoğrafını neşrettiğimiz (MOSKOVA - 169010 E) işaretli bilezik bulunmaktadır. Moskova'nın deniz kenarı bir şehir olmadığı halde bu küçük martının ne şekilde uçurulduğunu ve bizim Çekmece gölüne kadar nasıl geldiğini merak ettik. Okuyucumuzun bir mektupla bize gönderdiği bilezik matbaamızda mahfuz bulunmaktadır.

Gençlik teşkilâtı kuruluyor

Dün bu maksatla
bir toplantı
yapıldı

Bir müddettenberi Türkiye Avrupa memleketlerinde olduğu gibi bir 'Milli Gençlik Komitesi', teşkil yolunda Türkiye Milli Talebe Federasyonu, İstanbul işçi sendikaları ile devamlı görüşmelerde bulunmuştur. Federasyonun geçenerde yapılan idare heyeti toplantısında, memleketimizdeki duruma uygun olarak, Türk Ocağı, Muallimler Birliği, ve İşçi Sendikaları ile müştereken bir Gençlik Komitesi temelinin atılması kararlaştırılmıştı.

Bu karar gereğince dün Paşabahçe İspirto Fabrikası Lokalinde fevkalâde bir toplantı yapılmış ve Türkiye Millî Gençlik Teşkilâtının vücut buluşu hakkındaki teklifi müzakere edilerek ittifakla kabul olunmuştur. İşçi Sendikaları Birliği toplantıda aldığı kararla bu mevzuda

(Devamı Sa. 4. Sü. 3 de)

PRİZİ
30
Tarih: 1950
Sayı: 2, No: 112
Fiyat: 10 kuruş

Hürriyet

BAĞIMSIZ - HUKUKSAL - İYİ NİYETLİ
GÜVENLÜ - HUSUSİ - İZLENİMLİ - İZLENİMLİ
Müdürlük: İZMİR KİRAZLI

PAZARCI - İYİ NİYETLİ
DAL PAZARCI
BİR HANIKABİ

Yüksek Akademi şura çalışmalarını bitirdi
Akademi şurası, 1950 yılında çalışmalarını bitirdi. Şura, 1950 yılında çalışmalarını bitirdi. Şura, 1950 yılında çalışmalarını bitirdi.

Meçhul denizaltının dün gece yakalandığı haber veriliyor

Darıca açıklarında suyun üzerine çıktığı sırada Yakalanan denizaltının Bulgaristan filosuna mensup olduğu anlaşılıyor

İzmit Deniz Komutanlığı denizaltının ele geçişinde önemli bir rol oynadı. Herhangi bir malumat vermedi.

Kore'ye asker sevki kararının ardından Kısım Gülek Başbakanın dün yaptığı beyanata cevap verdi

Batılıların hazırlıkları

Belçika'da vaziyet vahimleşti

Yarım milyon için grav ilan etti. Kralın zorunlu deklarasyonu ile belçikalılar...

Avusturya'da başlayan karışıklarda Türk atletleri galip vaziyette

Koreye yollanacak birlik için hazırlıklar son safhada

Birlik Ankara, Kocaeli ve Balıkesir'deki kuvvetlerden eret alınıp teşkil edilecek. C. Bayar Yalovada

YUKARIDAKİ HARİTAMIZ: - Çinin İttihakı ve Batı ile İttihakı arasında önemli bir rol oynadı. Batı ile İttihakı arasında önemli bir rol oynadı. Batı ile İttihakı arasında önemli bir rol oynadı.

Üçüncü Dünya Harbini Yapacakların İLK TECRÜBE HARBİ

CINAYET
GECİ İZLENİMLİ...

Millî menfaatlere zararlı ve millî mukavemeli sarsacak nesriyat yapan "Barışseverler", den dördü tevkif edildi

Sankilerden ikisinin evlerinde bulunan bazı vesikalar da müsevereler oldu.

Bugün başladık

Bozguncu neşriyat yapan altı kişi aleyhinde takibat başladı

Bunlardan "Yeni Baştan,, gazetesinin bir muharriri ile Hür Markopaşa gazetesi sahibi tevkif olundu

Diğer altı sanki için ayrı şekilde muamele tatbik olunacak

Yurt içinde içtimai bir zümrenin diğerleri üzerine tahakkümünü kurmak, mevcut iktisadi ve içtimai nizamları devirmek, siyasi ve hukukî nizamatı yıkmak gayesiyle hareke ve neşriyat yaptıkları iddiasıyla "Yeni Baştan,, gazetesi sahibi Mustafa Büyükalp ile muharrirlerinden Kerim Sadi, İsmail Pekcan, Bedr Ekin, Kemal Sönmez ve "Nazım Hikmet,, gazetesi sahibi Mustafa Fahri, "Barış,, gazetesi sahibi Rifat İtler, yukarıda vasfı geçen cürümlerden maada aynı zamanda adaletin mânevi şahsiyetini tahkir eden suçlu "Hür Markopaşa,, gazetesi sahibi Hakkı Dinçer haklarında Savcılığa takibata geçilmiş, ve kendileri dâvetiye ile adalete çağırılmışlardır. Bunlardan Kerim Sadi ile Hakkı Dinçer dün geç vakit adliye ye gelmişler ve sorguya çekilere tevkif olunmuşlardır. Diğer sanıklar da aynı muameleye tâbi bulunmak tadırlar.

Savcılık takibata başladı

Kore harbine silâhlı kuvvetler gönderilmesi hakkında hükümet tarafından verilen karar üzerine "Türk Barış Severler Cemiyeti.. isimli bir teşekkül tarafından bir beyanname neşredilmiştir. Bu beyannamedeki yazılar, millî menfaatlerimize aykırı görüldüğünden, Savcılık tarafından beyannameler derhal toplattırılmış, bunu yazanlar, yayın layanlarla Türk Barış Severler Cemiyeti hakkında kanunî takibata başlanmıştır.

Bir komünist taslağı daha tevkif edildi

Hukuk talebesinden Galip Erdem isminde biri, bazı yerlere komünist propagandasını ihtiva eden afişler yapıştırmak suçuyla Adliyyeye verilmiş ve Sorgu Yargıçlığı tarafından isticvabını müteakip tevkif olunmuştur.

Komünistlerle mücadele için **Almanya** **seferber** **edilecek**

Maamafih Amerika ve İngiltere'nin desteklediği bu fikre Fransa pek yanaşmıyor

Londra 2 (P) — Atlantik Paktını hazırlayanlar, komünizme karşı yapılan savaşa Batı Almanya'nın asker ve makinelerini seferber etmeyi düşünmektedirler.

Bu vaziyet bugün, Türkiye Atlantik Paktına girmeyi teklif ettiği zaman açıklanmıştır.

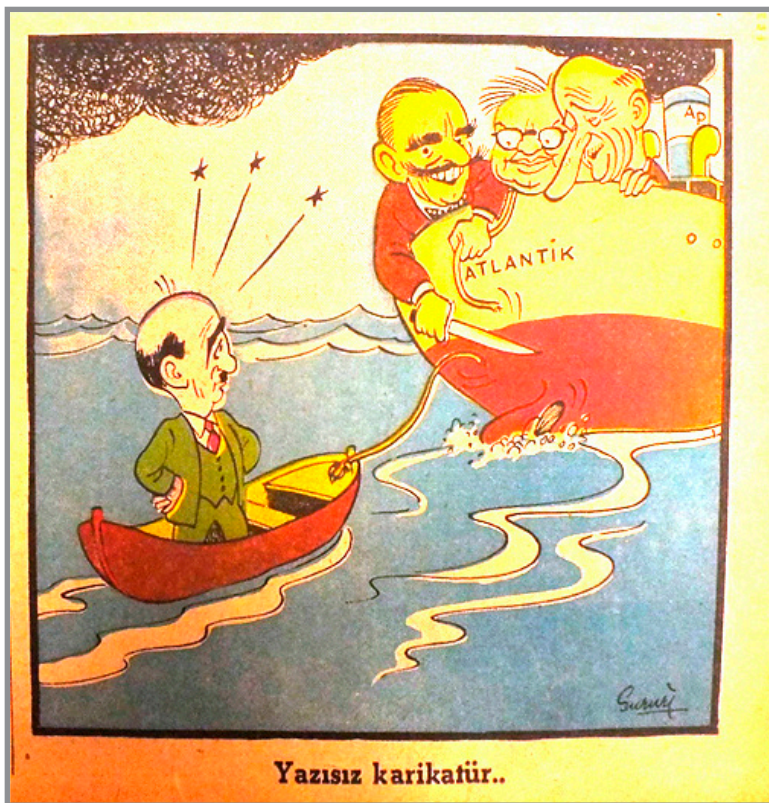
Burada toplanan Bakanlar Kurulunun karşılaştığı en mühim mesele, Alman kuvvetlerinin ne zaman ve nasıl bir silâhlanma programına ithal edilebileceğidir.

Mesele, Almanya'nın eski tecavüzi hareketlerinden doğan korkuyu ortadan kaldırmaktır. Fransa iki defa Alman tecavüzüne uğramıştır. Onun için Fransa bu fikre yanaşmamaktadır. Anlaşıldığına göre, Amerika bu teklifi desteklemektedir.

Yazısız karikatür..

Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің Философия, саясаттану және дінтану институты туралы мәлімет

Философия және саясаттану институты 1999 жылдың ақпанында 1958 жылы құрылған Философия және құқық институты мен 1991 жылы құрылған Философия институтының негізінде құрылды. 2012 жылдың мамырында Үкіметтің қаулысымен оның атауы Философия, саясаттану және дінтану институты болып өзгертілді.

Мемлекеттік ғылыми-зерттеу мекемесі ретінде Институттың басты міндеті – қазіргі заманғы қазақстандық қоғамның зияткерлік және рухани-адамгершілік әлеуетін дамытуға бағытталған философиялық-дүниетанымдық, философиялық-әдістемелік, саясаттанулық, дінтанулық және әлеуметтанулық зерттеулер жүргізу.

Бүгінгі таңда Философия, саясаттану және дінтану институты – жоғары білікті ғылыми-зерттеу орталығы болып табылады. Институттың құрылымын анықтайтын негізгі үш бағыт бар: философия, саясаттану және дінтану. Бұл жерде ғылыми зерттеулермен 2 академик, ҚР ҰҒА-ның 1 корреспондент-мүшесі, 19 ғылым докторы, 20 ғылым кандидаты және 22 PhD маманы айналысады.

Институт қызметкерлері әлемдік және қазақ философиясы, саясат, дін, әлеуметтану, білім беру және мәдениет тақырыптары бойынша монографиялар мен ғылыми мақалалар шығарады. Институт қызметкерлерінің ғылыми еңбектері жоғары рейтингтік шетелдік ғылыми ба-сылымдарда сұранысқа ие.

Институтта екі журнал шығарылады: «Адам әлемі» (1999 жылдан бастап) және «Әл-Фараби» (2003 жылдан бастап). Институт тұрақты түрде халықаралық ғылыми конференциялар, дөңгелек үстелдер, семинарлар және пікірталас алаңдарын ұйымдастырып отырады. Институт Қытай, Ресей, Беларусь, Әзірбайжан, Қырғызстан, Германия, Түркия, Иран, Өзбекстан, Тәжікстан және басқа да елдердің ғылыми-зерттеу мекемелерімен тығыз байланыс орнатқан.

Қазақстан әлеуметтанушыларының қауымдастығы туралы мәлімет

Қазақстан әлеуметтанушыларының қауымдастығы – социогуманитарлық бағыттағы ғалымдарды біріктіру мақсатында құрылған тәуелсіз кәсіби бірлестік. 2002 жылғы 17-18 мамырда Қазақстан әлеуметтанушыларының Бірінші Конгресінде құрылды. 2003 жылдың наурыз айынан бастап ҚӘҚ - Халықаралық әлеуметтанушылар қауымдастығының (ISA) тұрақты мүшесі.

ҚӘҚ жоғары органы Қазақстан әлеуметтанушыларының Конгресі болып табылады.

Қауымдастықтың стратегиялық мақсаты елдегі әлеуметтанулық қоғамдастықтың интеллектуалдық және ғылыми-ұйымдастырушылық әлеуетін ашу. Қауымдастық ғылыми зерттеулерге белсене қатысады, әлеуметтік және саяси өлшемдердің әдіснамасы мен әдістемесін, заманауи қазақстандық қоғамдағы үрдістерді жетілдіру жөніндегі жұмыстарды жүзеге асырады.

ҚӘҚ іс-шараларын ұйымдастыру мен өткізуге мемлекеттік органдар – ҚР Президентінің Әкімшілігі, ҚР Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі, ҚР Білім және ғылым министрлігі, жетекші жоғары оқу орындары - Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, өңірлік университеттер, халықаралық ұйымдар, зерттеу құрылымдары көмектеседі.

Қазақстан әлеуметтанушылары қауымдастығы Түркияның, Өзбекбайжанның, Ресейдің аталмыш құрылымдарымен ынтымақтастық орнатқан. Қауымдастықтың өкілдері халықаралық конгрестерге, конференцияларға, дөңгелек үстелдерге қатысады.

Жазбалар үшін

Жазбалар үшін

ХАЯТИ ТУФЕКЧИОҒЛУ

**КОММУНИКАЦИЯ
ӘЛЕУМЕТТАНУЫНА КІРІСПЕ**

Жауапты редактор: С. Нұрмұратов
Аударған: К. Қоңырбаева, Ә. Ибраимова
Мұқабаның дизайны: Ж. Рахметова

ҚР ҒЖБМ ҒК «Философия, саясаттану
және дінтану институты» ШЖҚ РМК
Басуға 04.10.2024 ж. қол қойылды.
Таралым 200 дана. Пішімі 60x84 1/16. Офсеттік басылым.
Шартты баспа табағы: 11.

ЖК «ИМПУЛЬС» баспасында басылып шығарылды.
Қаскелең қ., ҚР Тәуелсіздігіне 10 жыл көшесі, 35 үй